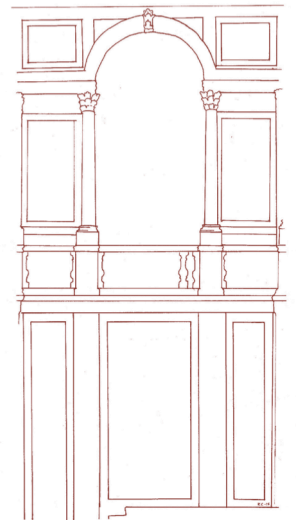

Ändring, återställning och dokumentation

En studie av Stockholms slotts Västra trappas behandling och betydelse genom tre århundraden

Karin Calissendorff

**Examensarbete för avläggande av filosofie masterexamen i
Kulturvård,
30 hp
Institutionen för kulturvård
Göteborgs universitet**

2013:31

Ändring, återställning och dokumentation
En studie av Stockholms slotts Västra trappas
behandling och betydelse genom tre århundraden

Karin Calissendorff

Handledare: Ola Wetterberg

Masteruppsatssuppsats, 30 hp
Masterprogrammet
Lå 2012/13

UNIVERSITY OF GOTHENBURG
Department of Conservation
P.O. Box 130
SE-405 30 Göteborg, Sweden

www.conservation.gu.se
Tel +46 31 7864700
Fax +46 31 7864703

Master's Program in Conservation, 120 ects

By: Karin Calissendorff
Mentor: Ola Wetterberg

Change, reset and documentation. A study of the treatment and importance of Western Staircase at the Stockholm Royal Castle over the course of three centuries.

Abstract

The topic for the thesis is a study of the history of the Western Staircase from the early 18th century at the Royal Castle and the ideals that have led the stylistic alterations in its environment. The purpose of the study is to increase understanding of the Western Staircase's history focusing on changes made to the environment. The research objectives are to document the alteration history of the Western Staircase, connecting these adaptations to the aesthetic ideals and/or restoration principles of each era and finally investigate how these adaptations have been documented. The investigation result was a conclusion that the Western Staircase only in the early 20th century was treated with culture heritage as priority. Earlier, the Western Staircase was an environment that followed changing aesthetic ideals and aimed to represent royal power. The content of the documentation is governed by this development. As new caretakers, more aware of culture history, seized responsibility in the 20th century, the demands for proper documentation increased. In spite of this, it is only during the early 21st century that the restoration efforts in the environment have been subject to full documentation with present-day documentation demands as the ambition.

Title in original language: Ändring, återställning och dokumentation. En studie av Stockholms slotts Västra trappas behandling och betydelse genom tre århundraden

Language of text: Swedish

Number of pages:

Keywords: The Royal Castle of Sweden, the Western Staircase, history of conservation, architectural conservation, documentation, ethics in conservation

ISSN 1101-3303

ISRN GU/KUV—13/31--SE

Förord

För sex år sedan år sedan, jag tror det var sommaren 2007, jobbade jag på Stockholms slott för första gången. Som nyutexaminerad konservator fanns det mycket att titta på och fundera över. Det som främst fångade mitt intresse var inte den överdådiga dekoren och konsten, utan arkitekturen och de trappor och hallar som jag passerade när det var rast eller då jag sprang ärenden.

Västra trappan utgör en enorm volym i slottets västra länga. Den erbjuder rymd, syre och svalka. Den är högtidlig utan att vara prålig, vacker på ett sätt som tilltalade mig. Passagerna genom trappan erbjöd ett upphöjt lugn och en estetisk upplevelse, men också lust att utforska Västra trappans historia. Mina frågor handlade om autenticitet och sammanhang. Jag mötte under denna tid personer som delade mitt intresse för trapphuset, men varken dessa eller litteraturen jag hade tillgång till då hade särskilt initierade svar. Vid denna tidpunkt började ämnet formuleras för uppsatsen.

Idag har jag tillägnat mig den kunskap om Västra trappan jag sökte. Men jag har också förstått att Västra trappans historia växer för varje dag och att jag från och med nu måste sätt punkt i min sammanställning och förståelse. Jag vill ge ett exempel: För ett par dagar sedan mailade Cathrin Arvidsson, kulturhistorisk skribent och arkivspecialist, mig och frågade om jag kände till ett under en period uppsatt glasparti i Östra trappan. Jag svarade att nej, det hade jag missat. Med vändande post bad jag om att få veta om var denna info fanns, så jag kunde foga informationen till min historiska översikt. Kort därefter löpte en parallell tanke med denna impuls. Tanken löd: Uppsatsen kan inte fortsätta växa. Det kommer sippra in mer info, men den behöver inte nödvändigtvis ingå i denna uppsats.

Med detta vill jag tacka alla de eldsjälur som gjort sitt för att jag ska komma i hamn med uppsatsen. Tack för att ni sprider och smittar av er av nyfikenhet, envishet och kunskap.

Stockholm, 15 augusti 2013

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Abstract	6
Förord	8
INNEHÅLLSFÖRTECKNING	10
1. Inledning	12
1.1 Bakgrund	12
1.2 Problemformulering och frågeställningar	13
1.2.1 Kulturhistorisk värdering.....	14
1.3 Syfte och målsättning	14
1.4 Tidigare forskning och litteratur	15
1.5 Avgränsningar	17
1.6 Metod och material	18
1.7 Källmaterial	19
1.8 Disposition	19
1.9 Begreppsbestämningar	21
1. Historisk översikt. Ändringshistorik, nyckelpersoner och hantverk	23
1.1 Första fasen: Slottsprojektering och ursprungligt skick, 1697 - 1863	23
1.1.1 Ändringshistorik, arkivsökning:	23
1.1.3 Nicodemus Tessin d y	24
1.1.3. Domenico Francia.....	26
1.1.4. Johan Pasch	27
1.1.5. Carl Hårleman	27
1.1.5. Marmor och marmorering.....	28
1.2 Andra fasen: nystilsfasen, 1864 - 1936	30
1.2.1. Ändringshistorik, arkivsökning.....	30
1.2.2 Karl XV, F. W. Scholander och Oscar II	30
1.2.3 Marmorering under 1800-talet.....	32
1.3 Tredje fasen, moderna fasen, 1937 - 2012	33
1.3.1 Ändringshistorik, arkivsökning:	33
1.3.2 Ivar Tengbom och Alfred Nilsson	34
1.3.3 Förändringar under 1960-2012	35
2. Restaurering - historia och normer	38
2.1 Första fasen (1697 - 1863)	38
2.1.1 Restaureringens tidiga uttryck fram till tidigt 1700-tal, internationellt perspektiv	38
2.1.2 Restaureringens första uttryck, nationellt perspektiv (1600-tal och tidigt 1700-tal).	39
2.1.3 Restaurering under sent 1700-tal och tidigt 1800-tal, internationellt perspektiv.....	41
2.1.4 Lagstiftning och organisation i Italien, Frankrike och England, åren kring 1800.....	42
2.1.5 Från stilrestaureringar till konserverande synsätt i Frankrike och England	43
2.1.6 Restaurering i Sverige under sent 1700-tal och tidigt 1800-tal	44
2.1.7 Internationella influenser	45
2.1.8 Sammanfattning.....	46
2.2 Andra fasen (1864 - 1936)	47
2.2.1 Restaurering 1864 - 1936, internationellt perspektiv	47
2.2.2 Lagstiftning	49
2.2.3 Världskrig - effekter på kulturarv och ökat internationellt samarbete	50
2.2.4 Restaurering 1864 - 1936, nationellt perspektiv	50
2.2.5 Sammanfattning.....	55

2.3 Tredje fasen (1937 – 2012)	56
2.3.1 Restaurering och konservering, internationellt perspektiv	56
2.3.2 Restaurering och konservering, nationellt perspektiv	59
2.3.3 Sammanfattning	63
3. Dokumentation	65
3.1 Dokumentation i Västra trappan	65
3.1.2 Arkivöversikt	65
3.1.3 Källöversikt	67
3.1.3.1 Sammanfattning, källöversikt	69
3.1.4 Källornas användning och betydelse	69
3.1.5.1 Ivar Tengboms utlåtande till Ståthållarämbetet, källa X	71
3.1.5.2 Alfred Nilssons arbetsrapport, källa Y	73
3.1.5.3 Slutsats källa X och Y	74
3.1.5.4 Kolonnbyte, källa Z	75
3.1.5.5 Färgundersökning, källa Å	76
3.1.5.6 Slutsats källa Z och Å	76
3.1.6 Sammanfattning	76
3.2 Riktlinjer för dokumentation	77
3.2.1 Internationella riktlinjer	78
3.2.2.1 Sammanfattning	81
3.2.3 Nationella riktlinjer	81
3.2.3.1 Tillbakablick	81
3.2.4 Nationella riktlinjer idag	82
3.2.5 Fler publikationer om dokumentation	84
3.2.6 Västra trappans och Stockholms slotts lagskydd och dokumentationskrav	85
3.2.7 Sammanfattning	85
4. Diskussion	87
5. Sammanfattning	92
6. Käll- och litteraturförteckning	95
6.1 Otryckta källor	95
6.1.1 Arkiv	95
6.1.2 Informanter	97
6.1.3 Seminarier och föreläsningar	97
6.2 Tryckta källor och litteratur	97
6.2.1. Elektroniska källor	101
7. Bilagor	104
7.1 Uttolkning av Johan Paschs handskrifter i Ståthållarämbetets räkenskaper	104
7.2 Figurförteckning	105

1. Inledning

Västra trappan på Stockholms slott är en central och påkostad miljö som sträcker sig genom våningsplanen i slottets västra del. Trapphusets utformning stod Nicodemus Tessin d y för under sent 1600-tal och miljön andas italiensk barock och har en museal och högtidlig känsla. Men hur autentisk är Västra trappan, vad är bevarat sen byggnadsfasen? Det är frågor jag har ställt mig under de år jag har varit i kontakt med miljön. Jag har tidigare angripit frågeställningen genom att konkret undersöka miljöns färglager för att bestämma ommålningsfaser och kulörbyten i en färgarkeologisk undersökning (Calissendorff 2012). I denna text har jag fördjupat undersökningen och nu är syftet att kartlägga vilka förhållningssätt och mål som har legat bakom förändringarna i miljön och hur miljön har påverkats av en förändrad syn på restaurering. Kartläggningen har huvudsakligen inneburit ett empiriskt arbete i vilket jag har skapat mig en bild av hur miljön har ändrats och problematiserat besluten utifrån den för tiden gällande praxis inom restaurering. Restaureringsetik som ämne/diskussion börjar ta form sent i Västra trappans historia och växer fram i Sverige genom utländska influenser. Västra trappans historia är alltså präglad av en tid utan etiskt tankegods och senare, en tid av föränderliga ideal.

Undersökningens ska beskriva dokumentationens betydelse i ett kronologiskt perspektiv. Undersökningen spänner över en tidsram ända fram till nutid, och därför kommer jag att beskriva vilka rekommendationer som finns idag när det gäller restaurering och dokumentation. Undersökningen av dokumentationen är också en beskrivning hur förutsättningarna ser ut för att utforska den aktuella miljön, möjligheterna att förstå en historisk miljö.

1.1 Bakgrund

Temat för den här examensuppsatsen konkretiserades då jag 2011-12 utförde ett studentarbete, en färgarkeologisk undersökning (Calissendorff 2012), i Västra trappan på Stockholms slott. Jag förvånades under arbetet av att så många visste så lite i detalj om miljön, en miljö som beskrivs i litteraturen som en av de kultur- och arkitekturhistoriskt viktigaste i Stockholms slott. Det fanns gott om kunskap om fristående skulpturer och takmålningar, men inte om de lägre konstnärligt värderade materialen, som t ex de stora marmorerade väggytorna och dekorationsmåleriet. Jag tyckte under arbetet med utforskandet av väggarnas historiska färgsättning att jag gjorde något meningsfullt för den samlade kunskapen kring slottets miljöer och blev inspirerad att göra en restaureringshistorisk undersökning av miljön. Jag ville ha svar på varför miljön var så svåravläst – både på plats och utan förkunskaper, men också i arbetet med att närmare studera miljöns ändringshistoria. Frågor som växte fram under arbetet med den färgarkeologiska undersökningen var: Varför finns det ingen kunskap om hur miljön har sett ut? Varför är detta monumentala och centrala rum så dåligt dokumenterat?

Detta var mina primära frågor, vilka ledde till att jag valde att jobba vidare med Västra trappan i detta examensarbete. Vid problemformuleringen har fokus och frågor utvecklats och jag har gått från att syfta till att beskriva miljöns sammanlagda tankegods vad gäller beslutsgrunder, dokumentation och materialval, till att beskriva miljöns restaureringshistoria utifrån tre konkreta punkter: Vad har förändrats, varför valde man denna förändring och slutligen, hur har detta dokumenterats?

Min utgångspunkt i arbetet är att som konservator, inriktad på bevarande av arkitekturbundet måleri och skulptur, bredda mig mot arkitekturhistoria, konsthistoria

och restaureringsetik kopplat till historisk arkitektur. Inom dessa områden gäller andra principer och begrepp än inom konservering. Jag har vid ett flertal tillfällen i detta arbete läst och tolkat sammanhang utifrån konservatorrollen, men har då fått påminna mig om att Västra trappan inte förrän en bit in på 1900-talet blev betraktat och behandlat som en historisk miljö, ett konserveringsobjekt. Det var då miljön för första gången värderades för sin långa historia och togs om hand av en konservator.

Studien innebär arbete och förståelse för en rad forskningsområden: konsthistoria, arkitekturhistoria och restaureringshistoria. Här inspireras jag av Hélène Svahn (numer Hélène Svahn-Garreau) och Fredrika Rönn Mellander, vars magisteruppsats *Konservator Alfred Nilssons kyrkorestaureringar 1925-47* (2001) som också utfördes på Institutionen för kulturvård. Arbetet är en beskrivning av konservatoryrkets historiska förutsättningar och en sammanställning av konservatorn Alfred Nilssons arkivhandlingar som har underlättat förståelsen för yrket, en rad stora konserveringsprojekt och personen Alfred Nilsson.

Utifrån dessa förutsättningar och material vill jag utföra en undersökning som kan klargöra mina frågeställningar och fylla i luckorna i historien som gör Västra trappan svåravläst. Målet är att utföra en läsbar och sammansatt berättelse om Västra trappans historia.

1.2 Problemformulering och frågeställningar

Min ursprungliga frågeställning gällande miljön var – *Hur har miljön i Västra trappan förändrats och varför?* Varför-ingången i arbetet har benämnt ut till tre delundersökningar som syftar till att studera miljöns ändringshistoria, historisk restaureringstradition och dokumentation. Med hjälp av dessa tre områden vill jag ge en bild av hur ett historiskt monument har behandlats på grund av samtida smak och normer och hur detta har dokumenterats.

Den första undersökningen, den historiska översikten, är till stor del en sammanställning av källor och litteratur och är en rent empirisk undersökning. Förutom att den är en nödvändig kronologisk översikt, som inte redan finns att tillgå i källor eller litteratur, fungerar den som bakgrund ur vilken jag i mitt arbete kan ge exempel och förstå historiska samband.

Den andra delen Restaurering – historia och normer, som beskriver hur restaureringstankegångarna växte fram från antiken på internationell mark, och från 1600-talet i Sverige till idag, ger en bild av vilka tankegångar som har påverkat besluten kring förändringarna i Västra trappan. Undersökningen syftar till att beskriva hur tankarna kring bevarande av kulturarv utvecklas och hur Sverige påverkas av de internationella teorierna inom området. Men undersökningen berör också andra bevekelsegrunder i förändringsarbetet i Västra trappan där bevarande inte står i centrum, utan förändring. Det gör att denna del inte bara beskriver utvecklingen av tankegångar som rör bevaring, utan också de som leder till förnyelse och som inte syftar till att vara kulturvårdande.

Den tredje undersökningen ska beskriva hur Västra trappans historia och ändringar har dokumenterats. Undersökningen av denna dokumentation, i samband med de två övre undersökningarna, är ett sätt att närma sig den ursprungliga frågan om varför Västra trappan är så dåligt dokumenterad. Eller bevisa motsatsen. Dokumentationen avgör i

vilken utsträckning vi kan förstå historien. Min undersökning blir därför delvis en undersökning av vilka möjligheter som finns för att göra en historisk sammanställning. Undersökningen söker också svar på hur dokumentationsmetoderna har ändrats historiskt sett och om en ändrad kulturhistorisk värdering påverkar förvaltningen.

Ola Wetterberg föreslog en modell där del ett och två utmynnar i en essens som är del tre. Del ett skulle då innebära *praktiken* (historisk genomgång), del två *idealen* (restaureringsnormer). Del tre blir då det moment i undersökningen där resultatet av de två tidigare undersökningarna uppgår i en syntes – som praktik och ideal resulterar i – och ger upphov till dokumentation.

Problemformuleringen kan beskrivas genom ett par frågor:

- Hur ser Västra trappans ändringshistorik ut?
- Vilka ideal har man utgått ifrån vid förändringsfaserna av Västra trappan? Har praktiken följt idealen?
- Hur har ändringarna i Västra trappan dokumenterats? Finns det dokumentation som täcker samtliga faser i miljöns historia? Vad finns det för etiska krav kring dokumentation inom restaurering och konservering av historiska miljöer? Utgör dokumentationen en fungerande kunskapskälla för att besvara de två första undersökningsfrågorna, om modellen "praktik+ideal=syntes" används?

1.2.1 Kulturhistorisk värdering

En tydlig förklaring vad Västra trappan är idag och vad Västra trappan *har varit*, vad den har haft för betydelse historiskt sett, krävs för att utföra undersökningen. För att kunna göra detta, utan anakronistiska formuleringar, har miljöns kulturhistoriska värdering beskrivits. Denna beskrivning återfinns i avsnittet *Restaurering och konservering, nationellt perspektiv* och ger en överblick över den värderingsändring som ägt rum från Västra trappans första decennium, till idag.

1.3 Syfte och målsättning

Förutom att sammanfatta Västra trappans ändringshistorik vill jag problematisera vilka tendenser och ideal som låg till grund för omgestaltning och restaureringar och undersöka i vilken utsträckning detta kan läsas av i dokumentationen. Arbetet ska beskriva en historisk och omgestaltad miljö och peka på vad dokumentationen har för roll i vår förståelse för Västra trappans historia. Målet är att beskriva den dokumentation som finns att tillgå och beskriva dokumentationsmetodernas utveckling och betydelse.

1.4 Tidigare forskning och litteratur

Forskningsfältet kring studier av Stockholms slott har många förgreningar och röster. Framför allt är den konsthistoriska grenen väl utforskad och från mitten av 1900-talet finns många exempel på bra litteratur om slottets arkitektur, konst och upphovsmännen. *Stockholms slotts historia, bd 1-3* (Bd 1: Böttiger, J., Olsson, M. & Nordberg, T. O:son (red.). Bd 2: Olsson, M., Böttiger, J. & Josephson, R. (red.). Bd. 3: Olsson, M., Böttiger, J. & Lindblom, A. (red.)) är ett centralt verk i tre band som sammanställdes under 1940-41. Den fungerar som en uppslagsbok över slottets miljöer och dess förändringsfaser.

Slottsanknutna ämnen som är relevanta för Västra trappan har behandlats av bland annat Anders Bergström och Rebecka Milhagen har skrivit akademiska texter med slottsarkitekten Ivar Tengbom i fokus. Tengbom hade stor betydelse för Västra trappans omgestaltning under tidigt 1900-tal. Bergströms efterforskningar kring Tengbom har resulterat i fler mindre artiklar, men framförallt i doktorsavhandlingen *Arkitekten Ivar Tengbom* (2001) och ett avsnitt om Tengboms tid som slottsarkitekt i *Stockholms slotts vårdprogram* (2007). Den senare innehåller beskrivningar av de restaureringsmetoder som var aktuella under de omfattande restaureringarna kring 1930- 40-tal. Millhagens magisteruppsats *I Tessins anda: en studie av Ivar Tengbom som slottsarkitekt* (2001) beskriver i viss grad Tengbom i relation till Tessin. Men i första hand ger texten en bild av Tengboms roll som slottsarkitekt i ett kulturellt sammanhang präglad av både tradition och modernitet.

En annan intressant uppsats är Ingrid Svenssons (numera Sjöström) licentiatavhandling *Domenico Francia: Quadraturista – En studie i italienskt quadraturamåleri* från 1966. Texten är en ingående studie av den italienska dekorationsmålaren Domenico Francias arbete på Stockholms slott, tillika en beskrivning av hantverkarens förutsättningar under 1700-talet.

En uttömmande och mer nutida beskrivning av historiska händelser är Nationalmuseums antologi om Tessin med titeln *Tessin: Nicodemus Tessin d y Kunglig arkitekt och visionär* (red. Snickare, M.) från 2002. Den beskriver Tessin d y:s yrkesbana som arkitekt och beskriver den ur olika synvinklar. Stort fokus ligger på naturliga skäl på gärningen som slottsarkitekt och för denna text var avsnittet om utbildning och internationell koppling intressant läsning.

Forskningsfältet *restaurerings- och konserveringshistoria* har ett centralt verk i fråga om arkitektur och arkitekturbunden konst. Det är Jukka Jokilehtos bok *A History of Architectural Conservation* (1999) som är en heltäckande genomgång av internationell restaureringshistoria med fokus på europeisk verksamhet. Boken har ingen riktig konkurrent i ämnet och har därför refererats till minst lika ofta som till Stockholms slotts historia. Eftersom Jokilehtos bok har ett brett och idéhistoriskt präglad berättande är boken mycket innehållsrik. Jokilehto ger många på exempel fortsatt läsning vilket gör boken till en övergripande grundbok i ämnet som möjliggör vidare kunskapssökning. Uppsatsen har kompletterats med bland annat Göran Kåring's *När medeltidens sol gått ned* (1995) som beskriver 1800-talets restaureringsklimat i Storbritannien, Frankrike och Tyskland och John H. Stubbs bok *Time Honored – a Global view of Architectural Conservation* (2009) som behandlar dagens utveckling i ett globalt perspektiv inom arkitektonisk konservering.

Den svenska utvecklingen av restaureringsdiskussionen under 1900-talet har Victor Edman sammanfattat i boken *En svensk restaureringstradition: Tre arkitekter gestaltar*

1900-talets historiesyn (1999). Boken beskriver bland annat Sigurd Curmans och Ove Hidemarks gärning för svensk restaureringspraktik.

Antologin *Historical and Philosophical Issues in the Conservation of Cultural Heritage* (red. Price) från 1996 är en sammanställning av teorier som har påverkat konserveringsnormerna från 1600-talet till idag. Boken innehåller originaltexter av Cesare Brandi, James Ruskin, Alois Riegl med flera och bokens redaktörer diskuterar teorierna och beskriver den kontext de växte fram ur.

Jag vill också slutligen nämna Marita Jonsson *Monumentalvårdens historia: Restaurering och friläggning av antika monument i Rom 1800-1830* (1976) som avhandlar förutsättningarna kring utgrävningarna av antikens monument. Johansson beskriver hur de historiska monumenten förvaltades och restaurerades och ger en bild av vad som värderades högt då.

Forskning och litteratur om dokumentation och den administrativa delen av restaurering och konservering är inte något som utförts i Sverige i någon stor utsträckning. För att hitta information om dokumentationsmetoder har riktlinjer från de kulturvårdande institutionerna därför studerats. De internationella organisationerna har de mest utförliga rekommendationerna i sina doktriner eller *Charters*. Textens undersökning jämför dessa med varandra och med den dokumentation som faktiskt har utförts i samband med restaurering av Västra trappan.

En svensk skrift om dokumentation inom byggnadsvård som ger en bild av god sed inom dokumentation är *Fem pelare*. Denna utgavs 2002 av Riksantikvarieämbetet med Stig Robertsson som författare.

Den undersökning som ligger närmast denna uppsats tema är Fredrika Rönn Mellanders och Hélène Svahns magisteruppsats *Konservator Alfred Nilssons kyrkorestaureringar 1925-47* (2001) om konservatorn Alfred Nilssons arbete. De har också insamlat Nilssons och Bo Wildenstam samtliga dokument och skapat ett arkiv som idag är lagrat på Antikvarisk-topografiska arkivet i Stockholm. Mellander och Svahn har beskrivit Nilssons yrkesroll under dennes yrkesverksamma år och ger en bild av konservatoryrkets utveckling.

Västra trappan har ett par nyckelpersoner som bidragit till de mest omfattande omgestaltningarna och ursprungsutformningen. Texten lyfter också fram ett par personer som indirekt bidragit till Västra trappans öde, genom spridning av stil inom arkitektur och inredning och av normer. Den främsta nyckelpersonen är naturligtvis Nicodemus Tessin d y vars liv och verksamhet har utforskats främst i ett konsthistoriskt perspektiv. Texter som använts till denna uppsats är Bo Vahlnes utgåva av Tessins *Observationer* (2002) och avsnitt i Stockholms slotts historia som avhandlar planeringen och byggfasen av Stockholms slott och Nationalmuseums antologi *Nicodemus Tessin d y Kunglig arkitekt och visionär* (red. Snickare, Mårten 2002).

Vid studerandet av utformningen av Västra trappans konstnärliga och dekorativa utsmyckning har återigen Svenssons uppsats om Domenico Francia varit till hjälp. I övrigt har det inte funnits så många specifika referenser för denna tidiga fas av Västra trappans utformning, förutom Stockholms slotts historia. Västra trappans 1800-talsperiod är präglad av slottsarkitekten Scholander. Scholander är porträtterad av Bo Grandien i boken *Drömmen om renässansen* (1979) vilken beskriver det kulturella klimatet väl i under 1800-talet och de strömningar som påverkar stil och metod vid förändringarna i Västra trappan under denna tid.

Den omvälvande tiden kring 18- och 1900-tal, med den internationellt spridda diskussionen som var kritisk mot stilrestaurering, beskrivs av många författare. En nyckelpersonen i ett internationellt perspektiv är Winckelmann som avhandlas i boken *The Flesh and the Ideal: Winckelmann and the Origins of Art History* (1994) av Alex Potts. Boken behandlar Winckelmann ur ett konsthistoriskt perspektiv. Viktiga röster i den internationella debatten var J. J. Ruskin och W. Morris som drev den engelska utvecklingen under 1800-talet. Både Ruskin och Morris var produktiva skribenter, jag har valt att beskriva deras gärning via Kåring och Jokilehto. Både Kåring och Jokilehto ger dock en utförlig bild av dessa två och den tid de verkade i. Under tidigt 1900-tal drevs den svenska debatten av Sigurd Curman. Curmans roll inom restaureringshistorien ingår i Victor Edman doktorsavhandling *En svensk restaureringstradition: Tre arkitekter gestaltar 1900-talets historiesyn*. Curman har annars frekvent omskrivits i artiklar. Hidemarks artikel *Det Curmanska idégodset från tidskriften Kulturmiljövård* (nr 4/1991) är en av dessa. Framförallt har Curman efterlämnat många egna texter vilket möjliggör direktkontakt med hans ideologi. Jag har bland annat haft utbyte av *Något om byggnadskirurgi och vad därmed sammanhänger* från 1947 (Kulturmiljövård nr 4/ 1991).

Slutligen ska tidigare forskning kring etik inom restaurering och konservering sammanfattas. I studien om Västra trappan har Boitos, Riegls, Brandis, Feildens och Muñoz Viñjas teorier beskrivits. De svenska namnen i detta sammanhang är Curman och Hidemark, vars idéer direkt påverkat miljön. De förstnämnda internationella teoretikerna har i hög grad påverkat de internationella rekommendationerna inom konservering och därmed påverkat de svenska bestämmelserna inom kulturvård. I Västra trappans fall är Brandi, Feilden och Muñoz Viñjas tankar intressanta, eftersom de behandlar arkitektonisk konservering och vägval inom förändringsarbete i historiska miljöer med museal prägel.

1.5 Avgränsningar

Uppsatsens omfång har från början varit avgränsat till Västra trappans historia och dokumentation. I arbetet med de centrala frågeställningarna har jag dock vid flera tillfällen intresserat mig för att bredda jämförelsematerialet i stället för att fördjupa de redan formulerade frågorna. En parallell jämförelse med Västra trappans "tvillingtrappa", Östra trappan och Drottningholms stora trappa har lockat. Men eftersom grundfrågeställningarna då skulle förlora i tydlighet valde jag bort idén. Det finns vägval i texten där avgränsningen har handlat om tidsbruk och effektivitet. I undersökningen av etiska riktlinjer fokuserades informationsinsamlingen medvetet till teman och material som kunde jämföras med Västra trappans.

Beskrivningen av Västra trappans ändringar handlar mest om dekorativa förändringar, som ändringar av marmoreringens kulör, belysning och plafondmåleri. Trappan som helhet har inte ändrats. Eftersom dessa förändrade skikt är *arkitekturbundna* och inte utförda för att resultera i något konstverk, har restaureringsnormer kring arkitektur, arkitekturbundet måleri och dekorationsmåleri tillämpats. De ytor som har ett stort konstnärligt värde, som t ex Domenico Francias quadraturamåleri och Cronquists plafond ingår inte i de ytor som förändrats. I och med detta har diskussion kring normer av konservering av bildkonst uteslutits.

1.6 Metod och material

Undersökningen inleddes med att gå igenom Västra trappans räkenskaper från 1700-talet till idag och med hjälp av de centrala historiska verken som berör miljön sammanfatta en kronologisk ryggrad till studien. Materialet som studerades här var arkivhandlingar i form av räkenskaper, kontrakt och arbetsbeskrivningar. Dessa källor är lagrade i första hand i Slottsarkivet. Antikvarisk-topografiska arkivet och Riksarkivet har också en stor del av detta material. Detta har kompletterats med litteratur om Stockholm slotts historia. Utifrån detta underlag har jag fördjupat studien om Västra trappan med källor och litteratur som avhandlat något avgränsat tema såsom hantverks-, material- och personhistoria.

Undersökningens andra del, som behandlar restaureringsideal, innebar att få förståelse för hur tankegodset kring restaurering växt fram i Sverige med koppling till internationell utveckling. Här är utvecklingsskedena uppdelade i tre faser inom vilka svensk och internationell utveckling jämförs. Arbetet innebar, förutom att ge en bild av teoriernas framväxt, att se *om* och *när* teorier eller ideal når verksamheten i Stockholms slott. Det finns mycket material om restaureringshistoria och normer inom restaureringspraktik som beskriver den internationella utvecklingen. Det är däremot svårt att hitta material om utveckling och normer i den svenska sfären. Materialet blir dock fylligare ju längre fram man kommer i historien, det gäller både för det internationella och det svenska perspektivet.

Det litterära materialet är för det internationella perspektivet fokuserat på Jukka Jokilehtos omfattande bok *A History of Architectural Conservation* (1999). Utifrån denna bok har jag infogat fördjupningar och kommentarer från andra författare. Den svenska utvecklingen kring restaureringsprinciper har beskrivits utifrån en bredare blandning av litteratur, här har det inte funnits någon bok som Jokilehtos. För 1900-talets etiska utveckling har jag dock haft möjlighet att hitta ett stort stöd i Viktor Edmans doktorsavhandling *En svensk restaureringstradition: Tre arkitekter gestaltar 1900-talets historiesyn* (1999).

Båda de ovan beskrivna undersökningarna är i stor utsträckning empiriska undersökningar där jag sammanställt historiska källor och sammanfattat litterär information.

Den tredje och sista undersökningen är den som i störst utsträckning inneburit studerande och bearbetning av brett material, allt från historiska räkenskaper på sönderfallande papper till digitala bildfiler och seminarier. Dokumentationens fysiska form studeras i denna del utifrån frågan – Hur har verksamheten i Västra trappan dokumenterats? Men också utifrån en annan aspekt – Vad har dokumentation för funktion? För att besvara frågan har studien kopplats ihop med de tidigare undersökningarna och ändringshistorik och ideal.

I denna sista undersökning har källmaterialet belysts i ett "ovanifrånperspektiv" för att kartlägga terrängen. Vad finns det för information? När började en viss typ av information skapas och bevaras? Vad är dokumentation? När kan man kalla en källa dokumentation? Hur är dokumentationen knuten till värderingen av Västra trappan?

Källorna har tilldelats en stomme med hjälp av gruppering och en tidsaxel. Med hjälp av denna orientering har källorna och Västra trappan fått ett historiskt ramverk som studien av dokumentationen har lutat sig mot.

1.7 Källmaterial

Materialet som använts som källor i denna uppsats består av arkivmaterial i form av historiska skrivelser och litteratur. Källorna från arkiv är dokument från 1700-talet och helt moderna skrivelser. Dessa källor är inte sällan lagrade som "oordnat material" eller sorterade kronologiskt. Detta gör att sökning efter en viss miljö eller person oftast inte är möjligt.

Främsta källan till arkivaliskt material gällande Västra trappan är Slottsarkivet på Stockholms slott, tätt följt av Antikvarisk-topografiska arkivet och Riksarkivet. För det äldsta och bredaste materialet gäller Slottsarkivet. För information om 1900-talets verksamhet är Riksarkivet heltäckande. Statens fastighetsverk har information om händelser från sent 90-tal.

De litterära källorna är av förklarliga skäl mer lättanvända. Litteraturen från 60-talet och framåt håller god vetenskaplig kvalitet och vid denna tidpunkt breddas också floran av relevant litteratur.

1.8 Disposition

Som tidigare beskrivits är undersökningen uppdelad i tre delar: historisk översikt över Västra trappan, restaureringshistorisk del och en sista del om dokumentation av förändringsarbete. Så långt är dispositionen enkel. En förklaring krävs dock till modellen för uppdelning av Västra trappans tidsspänn.

Västra trappans tillblivelse och omgestaltning har resulterat i tre perioder enligt denna analys. Dessa perioder fördelas enligt denna modell:

- Första fasen: Slottsprojektering och ursprungligt skick, 1697 – 1863
- Andra fasen: Nystilsfasen, 1864 – 1936
- Tredje fasen: Moderna fasen, 1937 – 2012

Den första fasen är en period då slottet byggs och då Västra trappan är en ny miljö som inte genomgår några större förändringar. Miljöns utseende upprätthålls genom viss ommålning och ändring av detaljer rummet.

Den andra fasen, som benämns nystilsfasen, innebär att Västra trappan omgestaltas med ideal från 1800-talets nystilar. Då ändras väggarnas marmorering och taket förses med plafondmåleri.

Den tredje fasen är den moderna fasen som präglas av moderna idéer och avståndstagande från 1800-talets historicism. Västra trappan genomgår en tidsresa där målet hos förvaltare är att avlägsna alla senare dekorativa tillägg och göra Västra trappans miljö så lik Tessins ursprungsverk som möjligt.

Dessa tre perioder, eller faser, används också i uppsatsen andra del om restaureringshistoria och normer för att ge förloppet ett historiskt ramverk. I och med att faserna är knutna till Västra trappans ändringshistorik, bildar ramverket i det nya sammanhanget en återkommande form. En anknytning till Västra trappans historia.

Då faserna appliceras i den svenska berättelsen fungerar modellen mycket bra av naturliga skäl. Modellen är ju skapad efter de svenska förutsättningarna. När den *internationella* berättelsen om restaureringshistoria och normer anpassas efter

modellen blir det inte logiskt, utan en uppdelning utan egen logik. Dispositionen i dessa stycken anpassas och textavsnitten ges inledningar och sammanfattningar för att ge innehållet överblickbarhet.

Mellan undersökningen första del, den historiska översikten, och undersökningens andra del, den restaureringshistoriska, återfinns "bryggtexter". Samma sak gäller för övergången mellan den andra delen och den tredje delen, dokumentationsavsnittet. Bryggtexternas funktion är att slussa berättandet från den ena delen till den andra och bistå läsaren med introduktion till det nya avsnittet och för att skapa kontinuitet i uppsatsens disposition.

1.9 Begreppsbestämningar

Här beskrivs hur jag valt att använda centrala begrepp och varifrån jag hittar stöd för begreppens innebörd.

Bevarande är ett begrepp som används ofta men som inte är särskilt uttömmande. Muñoz Viñjas (2005) kritiserar användningen av ordet, som översätts till preservation på engelska. Begreppet bevaring används för att beskriva att något *behåller sin status* eller *inte genomgår någon förändring över tid*. Bevarande beskriver alltså inte verksamheten eller metoderna, endast målet. Bevarande används i denna studie i sammanhang där förvaltning och skydd beskrivs. Begreppets användning är inte alltid försvarbart, eftersom det är vagt, men har ändå en roll i beskrivningen av ett "passivt förvaltande".

Byggnadsvård innebär förvaltning och ändringar av en byggnad eller bebyggelsemiljöer, som utförs med medvetenhet om dess kulturvärden. (Robertsson 2002, s. 148)

Konservering betyder att bevara i befintligt skick och att göra detta med metoder som inte påverkar dess mening och kulturella värde. Inom konservering ingår indirekt eller preventiv konservering, konserverande behandling och analys. Konservering som begrepp och metod har traditionellt sett mest använts vid objektskonservering. Under 1900-talet har konserverande metoder även kommit att användas för byggnader och miljöer. (Stubbs 2009, s. 378)

2. *Integrerad konservering* är konserveringsarbete där många aspekter i konserveringskontexten ingår. Integrerad konservering innefattar syntesen mellan: 1. olika kompetenser som bidrar med kunskap om t.ex. samhällsfrågor, arkitektur, historia och religion, 2. specialiserade konservatorer, 3. brukarens och dennes önskemål, 4. ansvaret för en bibehållen ekonomisk och social utveckling i bebyggelse och miljö. (Stubbs 2009, s. 379)

3. *Preventiv konservering* eller indirekt konservering betyder att kontrollera objektets klimat och omgivning för att förhindra nedbrytning. Preventiva åtgärder kan gälla klimatstyrning, brandsäkerhet, stöldskydd och regelbundet underhåll. (Feilden 2003, s. 9)

4. *Arkitektonisk konservering* innebär konservering av det byggda kulturarvet. I detta område ingår konserverande, restaurerande och rekonstruerande åtgärder, ofta i kombination. (Stubbs 2009, s. 377)

Kulturarv innefattar både materiella och immateriella företeelser såsom: objekt, traditioner, miljöer och platser som bär med sig kulturella värden. Dessa värden kan vara estetiska, historiska eller sociala och kan bestå av ett eller flera värden i kombination (Stubbs 2009, s. 380). Det arkitektoniska kulturarvet är enligt *European Charter of the Architectural Heritage* (1975) "...en förmögenhet bestående av oersättliga andliga, kulturella, sociala och ekonomiska värden" (artikel 3, min översättning).

Monument är ett objekt vars funktion är att bevara ett minne av en händelse eller en person. Detta kan vara en byggnad, en sten eller något helt annat, som en dansbana. Ett monument kan vara rest med avsikt att vara ett minnesmärke för något. I detta fall

existerar meningen innan monumentets tillblivande. Ett monument kan också vara oavsiktligt, meningen skapas när objektet redan existerar och övergår då till att bli ett monument över något. Dessa oavsiktliga monument är betydligt fler än de avsiktliga. (Riegl 1903 i *The Modern Cult of Monuments från Historical and Philosophical Issues in the Conservation of Cultural Heritage*. Price 1996 s. 69) Ett **historiskt monument** är ett objekt eller plats som är signifikativ för en viss grupp, person eller händelse. Det historiska monumentet har också kulturellt värde på grund av sin ålder. (Stubbs 2009, s. 384)

Restaurering är att återföra ett objekt till ett tidigare eller ursprungligt skick. Restaurering används företrädesvis när det gäller byggt kulturarv (Robertsson 2002, s. 150). Begreppet *restaurerande åtgärd* kan däremot användas inom konservering av mindre objekt. Då understryker man en åtgärd som skiljer sig från de konserverande. Restaurering är ett centralt begrepp i denna uppsats. I beskrivningen av restaureringsnormernas utveckling används begreppet vid sidan av konservering i återgivandet av 18- och 1900-talets principer och praktik. I modern tid har båda begreppen använts inom konservering av monument och det byggda kulturarvet för att beskriva vilken åtgärd man syftar på. Restaurering kan dock i äldre och nutida utländsk litteratur översättas till konservering. Detta beror delvis på att begreppet restaurering i vissa språk inte är definierat med syfte att urskiljas från konservering.

1. Historisk översikt. Ändringshistorik, nyckelpersoner och hantverk.

Min färgundersökning (Calissendorff 2012) visade att västra trappans dominerande gröna marmorering har genomgått två omgestaltningar. Ytor som tak, perspektivmålningar och övrig utsmyckning har också studerats, men i huvudsak utifrån litteraturstudier och arkivkällor. Källundersökningen som jag utförde i samband med färgundersökningen pekade ut ett par nyckelpersoner. Dessa personer har i stor utsträckning påverkat miljöns historia. Givetvis är trappans arkitekt Nicodemus Tessin d y en självklar referens, men jag kommer också beskriva den oscarianska tidens förändringar i miljön, 1930-talets restaurering signerad Ivar Tengbom och de senaste åtgärderna i Västra trappan.

De hantverk som är aktuellt för miljön, dekorationsmåleri och bruket av marmor, är också ett ämne som är avgörande för miljön. Teknik, hantverk och konstnärer kommer därför också att behandlas i detta avsnitt.

Arkivundersökningen bifogas i punktform i de tre faser som jag delat upp Västra trappans ändringshistorik i:

- Första fasen: Slottsprojektering och ursprungligt skick, 1697 – 1863
- Andra fasen: Nystils-fasen, 1864 – 1936
- Tredje fasen: Moderna fasen, 1937 – 2012

1.1 Första fasen: Slottsprojektering och ursprungligt skick, 1697 – 1863

1.1.1 Ändringshistorik, arkivsökning:

- Trappornas utformning och inspirationskällor beskrivs i SSH, sid. 79-83, band 2.
- Perspektivmålningar 1739-40, Domenico Francia, SSH, s. 16, 17 och 83, band 2 och Ståthållarämbetets arkiv; Konstnärshandlingar II:19.
- Johan Sevenbom anlitas av Johan Paschs måleriateljé 1749, april-oktober för måleriarbete i västra trapphuset. Ståthållarämbetets arkiv III:20, s. 265 och dagboksanteckningar på Konstakademins arkiv.
- Trappan läggs in 1753, Ståthållarämbetets arkiv III:29 s. 902.
- Johan Paschs ateljé marmorerar västra trapphuset 1754. Ståthållarämbetets arkiv III:30 s. 2978 och 2994. (Se transkribering av dokumenten i bilaga.)
- Trappornas ljushållare utformas, samarbete mellan Hårleman, Rehn, Mareliez och Bouchardon. Gjöts 1752-62. SSH, sid. 129, band 2 och i Riksdagsberättelse 1760-1771, Ståthållarämbetets arkiv.

- Ommålning av hela västra "slottsgången" 1792. Denna åtgärd berör *förmodligen* inte trapphuset. Ståthållarämbetets arkiv III:95, s. 270-71.
- Trapphusets marmorering oljedränks och marmoreras 1792, Ståthållarämbetets arkiv III:96, sid. 2.
- "Tvättning och bättring" 1833, utförs av målarmästare Leffler, Ståthållarämbetets arkiv GIVa:23, s. 34.
- "Målat 6 st. medaljonger" 1833, utförs av målarmästare Leffler, Ståthållarämbetets arkiv GIVa:23, s. 38.
- Bättringsmålning 1862, utförs av målarmästare Wagner, Ståthållarämbetets arkiv GIVa:57, s. 45.

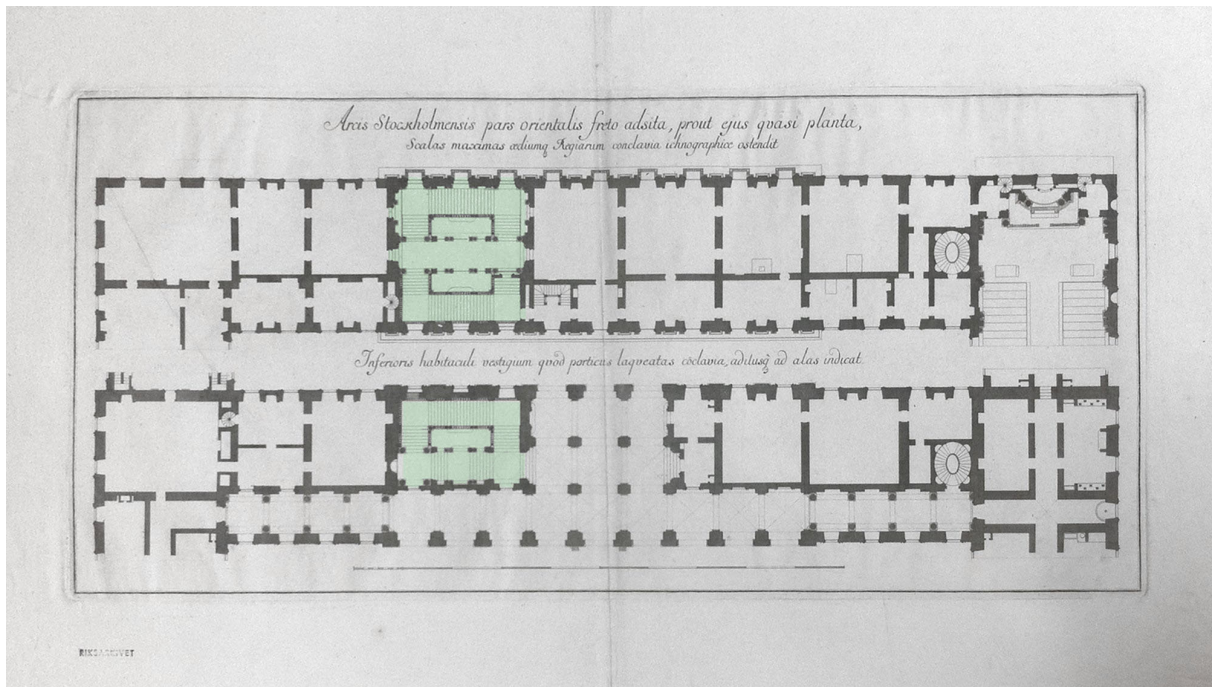
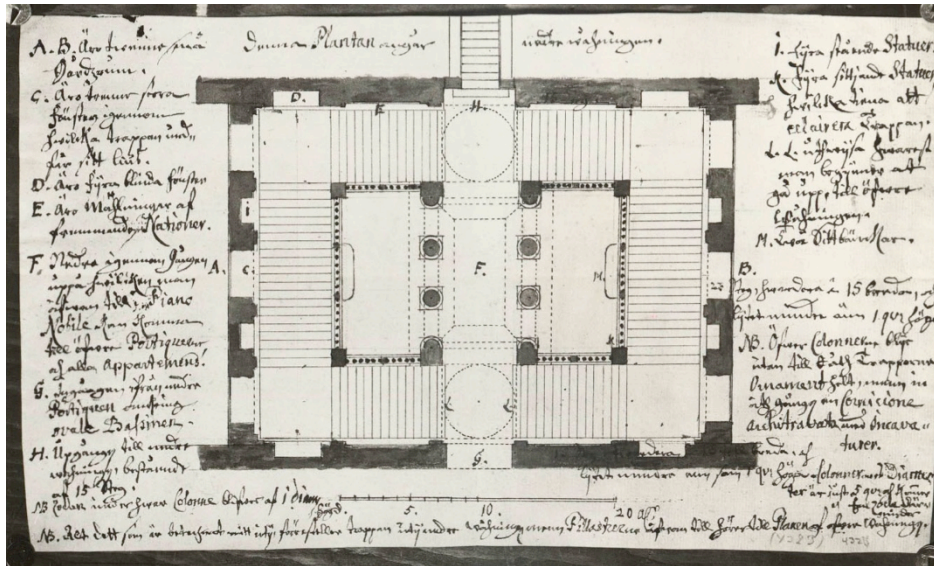
1.1.3 Nicodemus Tessin d y

Nikodemus Tessin d y ritade Stockholm slott inklusive dess huvudtrappa under sent 1600-tal. Byggnationen varade under första hälften av 1700-talet och västra trappan stod helt färdig 1762.

Den unga Nicodemus Tessin utsågs redan i tjugoårsåldern att bli hovarkitekt och skolades utomlands för att tillägna sig en internationell utbildning av högsta klass och aktualitet. Han far, Nicodemus Tessin d ä, var adlad och familjen hade höga förväntningar på sonen. Nicodemus Tessins d y karriär var tidigt utpekad och välplanerad (Lindahl 2002, s. 13). Utbildningens och resornas tyngdpunkt låg på Rom och Tessin studerade hos Carlo Fontana och examinerades av Lorenzo Bernini, som också var hans största inspiratör. När Tessin d ä dog 1681 övertog Tessin d y faders tjänst och fick titeln hov- och slottsarkitekt (Lindahl 2002, s. 17). Utnämningen skedde redan 1677, då Tessin fortfarande var under utbildning i Europa (Magnusson 2002, s. 48).

Väl hemma i Stockholm var Tessin d y uppfylld av europeiska influenser och inställd på att överföra sitt kunnande i ombyggnaden av det föråldrade slottet Tre kronor. Vid 1688 intensifieras hans arbete med moderniseringen. Kungens planer på bevarande av det gamla slottet kontra nybygge vet vi lite om. Men ett försök till delvis modernisering tyder den nya norra längan på, som byggs in i slottskomplexet under 1690-talet (Snickare 2002, s. 111) Tessin ritar under denna tid på ett nytt slott och har endast norra längan och en del av östlängan kvar i den nya, rektangulära planen (Josefsson 1940, s. 39).

Slottsbranden 1697 kastade om förutsättningarna och möjligheterna för bevarande av det gamla renässansslottet Tre kronor. Tessin presenterade sina ritningar på det nya slottet redan sex veckor senare (Snickare 2002, s. 112). Tessins inspirationskällor för slottets utformning är inte helt förvånande romersk barock. Men Tessin intresserade sig också för renässansens, och där igenom antika, arkitekturteoretiker och formspråk: Andrea Palladios funktions- och proportionsidéer, Leon Battista Albertis och Vitruvius traktat. Han föredrog att använda den italienska barockens motiv i fasaden, i interiörerna låter han den franska barockens ideal styra (Tessin 1714, s. 72).

Figur 1 & 2. Nicodemus Tessin d.y:s planritning av trapphuset (överst) och västra längan med dess trapphus i två våningar. Västra trappan är markerad av författaren med grönt. Foto av kopia från ATA resp. Riksarkivet. Originalritningarna bevaras i båda fall på Nationalmuseums ritningsarkiv.

Slottsbygget blev en utdragen historia på grund av landets dåliga ekonomi. Västra trappan som är slottets huvudtrappa, avsedd för ceremonier och representation, hann inte bli färdig innan Tessin avled (1728). Västra trappan utformades med stor uppfinningsrikedom för att både vara storslaget monumental och praktisk (Lindahl 2002, s. 239). Idégodset till utformningen verkar dock vara huvudsakligen italienskt, det ovan presenterade rättesnöret till trots. Trapphuset skulle präglas av rymd, infallande dagsljus och en arkitektur med portiker och kolonner. Trappan fick inte överglänsa festvåningen i prakt och dekorerades därför måttligt (Olsson 1940, vol. 2, s. 80-83). Enligt fransk modell förses fyra kortsidoväggar med perspektivmålningar 1740, dock av en italiensk konstnär, Domenico Francia (Olsson 1940, vol. 3, s. 16-17, vol. 2, s. 83). I

övrigt är miljön dekorerad med olikfärgad marmorering och kolmårdsmarmor, förgyllda ornament och reliefer, och skulpterade ljushållare i karaktäristisk rokokostil. Ljus faller in i trappan från stora spröjsade fönster från väst och öst.

Det var Tessins son Carl Johan Tessin, som var slottets överintendent 1728-1741, och Carl Hårleman som slutförde arbetet med västra trappan efter Tessin d y:s död. Enligt arkivmaterialet (Riksdagsberättelse 1760-1771, Ståthållarämbetets arkiv) är lamphållarna det sista tillskottet i miljön, de är på plats tidigt 1760-tal.

1.1.3. Domenico Francia

Domenico Francia (1702–58) utgör ett de två italienska undantagen i skara av utländska, framförallt franska, målare som arbetar med att dekorera slottet. Det italienska perspektiv- och plafondmåleriet karaktäriseras enligt Lindblom i *Stockholms slotts historia* (vol. 3, s. 20) av teatralt skenperspektiv och arkitektoniska motiv. Francias gärning behandlas i Ingrid C. Svenssons licentiatavhandling *Domenico Francia: Quadratura* från 1966. Svensson kallar måleritekniken quadraturamåleri, som är en mer specifik benämning på Francias arkitektoniska målerimetod i Västra trappan. Quadraturamotiven kännetecknas av arkitektoniska utsikter med illusoriskt perspektiv (trompe l'œil), vyer som ger betraktaren upplevelsen att se genom väggen (Svensson 1966, s. 100). Genom Västra trappans motiv blickar man ut över en antik, palatslik plats.

Figur 3. Ett av Francias quadraturamotiv i Västra trappan. Foto: K. Calissendorff

Märkligt nog utför Domenico Francia perspektivmålningarna innan trappan är lagd (1753, SBD III:29, s.902) och innan det omfattande marmoreringarbetet i trappan är färdigt (1749, Ståth.ämb.arkiv III:20 s. 265 & 1754, Ståth.ämb.arkiv III:30 s. 2978, 2988 & 2994). Byggnadsställningarna i det stora, ofärdiga trapphuset måste vid tiden för arbetet, 1740, varit omfattande. Francia anländer till Stockholm 1736 och stannar till 1744.

Förutom perspektivmålningarna i Västra trappan, dekorerar Francia Västra trappans "tvillingtrappa" – Östra trappan – på liknande vis. Francia utför också mindre grisaille-målningar (målningar utförda i gråskala) på samtliga väggfält (Svensson 1966, s. 133). Utöver detta deltar han tillsammans med Johan Pasch och Guillaume Thomas Rafael Taraval i arbetet med att utföra illusionsmåleriet i taken i Vita havet och i Drottningens drabantsal på Stockholms slott (Lindblom 1940, vol. 3, s. 16-17). Svensson diskuterar Tessins eventuella intention med denna typ av figurativt måleri i trappan, de var inte projekterade i ritningarna. Svensson (s. 132) hänvisar till Ragnar Josephsons tolkning av Tessins "Traktat": målning av trapphus kan accepteras, förutsatt att de inte överträffar paradrummens dekor. Liknande quadratura-motiv återfinns i Drottningholm slotts trappor och i Versailles, miljöer som kan kopplas till Tessins d ä:s verk och Tessin d y:s förebilder.

1.1.4. Johan Pasch

Johan Pasch (1706-1769) ansågs vara den mest framgångsrika under sin tid. Hans ateljé marmorerade Västra trappan 1749 (Ståth.ämb.arkiv III:20, s. 265) och vid ett senare och mer väldokumenterat tillfälle, 1754. (Fridell & Wannfors 1990, s. 97 och SBD III:30) Han blev utsedd till hovmålare 1748 och till hovintendent 1758. Paschs far var målare, Dankwart Pasch, och Johan Pasch utbildades på Kongl. Ritakademien. Pasch var inspirerad av Taraval och den franska rokokon. Hans produktion är stor och utför plafondmålerierna ibland annat i Don Quijote-salongen, Karl XI:s galleri och Vita Havet i Stockholms slott. (Lindblom 1940, s. 14)

Det tidiga marmoreringssupdraget i västra trappan är i jämförelse med plafondmålningarna enkelt. Han beskriver sin verksamhet så här:

"Stora Wästra Trappan ifrån åfvan ända ner till, architecturn marmorerad med mit folk" (bilaga 1)

1.1.5. Carl Hårleman

När Tessin d y överlämnade rollen som överintendent till sin son Carl Gustav Tessin var denne oerfaren inom arkitekturket och endast 28 år. Carl Hårleman (1700-1753) utsågs samtidigt som hovintendent och tanken var att dessa två skulle ha ett nära samarbete, men också att Tessin- successionen skulle förbli obruten (Olauson 2000, s. 53). Carl Hårleman var också ung vid tidpunkten, men hade stort förtroende hos hovet och Tessin d y. Hårleman hade varit änkedrottningen Hedvig Eleonoras skyddsling och Tessin d ä:s stipendiat, och när det var dags för att tillträda sin tjänst som hovintendent var han ute på bildningsresa i Europa. Väl hemma i Stockholm, 1727, stod han inför uppgiften att tillsammans med far och son Tessin färdigställa slottet.

Tessin d y avled kort efter att han överlämnat ansvaret. Hårleman blev den som i praktiken ledde byggandet, medan överintendenten Carl Gustav Tessin var högste chef och beslutsfattare. (Robelin 2000, s. 15)

Allt tyder på att Hårleman följde Tessin d y:s ritningar till punkt och pricka. Hårleman, som införlivade rokokostilen på allvar i svensk arkitektur, gjorde få avsteg från

barockprogrammet (Alm 2000, s. 58). Exempel på avsteg är ljushållarna i västra trappan, som ritades under Hårlemans ledning, har typisk rokokostil.

Västra trappan blev som helhet genomförd i en sammanhållen stil. Som jag beskrivit i texten om Tessin, var det franska idealet bäst lämpat för interiörer. Detta kan ha varit en stöttande tanke för Hårleman, då han genomförde ändringarna i Rikssalen, rokokolamphållarna och quadratura-målningarna, vars förebilder bl a återfanns i Paris.

1.1.5. Marmor och marmorering

Tessins förkärlek för italiensk barock och Bernini-färgade interiörer förklarar den rika utsmyckningen av Västra trappan och valet av marmor som det mest framträdande ytskiktet. Redan Tessin d ä valde marmor i sina kyrkomiljöer, främst den vita Carraramarmorn som för associeras med antikiserande stilgrepp. I Karl XI:s slottskyrka beskriver Martin Olin (2002) i antologin *Tessin – Nicodemus Tessin d y – Kunglig arkitekt och visionär* hur Tessin d y med hjälp av olikfärgade marmorprover medtagna från Italien inspireras till att komponera en polykrom interiör. Kulörer och mönster från marmorprover och skisser marmoreras på snickerier och väggar (s. 173). Marmorering blir vanligare än marmorytor på grund av tillgång, men säkerligen också pris. De marmorsorter som var tillhands för Tessin var vit italiensk och grön svensk kolmårdsmarmor. Om kungahuset hade varit vid bättre kassa vid byggandet av Stockholms slott hade miljöerna förmodligen varit dekorerade med långt fler marmorskikt och dito kulörer. Tessin formulerar sitt gillande till användning av marmor i trapphus och hallar i skriften *Observationer*, s. 21:

[...] ”mig tykes my[-]ket om att bekläda de främste Ru[m-]men wid ingongen i stora Slått med *Compartimens* (här: väggfält) af Marmor, ty de den blijr alltid i modet och *resisterar* bäst” [...]

Marmorering är en dekorationsmålningsteknik som blev populär i Sverige under barocken. Begreppet marmorering började användas i mitten av 1700-talet och de första inhemska tekniska beskrivningarna av marmorering är från 1760 (Salvius). På 1600-talet utfördes marmorimitationer främst i kyrkor, altarskåp och snickeriers, vars status höjdes genom transformeringen. Trä och sten skulle bli marmor. (Brænne 2002, s. 91) Marmor- och andra stenimitationer utfördes till en början i limfärg, men under 1700-talet ersattes limfärg av oljefärg. Det gjorde måleritekniken mer flexibel och underlättade imitationsmöjligheterna och framöver blev marmoreringarna mer illusoriska och konstnärligt drivna. (Fridell & Wannfors 1990, s. 71-72) Det bärande materialet vid marmorering var oftast trä, mur eller stuck, men Tessin rekommenderar i *Observationer* (s. 12) också marmorering av ”gåttlandz Steen” (kalksten bruten på Gotland).

Brænne beskriver i boken *Dekorasjonsmaling* (1998) tre typer av marmorering: imitationsmarmorering, fantasimarmorering och dekormarmorering. I och med att marmoreringen i västra trappan idag är kraftigt retuscherad är det svårt att bedöma den ursprungliga marmoreringens utseende. Jag vill tro att resultatet blev imiterande. Dels för att marmoreringen utfördes jämte marmorpilastrar, dels för att förebilden är italienska barockmiljöer där illusion av äkta marmor är typisk. Man kan också fråga sig om inte Tessin hade föredragit äkta marmor framför marmorering och vidare – italiensk marmor framför svensk.

Marmoreringen i Västra trappan utfördes med ljus oljehaltig bottenfärg på slät puts. Putsen mättades, patenterades, i förväg med olja. Marmorteckningen utfördes i tunna

skikt "vått i vått" i bottenfärgen för att skapa en mjuk ådring. De ytor som imiterade kolmårdsmarmor var dovt grå-gröna och pigmenten som användes var blyvitt, ockra, blå (järnbaserat blått pigment) och grönjord. (Calissendorff 2012, s. 13)

Då Stockholms slott inreddes var de inhemska målarna varken tillräckligt många eller tillräckligt skickliga för att utföra dekormåleriet. Resultatet säkrades genom att låta franska och italienska konstnärer utföra den större delen av utsmyckningen. (Fridell & Wannfors 1990, s. 96) I Västra trappan lyckades man dock utföra stora delar med svensk arbetskraft via Johan Pasch och Johan Sevenbom. Det mer krävande figurativa måleriet utfördes som tidigare nämnt av Domenico Francia.

1.2 Andra fasen: nystilsfasen, 1864 – 1936

1.2.1. Ändringshistorik, arkivsökning

- Trappan restaureras omfattande 1864. Väggarna beskrivs bli målade med ljus marmorering i oljefärg. Även taken målas om. Fernissning med copal, vilket objekt är osäkert. Ståthållarämbetets arkiv GIVa:61, s. 48.
I övrigt beskrivs i samma avsnitt att:
Perspektivmålningarna ”bättras och uppfriskas” (s. 22).
Blackstadius ”renoverar” målning av figur på bevingad häst, ett av motiven i perspektivmålningarna och 32 guld-bronsmedaljonger utförs (s. 20).
Medaljongerna dekoreras av Liljeblad med ”ek och lagerlöv”(s. 22).
(Renoveringen beskrivs också i SSH s. 236, band 3)
- Wagner målar tak, väggar och pelare ”oljafärg marmor” och fernissning med copal. 1864, Ståthållarämbetets arkiv GIVa:61, sid. 48.
- Blackstadius målar i Västra trapphuset 1864-77, Ståthållarämbetets arkiv GIVa:64 (från inledande förteckning).
- Ställningar i Västra trapphuset 1872. Måleri och restaureringsarbete, Ståthållarämbetets arkiv GIVa:74 (fr. ”Arbetsfördelning”).
- Murning för värmeinstallation 1876, Ståthållarämbetets arkiv GIVa:79, s. 7-8. Kamin installeras samma år, samt en pediestal och kokslårar ställs upp (förmodligen till kaminen) och trappsteg repareras, GIVa:79 (fr. arkivmapp ”Arbetsfördelning”).
- John Börjessons byst, *N. Tessin d y* utförs i brons 1886, SSH s. 257.
- Julius Kronbergs plafondmåleri utförs 1890-94, SSH s. 256. Från ”Sammandrag av kostnader” 1890-94, Ståthållarämbetets arkiv GIVa:99.

1.2.2 Karl XV, F. W. Scholander och Oscar II

På 1800-talets senare del skedde en rad förändringar i Västra trappan. I samband med att de estetiska idealen ändrades blev Västra trappans marmorering och tak omgjorda och omgestaltningen tar fart under Karl XV:s (1826-1872) tid på tronen (1857-72). Karl XV var, liksom sin far Oscar I, påverkad av den mångfasetterade historiserande inrednings- och arkitekturstilen som var högsta mode större delen av 1800-talet. Slottsarkitekt under samma tid var Fredrik Wilhelm Scholander (1816-1881).

Bo Grandien beskriver Scholanders smak och kulturella intresse i *Drömmen om renässansen* (1979) och ger läsarna bilden av en energisk renässansmänniska. Scholander får stort utrymme för sin förkärlek för nystilar inom arkitektur och

fantasifulla miljöer. Han förändrade miljöer både på Drottningholms slott och på Stockholms slott, eftersom båda byggnaderna stod inför restaurering och modernisering (s. 323).

Västra trappans restaurering på 1860-70-talen resulterade i en viss förändring av det dekorativa måleriet, restaurering av perspektivmotiven, installation av kaminer, förändring av marmoreringen på väggarna längs de två trapploppen och likaså trapphusets marmorerade sandstenskolonner. De kolmårdsmarmorerade väggytorna fick en ljusare marmorering, förmodligen en imitation av Carraramarmor. Kolonnerna behåller sin kulör, men den moderna marmoreringsmetoden gjorde kolonnerna högblanka med hjälp av polerade spackelskikt. (Calissendorff 2012, s. 15)

Valet av den ljusa marmoreringsskulören är intressant ur många perspektiv. Tidens ideal kan ha lett Scholanders tankar till antika miljöer och renässansmiljöer som t ex Leon Battista Albertis (1404-1472) rytmiska, strikt geometriska och ljusa väggfältsindelningar. Eftersom Tessin d y inte var främmande för Albertis arkitektur var kanske väggfältens omgestaltning ett försök att närma sig en tessinsk renässansmiljö. Kring detta resonemang finns inget stöd i källorna eller dokumentation bevarad, det enda som är funnet är räkenskaperna för arbetet som är signerade av Scholander, och faktumet att han var inspirerad av europeisk nyrenässans. Detta resonemang fördjupas i avsnittet om restaureringsnormer och historia.

Den ljusa 1800-talskulören är också intressant ur ett tekniskt perspektiv. Vid restaureringstillfället var troligen den gröna kolmårdsmarmoreringen mycket mörk. Metoden man använde på 1700-talet för att bättra och förhöja marmoreringens utseende var att "oljedränka" den. Detta bestod i att fernissa med linolja. Troligen mörknade och gulnade ytskiktet, sot och smuts ansamlades i oljeskiktet. För Karl XV kan detta ha sett ledsamt och förfallet ut och eventuellt ville han vrida tillbaka klockan till ursprungligt utseende. Kan han ha trott att väggarna var helt ljusa? Han var inte långt från sanningen, väggarna blev förmodligen inledningsvis marmorerade med en ljus grön-grå marmorering. Ljusare än dagens murrigt grön-bruna marmoreringsskulör. (Calissendorff 2012, s. 13)

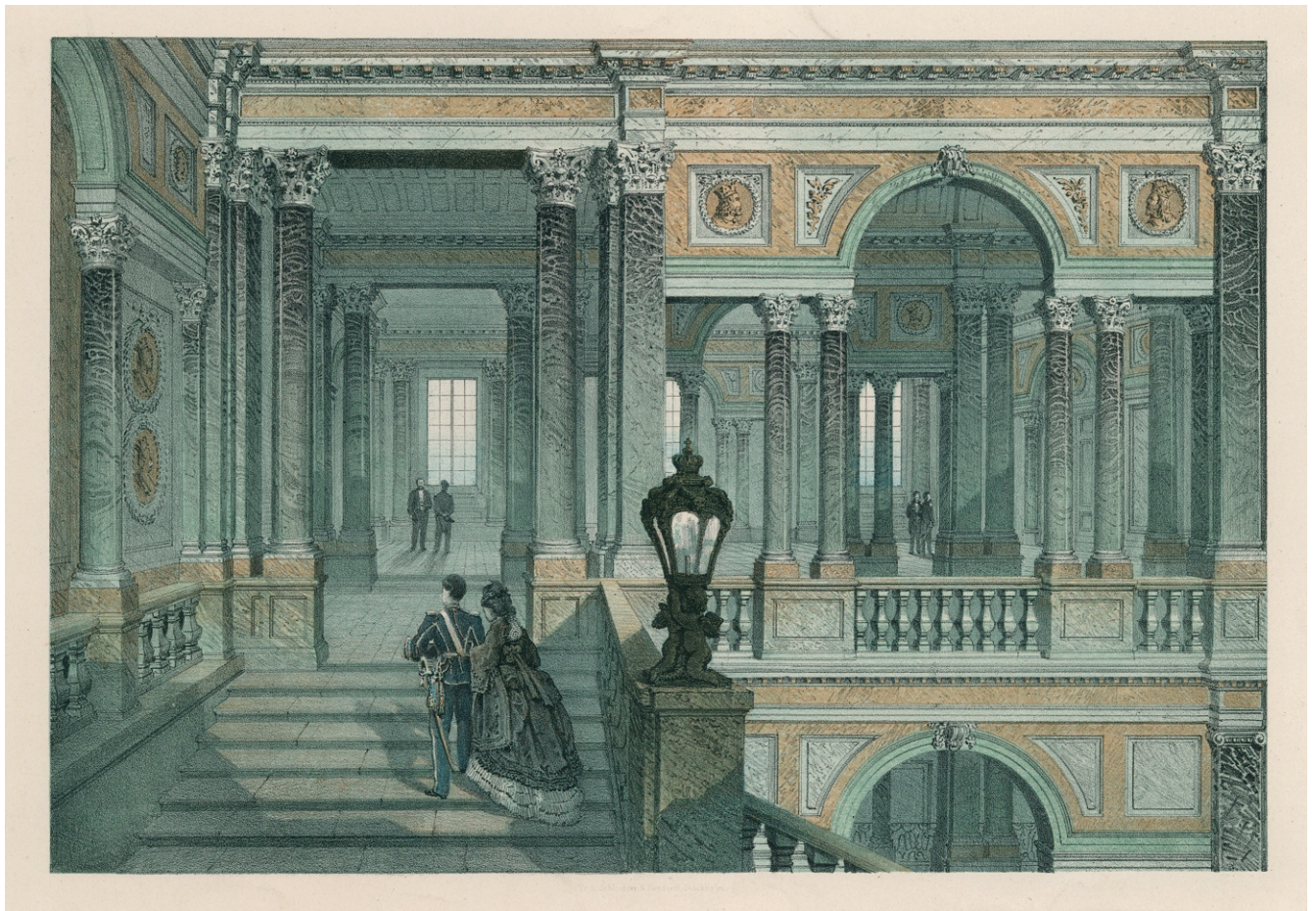
Oscar II (1829-1907), som tillträdde efter Carl XV 1872, stod för färre förändringar i slottsmiljön. Oscar II:s största förtjänst lär vara den yttre restaureringen och putsningen av slottets fasad. Oscar II:s förändringar i slottsmiljön präglades tydligt av nationalromantik och viljan att framhäva Sverige som stormakt (Svensson 1941, vol. 3, s. 245). Det mest storslagna resultatet av nationalism är plafondmålningarna av Julius Kronberg som placerades i Västra trappans tak, 1891-94. Målningarna förstärker trappans barockarkitektur med sina kraftiga stuckaturramar och allegoriska motiv som utspelar sig bland molnen.

Felaktigt knyter Georg Svensson i *Stockholms slotts historia* (vol. 3, s. 261) och Stig Fogelmark (*Återvunnet 1700tal, S:t Eriks årsbok* 1964, s. 63) den stora restaureringen av de marmorerade ytorna i Västra trappan till Oscar II:s tid. Med hjälp av tidiga fotografier från Husgerådskammaren och räkenskaper från 1860- till 70-talet kan det uteslutas att ändringarna är så sena som Svensson och Fogelmark menar.

1.2.3 Marmorering under 1800-talet

1800-talets marmoreringsteknik kännetecknas allmänt av högre krav på illusion och prakt. Släta ytor åstadkoms med moderna spacklingstekniker och mer laserande färger ökade motivens briljans. Mönsterböcker med marmorvarianter styrde dekorationsmålarnas motiv och kulörval. (Fridell & Wannfors 1990, s.158-159) Brønne (2002, s. 99) beskriver de marmoreringsstilar som var populära under 1800-talet i Norge. Troligtvis är hans betraktelse aktuell för Sverige. Brønne menar att marmoreringarna som utförs under mitten av 1800-talet blev genomgående ljusare och att illusionsnivån höjdes, inte bara i prestigefyllda miljöer (s. 100).

Målaryrket i Sverige under mitten av 1800-talet genomgick en förändring 1846, då skråväsendet lades ner. Nils Månsson Mandelgren misstänkte att den traditionella hantverksskickligheten skulle gå förlorad och startade därför en hantverksskola för målare och andra hantverksyrken. Skolan ombildades ett par gånger men blev grunden för Konstfack. Per Malmén, en legendarisk och mycket produktiv marmorere, undervisade på skolan under 1880-talet. Malmén hävdade att utbildningen inte räckte till för att utbilda målare i traditionella tekniker och material. Det hade förmodligen varit välbehövligt i en tid då nya material intog marknaden och efterfrågan var stor. (Nessle & Tunander 1995, s. 43)

Figur 4. "Westra Trappvestibulen i Kongl. Slottet", grafiskt blad från 1870, c:a. Text på bladet från tryckeri: Tr??h Schlachter & Seedorff Stockholm. Riksarkivet.

1.3 Tredje fasen, moderna fasen, 1937 – 2012

1.3.1 Ändringshistorik, arkivsökning:

- 1935-38, restaurering under Ivar Tengboms ledning. Konservatorn Alfred Nilson utför avtäckning och omdekoration av de marmorerade ytorna SSH, sid. 261, band 3. Avtäcker och restaurerar övermålat dekorationsmåleri (bl a grisaille-ytor) och avtäcker bronsering på medaljonger, avtäckning av övermålat kassetttak. Fernissning av alla ytor i trapphuset med matt fernissa. Takmålningen av J. Kronberg rengörs och konserveras. Rapport över utförda restaureringsarbeten, 1939-02-07, Alfred Nilssons arkiv, ATA.
- Under 1961-62 blir en genomgående ”målningsreparation” genomförd. Slottsarkitektens årsrapporter, 1921-1981, sid. 128.
- 1965-66, uppsättning av ledstänger längs med trappan. Slottsarkitektens årsrapporter, 1921-1981, sid. 141.
- 1968-69, socklar målningsrestaureras. Slottsarkitektens årsrapporter, 1921-1981, sid. 155.
- 1978-79, socklar målningsrestaureras. Slottsarkitektens årsrapporter, 1921-1981, sid. 188.
- 1980-81, skadat trä på våningsplan 1 målningsrestaureras. Slottsarkitektens årsrapporter, 1921-1981, sid. 193.
- 1994, ommålning av odekorerade takytor. Eventuellt också rengöring och bättring av övriga, dekorerade tak och väggytor. SAK:s arkiv, ”Stockholms slott, V. valvets trapphall, Fotodokumentation i samband m. restaurering, Nov. 1994”.
- 2001, räcken i trappan förnyas, SFV:s registratur, diarielista 2013-04-17, ärendenr. 1087/01.
- 2009-2010, utbyte av pelare SFV:s registratur, diarielista 2013-05-16, ärendenr. 2292/09.
- 2011-2012, färgundersökning, SFV:s registratur, diarielista 2013-04-17, ärendenr. 1740/11.

Kommentar till arkivsökning.

Enligt informant 1. restaurerades Västra trappan under 80-90-talen med ledning av Ove Hidemark. Få skriftliga källor stödjer detta, endast fotodokumentation av ommålning av odekorerade takytor under nittioalet. Vid samtal med informant 2. som var praktikant på SAK under

mitten av nittioalet, berättade denne att Västra och Östra trapphusen rengörs och eventuellt bättringsmålades omkring åren 95-96. Enligt informant 1. utförs ingen omfattande ommålning av Västra trappan vid tidpunkten.

1.3.2 Ivar Tengbom och Alfred Nilsson

Tengbom (1878-1968) hade ansvar för bevaringsfrågor på Stockholms slott under fyrtio år. Han utnämndes till slottsarkitekt 1922 med ansvar för Stockholms slott och Drottningholms slott och gick i pension 1959. Tengbom var under sitt första decennium som slottsarkitekt generaldirektör för Byggnadsstyrelsen (1924-36) (Bergström 2001, s. 271). Tengboms tillträdande av dessa två tjänster påverkas av ämbetets första intendent Isak Gustav Clasons (1856-1930) och Sigurd Curmans (1833-1913) arbetssätt. Clason och Curman hade betytt mycket för utvecklingen av restaureringsideologin under tidigt 1900-tal. Under 1910-talet hade de utformat ett vårdprogram för de kungliga slotten och andra statliga byggnadsminnesmärken. Tengboms tjänst på Byggnadsstyrelsen och som slottsarkitekt har liknats vid Tessin d y:s omfattande ansvar och har drar själv parallellen mellan sig själv och den förste överintendenten i sitt inledningstal i Byggnadsstyrelsen 1924. (Bergström 2001, s. 274)

När Tengbom tillträdde som slottsarkitekt var slottet i dåligt skick, underhållet hade under tidigare år varit eftersatt. Restaureringsinsatser planerades att först läggas på fasader och tak. Sedan skulle de viktiga miljöerna Slottskyrkan och Rikssalen restaureras, och därifrån arbetade man sig igenom slottet, något förenklat, från syd till nord. I sista hand tog man itu med representations- och bostadsrummen. Tengbom la stor vikt på arkivundersökningar för att ta reda på miljöernas ändringshistorik. En omfattande konsthistorisk inventering utfördes med överintendenten John Böttiger (1853-1936) tillsammans med en grupp forskare. Inventeringen resulterade 1940-41 i verket *Stockholm slotts historia*. Martin Ohlsson (1886-1981) var redaktör och skrev också avsnittet om Tre Kronor i första bandet. (Bergström 2001, s. 275)

Tengbom utförde sina restaureringar i Stockholms slott interiörer tillsammans med konservatorn Alfred Nilsson (1888-1953). Nilsson utvecklade under arbetet med Rikssalen och Slottskyrkan en arbetsmetod för att återskapa marmorade ytor så att de framstod som ursprungliga. (Bergström 2006, s. 66) Han uppvisade också en medvetenhet om värdet av ursprungsmaterial och patina. När turen kommer till Västra trappan 1934 att bli restaurerad beskriver Tengbom de marmorade ytornas skikt så här:

”Trappuppgångens nuvarande tillstånd är sådant, att besökaren bibringas en känsla av pågående förstörelse och vanvård. Å väggar och kolonner har färgbehandlingen lossnat, delvis fallit bort och delvis å stora partier i flagor blivit kvarhängande å väggen.” (Skrivelse från Ivar Tengbom till Ståthållarämbetet, 1934-09-04, Antikvarisk-topografiska arkivet)

Tengboms beskrivning ovan ger oss en bild av en miljö som tillåtits förfalla kraftigt. Alfred Nilsson utför en färgarkeologisk undersökning för att studera den ursprungliga färgsättningen i Västra trappan. Han verkar ha koncentrerat sig på de nu kolmårsmarmorade ytorna och utifrån avteckningar menar han att marmoreringen i sitt originalutförande var dovt grön. Tyvärr har det inte gått att hitta någon detaljerad dokumentation av Nilssons efterforskningar. Information om platser för avtäckning, beskrivning av dåvarande färgskikt eller fotografier finns inte att tillgå.

Målningsrestaureringen tar utgångspunkt i Nilssons avteckningar och målet är att framhäva den ursprungliga gestaltningen. Tengbom beskriver i samma text som han citeras i ovan, att genom att återgå till "tidigare färgframställningar och dekorativa behandlingar" säkerligen också öka hållbarheten. Nymålad marmorering får en patinerad karaktär. (Bergström 2006, s. 69)

Nilsson beskriver själv restaureringsarbetet i en rapport från den 7:e februari 1939:

"Restaureringsarbetet har bestått i att avlägsna all den övermålning och påspackling, som under årens lopp här tillförts samt att varsamt framplocka den ursprungliga dekorationen. [...] I övrigt har 1700-tals marmoreringen å väggar, kolonner och pelare varit rätt väl bevarad, dock har vissa partier varit mera illa åtgångna men hava i möjligaste mån iprickats. Endast å de ställen, där bara ytor funnits, har en imitation utförts." (Alfred Nilssons arkiv, Byggnadsrelaterade kons.projekt)

Retuscheringen var förmodligen mycket omfattande, mer omfattande än vad texten ovan låter påskina, eftersom de aktuella ytorna idag är homogent marmorerade med endast partiella spår av ursprungsmaterial.

Alfred Nilsson som yrkesman porträtteras omsorgsfullt av Fredrika Mellander Rönn och Hélène Svahn i magisteruppsatsen *Konservatorn Alfred Nilssons kyrkorestaureringar 1925-47* (2001). De beskriver Nilsson som en inflytelserik och modern konservator med störst verksamhet under 1924-48. Yrket och firman gick i arv till sonen Bo Wildenstam (1918-1995), Nilssons svärfar "slottsmålaren Ohlsson" var målare på Stockholms slott. Nilsson var som tidigare beskrivet anlitad av Tengbom i den stora restaureringen kring 30- och 40-talet. Han var även anlitad i många andra slott, såsom Drottningholm, Haga, Tullgarn och Rosersberg (Rönn & Svahn 2001, s. 34). Han var också delaktig i utformning av museiinstitutioner, utförde konserveringsarbete i kyrkor och hade många privata kunder.

Nilssons arbets sätt beskrivs som modernt för sin tid. Detta kan förklaras bland annat med att han tidigt (1919) kom i kontakt med Sigurd Curman och Jonny Rooswall, som var de ledande inom restaureringsteori. (Rönn & Svahn 2001, s. 24) Nilssons arbetsmetod innefattade att utföra analys av konserveringsobjektet innan åtgärd och efterföljande dokumentation (Rönn & Svahn 2001, s. 22). Dokumentation som Nilsson kan ha efterlämnat har inte gått att hitta vid källstudierna till denna text.

1.3.3 Förändringar under 1960-2012

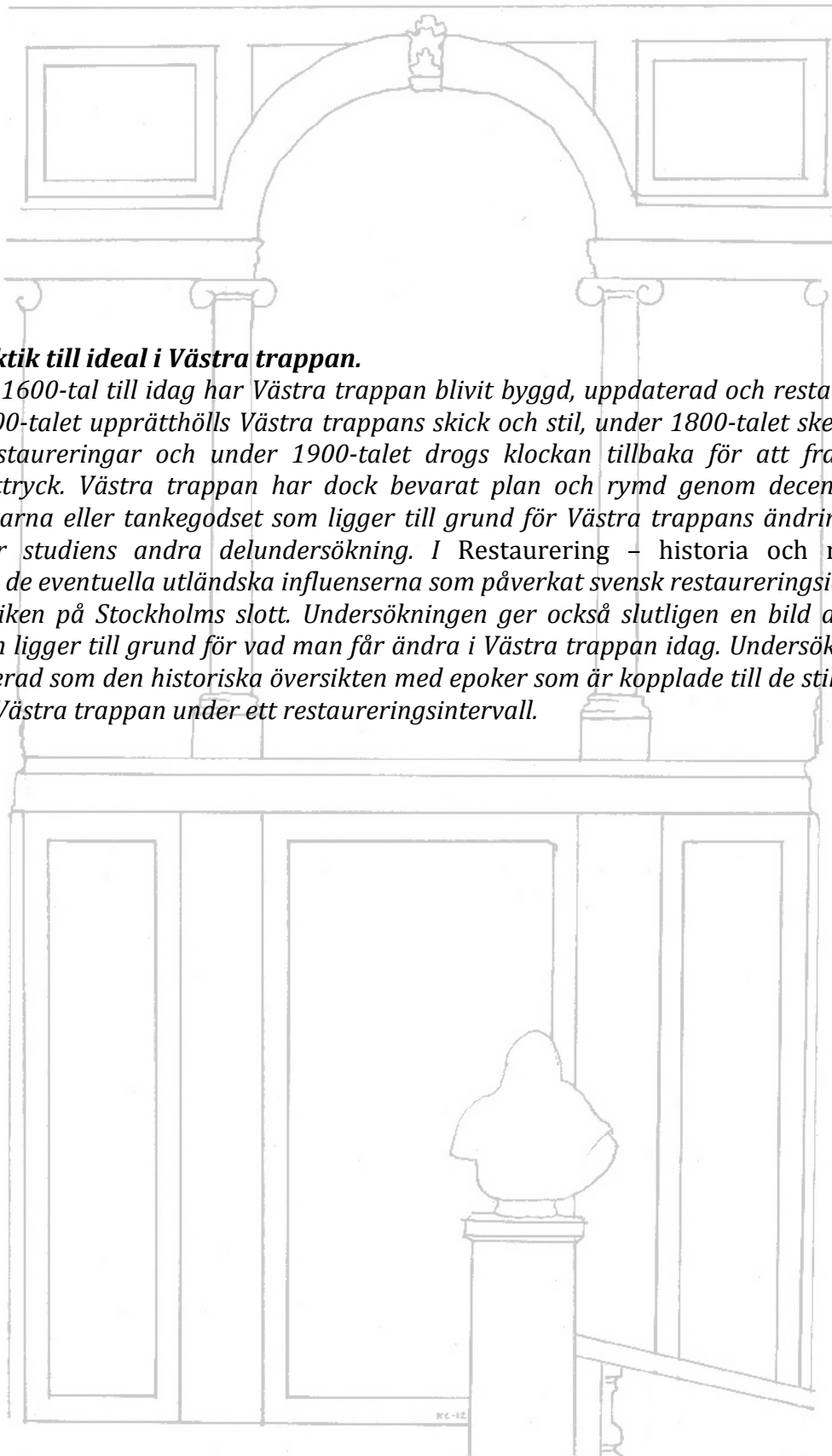
Under denna femtioårsperiod förblir Västra trappan dekorativa element oförändrade. På 60-talet "målningsrepareras" hela miljön under slottsarkitekt Sven Ivar Lind, som är slottsarkitekt 1958-1980. Detta utfördes troligen i samband med att Ordenssalarna, som ligger i anslutning till Västra trappan, restaurerades mellan 1962 och 1974 (Andersson, Bååth & Rosenberg 2006, s. 138). Detaljer kring händelsen som belyser enskilda ingrepp har inte hittats. Förmodligen blir odekorerade ytor ommålade och samtliga dekorerade ytor rengjorda, konserverade och retuscherade eftersom målningsrestaureringen beskrivs som "genomgående". Trappans sockelparti har målats om både under 60- och 70-tal och handledare monteras i trappans marmorerade väggsida.

1994, och under något år senare, "målningsrestaureras" trappans odekorerade ytor. Förmodligen blir de dekorerade ytorna också genomgångna. Tyvärr är dokumentationen kring denna tid knapphändig. Hittills har arkivsökningen endast resulterat i ett fynd, fotografierna på tak som målningsrestaureras. Eventuellt beror det

på att periodens slottsarkitekt Ove Hidemark, som innehade titeln 1989-1996, har flyttat arkivhandlingar mellan kontor och slottsarkitektkontor och varit svårtillgänglig (informant 2).

2009 byttes två sandstenskolonner ut i Västra trappans nedersta plan. Denna händelse fick stor uppmärksamhet och dokumenteras omsorgsfullt. (Statens fastighetsverks arkiv)

2011 påbörjas en färgundersökning av Västra trappans väggmarmorering av mig (Calissendorff 2012). Arbetet utfördes på Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet. Arbetet blev färdigt under 2012 och korrigerades under 2014.

Från praktik till ideal i Västra trappan.

Från sent 1600-tal till idag har Västra trappan blivit byggd, uppdaterad och restaurerad. Under 1700-talet upprätthölls Västra trappans skick och stil, under 1800-talet skedde ett par stilrestaureringar och under 1900-talet drogs klockan tillbaka för att framhäva Tessins uttryck. Västra trappan har dock bevarat plan och rymd genom decennierna. Anledningarna eller tankegodset som ligger till grund för Västra trappans ändringar är ämnet för studiens andra delundersökning. I Restaurering – historia och normer undersöks de eventuella utländska influenserna som påverkat svensk restaureringsideologi och praktiken på Stockholms slott. Undersökningen ger också slutligen en bild av vilka regler som ligger till grund för vad man får ändra i Västra trappan idag. Undersökningen är disponerad som den historiska översikten med epoker som är kopplade till de stilar som präglade Västra trappan under ett restaureringsintervall.

2. Restaurering – historia och normer

Västra trappans ändringshistorik vilar på varje tids ideal. Restaureringsnormer har många ansikten på grund av skiftande normer och stilideal, från 1700-tal till idag. De förändringar som gjordes under faserna i Västra trappan kan kopplas till den aktuella tidens restaureringsprincip eller till beslutsfattarens vilja att förändra och försköna efter rådande stilideal. Detta avsnitt avser att beskriva vilka normer som gör sig gällande under de faser som beskrivs i den historiska översikten.

Restaureringsetik har få inhemska röster i Sverige före sekelskiftet 18-1900. Restaureringsarkitekter och förvaltare i Sverige har influerats av de internationella idealen och senare av de restaureringsnormer som tog form och spreds under 1800-talet.

Restaureringshistorien och normerna beskrivs med uppdelningen internationellt och nationellt. Indelningen i faser är en modell som överförs från den historiska översikten och är därför relevant främst för den nationella utvecklingen.

2.1 Första fasen (1697 – 1863)

Första fasen delas upp i en tidig fas och en sen fas: 1660-tal och tidigt 1700-tal och sent 1700-tal och tidigt 1800-tal. Uppdelningen görs för att underlätta beskrivningen av första fasen som ur ett restaureringshistoriskt perspektiv innebär stora förändringar. De första uttrycken för internationell restaureringspraktik sammanfattas i början av första fasen. Dessa händelser äger rum betydligt tidigare än första fasens egentliga begynnelse. Händelserna beskrivs för att för återge bakgrunden mot vilken restaureringstraditionen växer fram.

2.1.1 Restaureringens tidiga uttryck fram till tidigt 1700-tal, internationellt perspektiv

Det var i Grekland och Rom som grunden lades för Sveriges fornminneslag och internationell lagstiftning kring kulturarvsskydd. I *A History of Architectural Conservation* (1999) beskriver Jukka Jokilehto den historiska utvecklingen inom restaurering. Under antiken fanns ett starkt intresse för historiska objekt och vilja att bevara och samla monument och objekt. I Vitruvius (levde under det första århundradet f Kr och möjligen en bit in på första århundradet e Kr) anda ansågs det viktigt för arkitekten att känna till byggnaders symbolik och historia, hur man bygger ändamålsenligt och bevarar byggnaden. (Jokilehto 1999, s. 3) Vitruvius tankar må ha präglat det antika Rom, men i huvudsak hade de gamla objekten ett större estetiskt och ekonomiskt värde än historiskt.

När renässansen tog form i Italien men Roms antika monument låg delvis i ruiner. Antikens konst och kultur skulle berika renässansens kunskapsörst och sanningen låg i antikens lämningar. Raphael (1483 -1520) blev utsedd att ta ansvar för att skydda de kvarvarande monumenten och utsågs till landets "chefskonservator" (Jokilehto 1999, s. 75). Konstens, antikviteternas och den historiska arkitekturens värde och kunskapen om dessa ökade och Jokilehto beskriver hur man i stora delar av Europa börjar intressera sig för kulturarvet. (ibid. s. 16)

Trots att renässansens bildade elit och påvedöme började skydda sitt kulturarv var det trots allt med andra avsikter än hur vi värnar om detsamma i dag. Skillnaden kan tydliggöra genom att definiera vilka "värden" som uppskattas och vilka objekt som anses oumbärliga. Metoderna man använde skiljde sig också från dagens. Det är tydligt att kejsare, kungar och påvar genom alla tider velat omge sig med gamla ting för att skapa ett maktspråk, stärka religiösa idéer och ge sken av en kontinuerlig kontroll (ibid 1999, s. 32-33). De värden som Roms påvar knöt till objekten var därmed främst religiösa,

ekonomiska och politiska. Turismen ökade under den här tiden och en typ av resenärer var de som var ute på en "Grand tour", en kulturell bildningsresa. (Morrison 1996, s. 15) Roms ledning var mån om resenärerna och de skulle förses med en presentation av platsens politik och religion. Denna presentation var också en av anledningarna att bevara det gamla. Den skrivna historien skulle göras förståelig genom ett konkret monument vilket visar att det fanns historisk värdering i bevarandet. Men historien visste man sällan särskilt mycket om under renässansen. Det gjorde att den tillfälliga ägaren av objektet kunde ta sig friheten och ladda objektet med passande symbolik. (Jokilehto 1999, s. 36)

I hela Europa ökar intresset under 1600-talet för autenticitet och upplysningstiden bidrar med empirisk kunskap. Det bidrar till att det genuina kulturarvet betraktas med större respekt och försiktighet, och av en större andel av befolkningen. Historiska objekt blir estetiska förebilder för romantikens konstnärer och patina ett tecken på äkthet. Nu växte också konserveringsmetoder fram. (Jokilehto 1999, s. 17)

I ett internationellt jämförande perspektiv har vi kommit fram till tidpunkten då historicismen förankrar sig i hela Europa inklusive Sverige, där Gustav II Adolf satte ned foten 1666 för att skydda sitt kulturarv med hjälp av fornminneslagen.

I historicismens spår löpte också en destruktiv sidoeffekt som blev kännbar i hela Europa. Den kan liknas vid en ikonoklasm och kan kopplas till reformationen och den klassicistiska vurmen. I England fick denna rörelse stor verkan och resulterade i de demolerade slott som hundra år senare skulle upphöjas som mytiska och sublimala. Ikonoklasmen hade två orsaker: övergången till en reformert kyrka där ägarförhållande förskjuts från kyrkligt överhuvud till staten och ytterligare nedvärdering av det gotiska arvet när det antika idealet vinner mark. Det gotiska betraktas som barbariskt och förlegat – det antika som bildat och förfinat. (Jokilehto 1999, s. 40-41)

2.1.2 Restaureringens första uttryck, nationellt perspektiv (1600-tal och tidigt 1700-tal)

Tiden kring sent 1600-tal hade varit en intressant period för utvecklingen av det kungliga slottet om inte det gamla slottet Tre Kronor hade brunnit ner. Tessin d y hade då stått inför en svår uppgift, att stöpa om en renässansborg till ett barockpalats. Slottet Tre kronors moderniseringsbehov var mycket stort och landets symbol för furstlig makt behövde ha en modern och internationellt gångbar inramning. Tessin d y utförde slottsritningar, men fick istället vända sin blick utomlands för projekt som anstod hans ambitioner. Arbetet med norra längans modernisering efter branden visade vägen för det framtida slottets utformning.

Man kan fråga vilka beslut som hade tagits om inte Tre Kronor hade brunnit ner. För att besvara frågan eller närma sig tidens tankesätt och arbetsmetoder kan man undersöka hur andra slottsbyggnader blivit behandlade under samma tid och hur samhället resonerade kring modernisering.

Carl Hårleman hade fullt upp med att förändra vasaslott till bostäder, dessa skulle anpassas för landshövdingar och kungen själv. Förändringsarbetet kan inte med all vilja i världen beskrivas som konserverande eller ens respektfullt bevarande. Men, man kan se att Hårleman är mer omsorgsfull i omvandlingen av de byggnader som han värderar högt. Birgitta von Haslingen (2000) beskriver i antologin *Carl Hårleman – Människan och verket*, Hårlemans förändringar som relativt hänsynsfulla när han stått inför ombyggnad av tessinska byggnader. I de flesta fall verkar han ha delat Carl Gustav Tessins åsikter om svensk äldre arkitektur:

”Götherne som velat bana ett nytt och yrt lopp uti en uråldrig och sträng konst, anses än idag för konstens klåpare.” (C. G. Tessin, citat i Haslingen 2000, s. 283)

Tessin d. y. beordrar till och med Hårleman att ta byggnadsmaterial från vasaslottet Uppsala slott som härjats av eldsvåda 1702, till bygget av Stockholms slotts murar. Händelseförloppet blev ett annat eftersom rivningsbeslutet lades i malpåse.

Vasaborgarna och övrig byggnation, med bara ett par hundra år på nacken, verkar både ha betraktats som omoderna och som bromsklossar för tidens framåtanda. Men byggnaderna var också ett medel att uppvisa en lång tradition av makt. Det verkar vid denna tid ha funnits en konflikt, eller snarare två samexisterande idéer: den ena pekade mot historicism och vilja att framhäva en kontinuerlig stormakt som aldrig har funnits (Bedoire 1998, s. 16.), den andra tendensen var framåtblickande och ville skaka av sig tyngande allmoge och tidigare arkitektoniska uttryckssätt.

Sent 1600-tal och tidigt 1700-tal präglades av att manifesteras kungamakt och tradition med knappa medel, vilket resulterade i återbruk och ombyggnad. Den framväxande förebilden var det kulturella livet och den växande välfärden i Frankrike och de svenska makthavarna tog efter politiska och kulturella drag. Landet skulle få en bildad och internationell smak och producera sin egen konst, inredning och arkitektur. Västståndet skulle öka genom att få hjulen att snurra i den nationella ekonomin. Ing-Mari Danielsson (1998) beskriver i *Den bildade smaken* den kulturella omvälvningen i Sverige under denna fas använder ordet *nyttokultur* när hon resonerar kring de krafter som drev utvecklingen under 1700-talets början och mitt (s. 29-30).

Grunden för Riksantikvarieämbetet hade lagts redan 1630 av Gustav II Adolf och Johannes Bureus, en framstående runforskare. Fokus låg på fornminnen och insamling av mynt och skrifter, inte på det byggda kulturarvet. 1666 författades en fornminneslag, ”Kongl. Placat och Påbud om gamle monumenter och Antikviteter”, som faktiskt var världens första. Antikvitetskollegiet, dåvarande Riksantikvarieämbetet, utförde den första monumentrestaureringen i landet, Varnhems cisterciensiska klosterkyrka, ledd och bekostad av Magnus Gabriel De la Gardie (Bedoire 2004, s. 7). Därmed blir det tydligt att även byggnader får ett antikvarisk värde. På sent 1600-tal påbörjades praktverket *Suecia Antiqua et Hodierna*, 448 gravyrer som utgavs 1661 och 1717, av Erik Dahlberg. Detta är också ett tidigt tecken på tidens ökande intresse för nationell byggnadshistoria och det byggda kulturarvet, även om dess främsta uppgift var att marknadsföra nationens stormakt och rika historia. (Cnattingius 1976, s. 15)

Det är tidens nyttotänkande som främst präglar behandlingen av omoderna slott under denna tid. De byggnader som finns tillgängliga omvandlas för att fylla de behov som finns. Varnhems klosterkyrka, som tjänar som exempel på en byggnad som restaureras under 1600-tal, var en byggnad som kan klassas som ett minnesmonument. Det hade inte en central funktion som slott och bostad som Stockholms- eller Uppsala slott. Det förklarar delvis varför klosterkyrkan bevarades.

Faktorer som: nyttotanken, låg värdering av ”göternas” byggnadskonst och det starka drivet att manifesteras en kultiverad, stark stat och kungahus är det som förmodligen skulle ha bidragit till att slottet Tre Kronor, med undantag för den nya norra längan, förr eller senare skulle jämnats med marken för att ge material och yta till det nya kungliga slottet.

2.1.3 Restaurering under sent 1700-tal och tidigt 1800-tal, internationellt perspektiv.

Den antika vurm som växte sig stark i renässansens Rom, utvecklades och fick ett vetenskapligt ramverk på grund av Johann Joachim Winckelmanns (1717-1768) forskning i det antika grekiska kulturarvet. Winckelmann var från dåvarande Preussen och var utbildad antikvarie och bibliotekarie och var från början inte konsthistoriskt inriktad, utan studerade antikens litteratur (Barasch 1990, s. 98), vilket gav honom ett tvärvetenskapligt fundament i sin kommande konsthistoriska forskning. 1764 publicerades verket *History of Art of Antiquity* som identifierade och kategoriserade grekisk konst från antiken. Winckelmanns konsthistoriska teori beskrivs som ett paradigmskifte och än idag används hans vetenskapliga modell när vi beskriver antika skulpturers stil. Den arkaiska stilen, den klassiska och den hellenistiska stilen är en del av Winckelmanns begreppsapparat (Potts 1994, s. 23.).

Winckelmann förändrade och förnyade forskningsmetoden kring konst och konsthistoria. Metoden innebar höga krav på faktainsamling, avbildning, tolkning och höjde kraven på god dokumentation (Jokilehto 1999, s. 61). I och med att Winckelmann sökte den "absoluta sanningen" hade han höga krav på sina studieobjekt. Han var inte principiellt emot restaurering men ogillade de för tiden vanliga oredovisade integrerade retuscherorna och tilläggen som utfördes för att ge objekten sin värdighet tillbaka, t ex i form av en ny arm eller ett nytt vapen.

Winckelmann kan också delvis stå till svars för myten om den "vita antiken". Hans vurm för de marmorvita skulpturerna och kolonnerna kan innebära avtäckning av färglager på antika objekt, i tron att dessa färglager var senare tillägg (ibid 1999, s. 61-62). Winckelmann var lika mån om arkitektonisk enkelhet och helhet som den hos de klassiska skulpturerna och menade att en antik fasad idealt skulle vara omålad och ha minimalt med ornament. Klassificeringen han använde för antik skulptur överförde han också till arkitektur (Johansson 1974, s. 17). Winckelmanns ideal för arkitektur delades med Alberti och den marmorvita, stränga och geometriskt balanserade designen formar kommande vurm för antiken.

Winckelmanns teorier om antiken och restaurering av spreds över Europa och påverkade restaureringsmetoderna också inom konst och arkitektur. Ett av de tydligaste exemplen under sent 1700-tal är restaureringen av Montecitorio-obelisken som återuppfördes 1792, helt utan retuscherande tillägg. (Jokilehto 1999, s. 64) Restaureringens metodval kan ses som ett stort steg för etikutvecklingen. Men eftersom obelisken var ofullständig och hieroglyferna inte kunde kompletteras med hjälp av källor, stod man inför ett beslutsmässigt vägval. Efter förutsättningarna var resultatet kanske inte så kontroversiellt.

Restaureringen av Titusbågen 1817, som också beskrivs som ett för tiden modernt projekt (ibid. 1999, s. 84), utfördes också utan integrerande, dekorativa tillägg och föregicks av ingående dokumentation. Under modern tid har restaureringen jämförts med de ärligt redovisande restaureringar som blev aktuella efter 1800-talets stilrestaureringar. Detta menar Marita Johansson är en efterkonstruktion. Johansson föreslår i *Monumentvårdens historia* att de släta tilläggen i diskreta avvikande material är ett resultat av brist på medel, inte ett tecken på progressiva restaureringsideal (s. 121).

Winckelmanns idéer förvaltades och utvecklades av Antonio Canova (1757-1822) som var nyklassicistisk skulptör i Rom och blev utsedd till "Inspettore delle Belle Arti", en titel som innebar kontroll av regelverk och kvalitetssäkring för Roms antika kulturarv. Han var noggrann med kontrollen kring restaureringar och utgrävningar och var tydlig

med att ingreppen i monumenten skulle vara minimala. Målet var att konservera det historiska materialet. Canovas beskydd av det antika kulturarvet blev mycket kännbart när han vägrade att restaurera Elgins marmorfris som avlägsnats från Parthenon. Canova drar därmed gränsen betydligt tidigare för vad som är ett tolererbart ingrepp, jämfört med Winckelmann. Marmorfrisen såldes av Lord Elgin till den brittiska regeringen och visades på British Museum.

Samtidens fascination för Phidias marmorfris växte till ett politiskt och restaureringsetiskt dilemma där många teoretiker engagerade sig och blev tvungna att formulera eller ompröva sina åsikter. Canovas höga etiska moral resulterade i att helt ta avstånd från restaurering. Det vitala kulturella klimatet ledde i slutet av 1700-talet och början av 1800-talet till större kontroll och medvetenhet. Länder som Frankrike, Italien och England stiftade kulturbevarande lagar och lade grunden för antikvariska organisationer.

2.1.4 Lagstiftning och organisation i Italien, Frankrike och England, åren kring 1800

Italiens engagemang för att upprätta regler kring bevarande blev tydligt redan på 1500-talet, då Raphael utsågs till chefskonservator. Men påvarna, som innehade den lagstiftande makten vid den här tiden, var inte konsekventa i sin bevarandepolitik när det gällde de historiska monumenten. Monument som var hedniska förstördes, andra bevarades. Efterföljande påve kunde ta ett motsatt beslut. Detta ledde till att historiska objekt inte stod under beskydd mer än ett par år eller årtionden i taget. (Jokilehto 1999, s. 33) Organisatorisk kontinuitet var något som Italien fick först efter cirka 1816. Innan dess avlöste fransk och italiensk administration varandra och detta ledde till att tidskrävande restaureringar, t.ex. den av Colosseum och Titusbågen, blev utdragna och restaureringsetiskt splittrade och att ekonomisk utmattning uppstod.

Accademia di San Luca bedrev listning av Italiens kulturarv och utarbetade åtgärdsplaner. 1802 författades en lagtext som innehöll nya direktiv för bevarandet av kulturarvet. Lagen korrigerades 1820 då monumentskyddet stärktes. Huvudmeningen i lagen var att garantera konservering av klassiska monument och konstföremål. Alla antika objekt, monument, arkitektur och föremål, skulle registreras av staten och kontrolleras av denna.

Trots de reviderade lagarna och omsorgen som visades antika monument och objekt saknades motsvarigheten för arkitektur. Det var i första hand metoderna för dokumentation och underhåll som det saknades regler för. Krav på dokumentation och konservering hade inte skapats när det handlade om bebyggelse. Intresset riktades främst mot utgrävningar, konst och klassiska monument. Johnsson (1974) beskriver i *Monumentvårdens historia* hur utgrävningarna fullständigt tog över i Roms stadsbild och antikens lämningar blev viktigare än de praktiska funktionerna (s. 166).

I Frankrike förstördes många monument och historiska byggnader under – och flera år efter – den franska revolutionen. Landet förlorade mängder av historiska objekt och Napoleon lär ha skrivit i sina memoarer att inget skulle bli kvar av det gamla Paris. (Jokilehto 1999, s. 69-70) Efter revolutionen, cirka 1790, beslöts att det franska kulturarvet skulle tillfalla staten och monument skulle skyddas och visas upp i pedagogiskt syfte. Ett par år senare stiftades lagar som förbjöd förflyttning, förstörelse av historiska monument och objekt. Anledningen till att bevara objekten byggde enligt Jokilehto (1999, s. 71) delvis på patriotiska motiv; att objekten fortfarande hade ett värde eftersom de uppvisade Frankrikes historiska maktposition inom handel och industri.

Skyddet av kulturarvet resulterade i att museerna tog sig an stora mängder historiska objekt. Kritiska röster höjdes mot arrangemangen som ibland sammanförde objekt i fel kontext. Quartremère de Quincy (1755-1849), som var en ansedd arkeolog och konstkännare, förordade att objekten skulle bli kvar i sina ursprungsmiljöer och ansåg att konsten "dog" i museimiljön (Jokilehto 1999, s. 72-73). 1816 blev Quartremère de Quincy sekreterare i konstakademien och *Intendant général des arts et monuments publiques* och positionen gav honom möjlighet att genomföra en del av de utlokaliseringar han propagerat för. (ibid. 1999, s. 74)

2.1.5 Från stilrestaureringar till konserverande synsätt i Frankrike och England

Under tidigt 1800-tal blir kategorisering av stilar inom arkitektur och konst ett sätt att förtydliga nationell identitet och historia. Det gotiska arvet börjar framhävas och forskning kring stilelement och lokala exempel skapar ett ramverk för stilen. Det gotiska arvet får samtidigt högre bevaringsvärde och riktlinjer kring restaurering utformas. I Frankrike sker detta genom *Commission des monuments historiques* (Jokilehto 1999, s. 131). Debatten kring hur monument skulle värderas och bevaras sker också på internationell nivå, främst mellan Frankrike, England och Tyskland. Argument och principer slipades i tidskrifterna *the Gothic Revival*, *The Ecclesiologist*, *Annales archéologiques* och *Kölner Domblatt*. Trots att stilrestaurering hade blivit praxis handlade diskussioner om i vilken grad dessa skulle genomföras. Det fanns två falanger i diskussionen; de som stod för bevaring och minimala ingrepp, och de som ville genomföra grundliga stilrensningar. Den tidigare låga värderingen och årtal av medveten förstörelse hade haft en destruktiv effekt på de medeltida monumenten. Många var så förstörda att arkitekterna var hjälplösa, samtidigt som ingrepp med de för tiden moderna materialen endast gjorde situationen värre.

Det fanns ett stort behov för restaureringsarkitekter som förstod sig på de medeltida byggnadsteknikerna och detta behov besvarade Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc (1814-79). Viollet-le-Duc blev under sin tid flitigt anlitad, både nationellt och internationellt. Han byggde sin restaureringsverksamhet på noggranna studier av stilar, byggnadsteknik och traditionella material. Viollet-le-Duc utförde med hjälp av källstudier och erfarenhet stilrestaureringar som under större delen av hans karriär gav honom oändligt stort förtroende och de tyngsta restaureringsuppdragen. Viollet-le-Duc medverkade också i diskussionerna kring restaureringsprinciper på internationell nivå och publicerade en statligt finansierad restaurerings-manual (ibid, s. 150). Under den senare delen av sin karriär blev han kritiserad. Kritikerna, som tillhörde falangen "maximal bevaring, minimala ingrepp" menade att stilrestaureringarna medförde att de historiska objekten förlorade värdefulla tillskott som passerad tid tillfogat.

Storbritannien hade sin motsvarighet till Viollet-le-Duc i Sir George Gilbert Scott (1811-78). Scott blev liksom Viollet-le-Duc hårt åtgången då eran för stilrestaureringar ersattes av antirestaureringsvågen. (Jokilehto 1999, s. 163)

Antirestaureringsvågen startade så smått i England redan 1841 då John Louis Petit (1801-68) kritiserade Scotts restaurering av kyrkan i Stafford och då John James Ruskin (1785-1864) gav ut *Seven lamps of architecture* 1849 (Kåring 1992, s. 70). I Frankrike var det Victor Hugo (1802-1885) som var det främsta språkröret i motrörelsens debatt. Kring 1820-30 publicerade Hugo öppna brev och essäer om destruktiva restaureringar och samhällets bristande ansvar. Hugo var tydlig i sin kritik mot stilrestaureringar menade att dessa kunde vara lika skadliga som förfall. (Kåring 1992, s. 133)

2.1.6 Restaurering i Sverige under sent 1700-tal och tidigt 1800-tal

Läget för Västra trappan var stabilt under hela 1700-talet och enligt räkenskaperna blir de marmorade väggarna regelbundet bättrade. Carl Hårleman låter sätta upp lampetter i rokokostil. I slutet av denna fas börjar medvetenheten och teoretiserandet i ämnet ta form, men att kalla tankegångarna och praktiken restaureringsetik vore att gå händelserna i förväg.

Signifikativt för perioden efter 1700-talets mitt och slut är att nyklassicismen gör intåg. Stilidealet var stramt och antikiserande i jämförelse med den lekfulla rokokon. Skiftningen från rokoko till nyklassicism innebar också ett förnyat förhållningssätt till konsthistorien och vetenskapen. Förenklat sett blev rokokons lättsinne och behagfullhet ersatt av empiri och måttfullhet. Detta avspeglade sig också i de estetiska uttryckssätten. Det var utgrävningarna i Pompeji och Herculaneum som bidrog med det nya tankegodset i slutet av 1700-talet. Sveriges kungahus, men framförallt Gustav III (regent under 1771-1792), tog stort intryck av upptäckterna. (Nisser-Dahlman 2006, s. 198)

Gustav III:s vurm för den strama nyklassicismen gav upphov till den gustavianska- och sengustavianska stilen genom nyinredningar på slottet. De beskrivs av Andreas Lindblom (1941) i *Stockholms Slott Historia* (vol. 3, s. 110) som hårdhänt genomförda i förhållande till de gamla miljöerna och materialen.

Efter Gustav III:s tid genomfördes en omorganisation av förvaltningen av Stockholm slott. Slottsbyggnadsdirektionen, som ansvarar för organisationen kring slottets tekniska förvaltning, upplöstes efter många år av ekonomisk vanskötsel. Denna förvaltningsform skulle bara bestå fram till 1810, då en ny Slottsbyggnadsdirektion upprättades. (Wollin 1941, vol. 3, s. 136-137)

1786 återupprättade Gustav III Vitterhetsakademien som grundades av hans mor, drottning Lovisa Ulrika, 1753. Vitterhetsakademins mål var att främja skönlitteratur, retorik och fornminnesvård. Riksantikvarieämbetet och Vitterhetsakademien var vid den här tiden enade men Vitterhetsakademien blev försvagad. De ämnen som akademien forskade kring var språkligt orienterade och den lilla andelen fornforskning som bedrevs av Riksantikvarieämbetet var marginell. (Schück 1931, s. 30-31)

1700-talets empiriska drivkraft präglade kulturvården rent allmänt, frihetstidens naturvetenskapliga ideal vände ryggen åt stormaktstidens patriotiskt färgade fornminnesforskning. Adolf Schück (1931) beskriver i *Svensk kulturminnesvård. Ett 300-årsminne* att 1700-talet kan betecknas som den "mörka perioden" för svensk fornforskning och därmed också för Riksantikvarieämbetet (s. 28). Som en reaktion mot frihetstidens och den gustavianska tidens intresse för klassicism steg under tidigt 1880-tal intresset för den nordiska forntiden. J. G. Liljegren, som var anhängare av det Götiska förbundet, blev 1826 riksantikvarie och återigen fick den arkeologiska forskningen ett uppsving. Liljegren avlöstes av ytterligare en eldsjäl, Bror Emil Hildebrand, som grundade Statens Historiska Museum 1865 som skulle betyda mycket för landets museer. De arkeologiska framstegen fortsatte under Hildebrands tid och Historiska Museet blev en central punkt för forskning. (Schück 1931, s. 32-34)

Under tidigt 1800-tal präglades arkitektursynen av ett vidgat stilideal och fler källor för estetiska valmöjligheter. Den eklektiska perioden för svensk arkitektur inleddes. Nyklassicismen och empirien kännetecknade fortfarande i hög grad byggandet och de estetiska idealen. Arkitekter som kan kopplas till den klassicistiska skolan var bl a Fredrik Blom och Carl Christoffer Gjörwell (Grandien, 1974, s. 196). De klassicistiskt präglade arkitekterna motsatte sig nygotikens överdåd, som svenska medeltidsvurmande arkitekter tog emot av europeiska kollegor. En av dessa var Carl Georg Brunius. Han var brett humanistiskt bildad och blev en mycket produktiv

restaureringsarkitekt, en autodidakt, utan arkitektutbildning (Grandien 1974, s. 86). Hans första och viktigaste uppdrag bestod i att restaurera Lunds domkyrka. Uppdraget fick han genom slottsarkitekten Axel Nyström som stod för mycket av planeringen i projektet. Brunius starka uppfattning av den romanska gotik han vill lyfta fram delades tydligt av Nyström, som liksom Brunius var en del av den historiserande gotiska vurmén. (Grandien 1974, s. 84-85)

Det tidiga 1800-talets gotiska vurm är tydlig i hur miljöer på Stockholms slott och andra slott, t ex Gripsholm, dekorerats och restaureras. Oscar I tar hjälp av Axel Nyström och skapar Vita havet på Stockholms slott 1844 i antik stil och tidigare, 1828, de götiska rummen. Oscar I, Carl XV och Oscar II hade inredningsintresse och utnyttjade tidens breda utbud av stilar och material (Grandien 1979, s. 325). Till sin hjälp hade de två första regenterna F. W. Scholander, som var internationellt bildad och influerad av kontinentens uttryckssätt. När Scholander omgestaltade Västra trappan var det förmodligen antikens vita ideal som motiverade ommålningen av de murriga gröna marmorade väggytorna som stod vita i slutet av första fasen och i början av andra fasen, år 1864. Detta beskrivs i kap. 2.

Ola Wetterberg (1992) beskriver i *Monument & miljö* fördelningen av ansvar mellan de kulturvårdande organen under 17- och 1800-talet. Han sammanfattar att överintendenten, som under 1800-talet omvandlades till Överintendentsämbetet, hade ansvar för nybyggnation och ombyggnation av offentliga byggnader. Det andra organet, Vitterhetsakademien, var mer inriktat på historiskt material och verkade genom riksantikvarien. Allt eftersom kunskapen inom byggnadsvård ökar under 1800-talet blir den beroende av kulturhistorisk kompetens, vilket innebär en utveckling av tidens restaureringsprinciper och metoder. Överintendentsämbetet tar också under 1800-talet ett mer historiskt medvetet ansvar för landets statliga byggnader, och gör detta i samarbete med riksantikvarien. (Wetterberg 1992, s. 25)

2.1.7 Internationella influenser

Under första fasen hade den svenska restaureringsaktiviteten inte så stort utbyte av de internationella teoretikerna i Italien, Frankrike och England. Det har säkert funnits ett intresse för utvecklingen och inhemska arkitekter som deltagit i samtalet, men få spår har efterlämnats i litteratur eller källor. Grundorsaken kan vara att det svenska byggda kulturarvet var sparsamt och i fallet Västra trappan, ansågs denna förmodligen inte som ett historiskt monument under 1700- och 1800-talet. Fokus i Sverige låg vid denna tid på att modernisera och hålla sig à jour med de internationella tendenserna i fråga om stil.

Bo Grandien beskriver i *Drömmen om medeltiden* (1974) hur Brunius och senare Nyström deltog i den internationella utvecklingen, om än på håll. Brunius fokus låg på kyrkoarkitektur och han var engagerad i den tidiga tyska restaureringsrörelsen, men tog främst intryck av skrifter från ett tidsspänn kring 1820-talet (Grandien 1974, s 175). Axel Nyström i sin tur översatte 1917 den winckelmannskt präglade Friedrich Schlegels verk om den gotiska byggnadskonstens rötter från 1800-talet första tiotal (Grandien 1974, s. 165).

Johan Mårtelius beskriver i *Göra arkitekturen historisk* (1987) hur den svenska arkitekturuppfattningen växte fram under 1800-talet. I utforskandet av hur arkitekturstilarnas släkträd såg ut var det främst de franska och tyska teoretikerna som de svenska arkitekterna och historikerna studerade. Carl Christoffer Gjörwell var inspirerad av tysk romantik av i sitt arbete med ett ambitiöst uppslagsverk med den rigorösa titeln *Svensk encyclopedie, innefattande alla vetenskaper och konster* från 1781.

De tyska influenserna går igen under göticismen under tidigt 1800-tal och folkbildning och historiemedvetande är i fokus och förmedlas av bland annat av Otto Natt och Dag och Johan August Hazelius. (Mårtelius 1987, s. 15-16) De franska influenserna är bl. a. Victor Hugo som inspirerar till litterära verk som *Drottningen juvelsmycke* (1834) av Carl Jonas Love Almqvist. (ibid 1987, s. 19)

Genom dessa tidiga kopplingar kring 1800-talet verkar inga restaureringsprinciper ha väckts, däremot är exemplen ovan tecken på internationellt utbyte och ett ökat intresse för nationell historisk bebyggelse.

Under 1800-talets mitt ökar den etnografiska forskningen inom ramen för konst- och arkitekturhistoria, en tradition som Winckelmanns idé- och konsthistoriska forskning lade grunden för. Den utvecklingen står bland annat Hazelius för med sitt intresse för nordisk folkkultur och skapandet av utomhusmuseet Skansen. Scholander, som var slottsarkitekt på Stockholms slott och undervisade på Konstakademien, var också en av gestalterna som under mitten av 1800-talet inspirerats av både franska och tyska teoretiker och restaureringsarkitekter. Framförallt de var det de klassicistiskt präglade arkitekterna som lär ha inspirerat Scholander, som Gottfried Semper (1803-1879) och Charles Garnier (1825-1898). (Mårtelius 1987, s. 56 & Grandien 1979, s. 177) Studier i Paris, skapande av den svensk-nordiska paviljongen, arbetet på slottet och undervisningen på Konstakademien borde ha gett upphov till ett stort utbyte. Men inte heller under denna tid kan man läsa sig till internationellt utbyte av restaureringsetiska teorier för det byggda kulturarvet.

2.1.8 Sammanfattning

Under den första fasen (1697–1863) är Stockholms slott en ny byggnad som kontinuerligt omdekorerats vid tronskiften, in- och utflyttningar och skiftande stilpreferenser. Sveriges framväxande normer för bevaring berör under denna tid främst fornlämningar. Utveckling, insamling och forskning stod från början Riksantikvarien för, men under 1800-talet ökar statlig museiverksamhet som fick resurser att bedriva forskning. Samtidigt ökar intresset allmänt i samhället för nordisk historia och nationell identitet.

Skydd av historisk bebyggelse och monument växte också fram början av 1800-talet. Statlig förvaltning genom Överintendentsämbetet ökade behovet av kunskap om historisk arkitektur. Detta ledde till kunskapsutbyte mellan yrkesgrupper och ytterligare forskning. Fokus ligger på insamling och kategorisering av det nationella kulturarvet och av att modernisera staden och kyrkorna enligt rådande smak.

Ett europeiskt förhållningssätt kring bevarande av kulturarv växte fram under den första fasen. Starkast beskydd och engagemang visades för historiska konstobjekt, men under 1800-talet väcktes tankarna kring byggnadsvård och antikvariska restaureringsmetoder. Tankarna slår först igenom i Frankrike och England som under tidigt 1800-tal organiserar statlig översyn av historiska monument. Den antikvariskt medvetna linjen spred sig över Europa och i England återfanns den starkaste talesmannen för det konserverande synsättet – J. J. Ruskin.

2.2 Andra fasen (1864 – 1936)

Dispositionen i kapitlet om den andra fasen liknar den för första fasen. Men eftersom den inte spänner över lika lång tid kommer den inte att vara uppdelad i ytterligare faser. Utvecklingen av restaureringsnormer och praktik kommer beskrivas i de mest framträdande länderna inom området i Europa och Sverige.

Under den andra fasen har den internationella restaureringsdebatten fått fart och frontpersonerna har lånat sina namn till idealen. I Sverige började man inspireras av den senare, antikvariska linjen under slutet av 1800-talet. Verksamheten på slottet präglades av moderniseringsbehov och stora förändringar.

2.2.1 Restaurering 1864 – 1936, internationellt perspektiv

Argumentationen kring restaurering var högljudd i Frankrike. Två sidor i debatten hade formats. De intellektuella menade att kulturarvet snarare förstördes än räddades av de restaurerande ingreppen. Kritiken riktades mot restaureringsarkitekter och byggherrar. Viollet-le-Duc försvarade sig skriftligt och stödde sina metoder i restaureringsmanualer med tillhörande argumentation. Kritiken var inte särskilt konstruktiv, beskriver Göran Kåring (1995) i *När medeltidens sol gått ned*. Den pekade på vad som var problematiskt men levererade inga alternativ (s. 220). Trots kritik levde stilrestaureringarna kvar som norm i Frankrike och en bit in på 1900-talet utfördes fortfarande stilrestaureringar. Förändringen gick långsamt, detta trots att de statliga kommittéerna i större grad började styras av konsthistoriker och byggnadsarkeologer, snarare än de tidigare inflytelserika arkitekterna. (Kåring 1995, s. 223)

En central fråga i 1800-talets restaureringsdebatt kretsade kring användandet av de moderna material som blev nu tillgängliga. De var billiga, lättanvända och starka. Exempel på dess material är cement, järn (ofta i kombination) och mastix (mastix är en naturlig harts som användes som fernissa), (Horie 1987, s. 147). Så snart de nya materialens nedbrytning satte in var konsekvenserna ofta förödande. Trots att statliga Comité des arts et monuments tidigt insett problematiken var det svårt att hindra utövarna att använda materialen vid restaureringar. Användandet av betong vid reparation av murbruk och bärande konstruktioner var utbredd i Europa. (Kåring 1995, s. 228) Betong och problematisk järnarmering användes även flitigt av svenska restaureringsarkitekter under sent 1800-tal och under 1900-talet. Fördelen med de nya materialen var att dess styrka kunde konsolidera monument, skapa ett inre skelett, utan att det blev synligt på utsidan.

Argumenten och idealen som präglade Frankrikes situation under 1800-talets andra hälft var inspirerade av det engelska restaureringsmotståndet som inleddes av Ruskin (Kåring 1995, s. 223). Englands restaureringspraktik hade liksom Frankrikes, en lång avvänjningsperiod från stilrestaurering. Först på slutet av 1870-talet började restaureringsarkitekter göra vägval i konserverande riktning. Startskottet för detta stod William Morris (1834-36) för när han bildade SPAB, The Society for Protection of Ancient Buildings, 1877. Morris var inspirerad av Ruskin och dennes verk *The Stones of Venice* (1851-53) som beskriver gotikens särart och medeltida hantverk (Jokilehto 1999, s. 176). En preventiv hållning lanserades, daglig översikt och skydd skulle ersätta sporadiska ingrepp. 1903 gav SPAB ut en konkret handbok för att möta de frågor kring de konserverande metoderna. Morris engagemang och principfasthet resulterade i att många kyrkor inte genomgick omvälvande restaureringar och Morris blev bemött både med entusiasm och frustration. (ibid 1999, s. 186)

Med hjälp av SPAB:s välorganiserade grupp och tydliga och tidsenliga argument spreds tankarna. Förutom Frankrike, påverkades Tyskland, Österrike och Italien och skrifterna översattes till ett flertal språk. Morris budskap fick konkret verkan i Italien, när han fick den Italienska regeringen att omvärdera restaureringsplanen och utbyggnaden av basilikan San Marco i Venedig, varpå metoderna byttes ut mot mer konserverande. (Jokilehto 1999, s. 186)

Det land som låg närmast brittiska hållningen var Italien. Stilrestaureringar var praxis under större delen av 1800-talet och liksom i England och Frankrike rådde en medeltidsvurm. Detta var tydligt både i restaureringar och nybyggnationer. (Kåring 1995, s. 233) Men under denna kreativa och produktiva våg växte samtidigt den konserverande hållningen i styrka. Talesperson var Camillo Boito (1836-1914) som var anhängare till William Morris. Boito sammanfattade sina teorier 1893 i skriften *Questioni pratiche di belle arti*. (Ibid. 1995, s. 234) En god restaurering skulle enligt Boito inledas av ingående undersökningar, ha överseende med senare tillägg, undvika tillägg men om de är oundvikliga utföras i ett modernt och avvikande material, dokumenteras utförligt skriftligen, datumet för restaureringen skulle markeras på objektet och slutligen ska restauratören försöka hitta en användning för monumentet så att det inte blir ett "dött" monument. Boitos idéer var varken revolutionerande eller nya, men aktualiserades och formulerades på ett sätt som gjorde dem slagkraftiga. Boitos riktlinjer blev en del av det dokument som fastslogs på *Congresso degli ingegneri e architetti* i Rom 1883. Dessa ideal i sju punkter godkändes av utbildningsministeriet och blev sedan de teorier som Gustavo Giovannoni (1873-1947) och Cesare Brandi (1906-1988) kunde bygga vidare på under 1900-talet. (ibid s. 235)

Beskrivningen av den tyska utvecklingen påverkas av att landet inte var enat under 1800-talet. Tysklands restaureringsteoretiska utveckling beskrivs därför inte i första fasen, utan sammanfattas i denna för att förenkla sammanhanget. Beskrivningen kommer att fokusera på det sena 1800-talet och 1900-talet.

När riket enades 1871 hade delstaterna olika traditioner och ett brett spektrum i sitt kulturarvsbestånd. Konsthistoriker och arkitekter samlades inte kring en enad syn, konsthistoriker och teoretiker inom fältet intresserade sig mer för vad som hände på restaureringsscenen i Frankrike och England. Först vid sekelskiftet skapades en tysk restaureringsorganisation och linje. För Sveriges del är den tyska utvecklingen särskilt viktig. Det var genom tysk litteratur och tidskrifter som de svenska restaureringsarkitekterna tillgodogjorde sig information om den europeiska utvecklingen och det var främst de tyska restaureringsexemplen som var tillgängliga. Sverige var också föremål för intresse när det gällde restaurering. Den inflytelserika konservatorn Ferdinand von Quast, som var antikvariskt inriktad och drev igenom stora förändringar för dokumentationen kulturminnen, besökte Sverige i studiesyfte. (Kåring 1995, s. 272) Inga källor har hittats för att exemplifiera detta. Huvudsakligen var det parterna Tyskland – Frankrike – England som deltog i utbytet av restaureringsexempel och teorier (ibid. 1995, s. 258).

Större delen av 1800-talet präglas av stilrestaureringar och gotisk vurm. Restaureringsnormerna inspireras framförallt av de engelska ecklesiologiska idealen och den franska puristiska skolan. Gottfried Semper, som anses vara inspiratörerna till Scholanders arbetsmetoder, var en av de mest uttrycksfulla restaureringsarkitekterna

under mitten av 1800-talet. Han var främst verksam i Dresden och gav palatskomplexet Zwinger en kraftfull restaurering i barockstil.

Inte förrän kring sekelskiftet började attityden vända. En av de första som slöt sig till Morris ideal var Hermann Munthesius (1861-1927) som lät översätta föregångaren Ruskins texter till tyska. Sammanhang vari restaureringsnormer diskuteras, började nu också att växa fram. Förutom *Kölner Domblatt*, som fokuserade på uppbyggnaden av Kölnerdomen, och som hade puristiska ideal (Kåring 1995, s. 262), blev tidskriften *Die Denkmalpflege* en motkraft som hade antikvarisk prägel.

En allmän misstänksam hållning hade uppstått kring stilrestaureringens retorik uppstod därför under 1800-talets slut. Konsthistorikerna ökade nu sitt inflytande i den statliga administrationen, vilket gjorde att den antikvariskt färgade gruppen kom i majoritet i de beslutsfattande organen. (ibid. 1995, s. 312) Det ledde till att teorierna och begreppen förändrades under tidigt 1900-tal. En österrikisk konsthistoriker och antikvarie vid namn Alois Riegl formulerar i *Der moderne Denkmalkultus, sein Wesen, seine Entstehung* (1903) teorier kring funktionerna för restaurering och urvalskriterier med vetenskapsteoretiskt perspektiv. Riegl beskriver monuments värderingsgrunder i ett system som var modernt filosofiskt och psykologiskt. Texten påverkade kanske inte påverkade utövarna av restaurering i någon hög grad. Men vad Riegl gjorde var att han gav den framväxande moderna restaurerings- och konserveringsetiken vetenskapliga verktyg i en tid då argumenten var uttömda och föråldrade.

Han pekade också på faktumet att vi är blinda och okritiska för de normer och den praktik som vi anser är sanningen idag. I morgon kommer sanningen vara förändrad och vår praktik vara föråldrad och tidstypisk. Värderingar och etik är hopplöst knutna till sin tid och historien måste tolkas med ödmjukhet – gentemot föregångarna och sin egen roll. (ibid, s. 316)

2.2.2 Lagstiftning

Frankrikes lagstiftning var under 1800-talet starkt påverkad av utvecklingen efter franska revolutionen och många monument och kyrkor stod sedan dess under statligt beskydd. Lagen skyddade bara en liten del av Frankrikes monument, så 1887 instiftades en lag kring kulturminnesmärkning. Monument klassificerades och listades och de objekt som återfanns på *monuments historiques*-listan fick statligt skydd. Inga förändringar fick göras om inte Utbildningsministeriet hade godkänt åtgärden. Svagheten i lagen var att få byggnader och monument från 16- och 1700-talet ingick i skyddet. 1907 övertog staten förvaltningen av kyrkobeståndet som ansågs som historiskt och nationellt intresse. Första världskriget förändrade förutsättningarna och lagarna reviderades då historiska objekt förstördes av krigsföringen. 1930 instiftades en lag som riktades till hela miljöer, inte enstaka objekt. Under tidigt 1900-tal förenklades administrationen kring monumentvård vilket ledde till en enad organisation. (ibid, s. 229-230)

Den engelska organisationen var också i behov av samsyn och organisation. Under 1800-talet präglades den engelska monumentvården av privata initiativ och finansiering och ett traditionellt förankrat motstånd mot offentlig inblandning och lagstiftning. Först efter William Morris bildat SPAB ändrades opinionen och *Ancient Monuments Protection Act* instiftades 1882. Lagen var föga kraftfull, den skyddade endast 68 objekt i Storbritannien och dessa var till huvudsakligen förhistoriska. (ibid, s. 121)

I Italien blir restaureringsprinciper och lagar formulerade i slutet av 1800-talet i Romdokumentet, och i början av 1900-talet i *Carta del restauro* som baserades på Giovannonis teorier (ibid, s. 235). Italien blev i och med sin återhållsamma

restaureringslinje tongivande internationellt under 1900-talets början. (Kåring 1995, s. 235 & 238)

Den tyska situationen är svår att sammanfatta eftersom landet var uppdelat i mindre regioner under större delen av 1800-talet. Lagstiftningen i Hessen var den tidigaste i området och instiftade redan under slutet av 1700-talet ett skydd för bland annat kyrkor, slott och lite förvånande – skolor. Ett par försök gjordes att instifta gemensamma lagar för hela det tyska riket. Det sista försöket under denna fas gjordes enligt Kåring (1995) i mitten av 1880-talet (s. 301).

Regler kring skydd av monument vid inbördeskrig och liknande civila konflikter var ämnet för ett möte i Haag 1874 mellan europeiska makthavare och Rysslands Tsar Alexander II. Man kom överens om att kulturarvet var medborgarnas och att historiska monument och konstobjekt var oersättliga. 1899 och 1907 enades man kring två dokument som handlade om skydd av monument. Riktlinjerna blev kraftigt överträdna under de kommande världskrigen. (Stubbs 2009, s. 247)

2.2.3 Världskrig – effekter på kulturarv och ökat internationellt samarbete

Första och andra världskriget hade stor effekt på det europeiska kulturarvet, många värdefulla objekt och miljöer gick förlorade. Massförstörelsen ledde till att diskussionen kring restaureringsnormer kom i ett annat ljus. Principer kring konserverande metoder utbyttes mot drastiska räddningsaktioner och återuppbyggnad. Ett internationellt utbyte av erfarenheter och utformandet av dokument kring beskydd av kulturarvet med internationell samsyn var nödvändigt. Efter första världskriget, 1931, arrangerade UNESCO en internationell konferens som behandlade bevarande och skydd av historiska monument. Konferensen utmynnade i Atenkonventionen som fick stor betydelse för attityden kring historiskt kulturarv och skydd av detta. Dokumentet innehöll den moderna, italienskt färgade, etiken som tog avstånd från stilrestaurering och framhöll att länder centralt skulle ta ansvar för ett heltäckande skydd av sina monument. Dokumentet förmedlade acceptans för patina: att historiska objekt inte skulle restaureras, endast konserveras. (Jokilehto 1999, s. 284) Denna konferens skulle under 1900-talet följas av fler möten och uppdaterade riktlinjer, allt eftersom nya behov i uppstod i skyddet av det internationella kulturarvet.

2.2.4 Restaurering 1864 – 1936, nationellt perspektiv

Under den senare delen av 1800-talet var historiserande omgestaltningar av Stockholms slott högsta mode och under dessa år idisslades många stilar. De tydligaste exemplen är F. W. Scholanders nygotik- och nyrenässans-inspirerade miljöer som skapas med moderna och billiga material (Grandien 1979, s. 327). Precis som i resten av Europa tas de nya materialen emot med stor entusiasm och experimentlusta. Argument kring äkthet och ärlighet hade ännu inte vunnit mark. Man gladdes istället åt teatrala miljöer vilka man inte skulle kunnat bekosta om de inretts och dekorerats med äkta material. I Västra trappan tog sig denna entusiasm form av Cararramarmor-imiterade väggytor uppbyggda av för tiden modernt spackel, retuschering, fernissning och omgestaltning av de, *förmodligen*, odekorerade takytorna. Dessa fick en allegorisk barock takmålning under Oscar II:s tid. Scholander präglade Stockholms slott i stor utsträckning under början av denna fas i sin roll som slottsarkitekt. Scholander beskrivs av Bo Grandien i *Drömmen om renässansen* (1979) som en mycket driven arkitekt med stort intresse för att iscensätta romantiska miljöer och använde gärna ett fantasifullt antikiserande formspråk, typiskt för nyrenässansen. Scholanders produktion blev stor även utför slottets murar och huvudstaden. Han blev upphovsman till en rad kyrkor, ett hotell, skolor och monument. Scholanders breda oeuvre berodde mycket av kopplingen till

Axel Nyström, den före detta slottsarkitekten och professorn på Konstakademien, som blev Scholanders svärfar. Nyström och Scholander blev en dynamisk maktfaktor. Deras gemensamma uppfattning hindrades inte från något håll att ta konkret form, i form av omgestaltningar och nybyggnationer (Grandien 2008, s. 88).

Stilrestaureringarna var under 1800-talets mitt utbredda i Sverige. De mest namnkunniga restaureringsarkitekterna var C. G. Brunius (1792-1896) och Helgo Zettervall (1831-1907). De var båda inspirerade av tysk restaureringspraktik och drevs av ett starkt intresse för det gotiska formspråket. Brunius, som behandlas kortfattat i det förra avsnittet om svensk restaureringspraktik, avlöstes bokstavligen av sin yngre kollega som Zettervall i rollen som Sveriges mest verksamma restaureringsarkitekt, då denne övertog restaureringsarbetet av Lunds domkyrka 1868 (Grandien 1974, s. 509). Zettervall inträdde i restaureringsväsendet bara ett par månader efter att han utexaminerades som arkitekt. Zettervall var Scholanders elev och hade Viollet-le-Ducs restaureringsprinciper som ideal (Grandien 1974, s. 502). Zettervalls situation var den bästa tänkbara för att utvecklas till landets mest utpräglade stilrestaurerare. Landets kyrkor stod inför ombyggnadsbehov under 1800-talet och marknaden för industriellt framställda, starka och billiga byggnadsmaterial var het. Hans produktion blev också mycket rik. Han restaurerade "färdigt" Lunds domkyrka, utförde omfattande stilrestaureringar på Uppsala domkyrka, Linköpings domkyrka, Skara domkyrka och Kalmar slott (Tegner 1969, s. 14). Zettervall blev i det senare skedet av sin karriär professor på Konstakademien och chef för Överintendentsämbetet. I sin roll som överintendent formulerades 1887 tidens definition av restaurering. I *Allmänna anvisningar rörande kyrkobyggnader* formulerades detta ställningstagande:

[...]”med ordet restaurera menas att återställa en förfallen och defekt byggnad i komplett skick, till en helhet, sådan den måhända aldrig på en gång har egt, men som den vid någon viss tidpunkt har kunnat och bort ega, om den blifvit fullföljd i sin egen stil.”

Då restaureringsarkitekten stod inför tekniska problem skulle denne utföra arbetet med historiska metoder, men med dagens material:

[...] tillvägagå på samma sätt, som den primitive mästaren skulle hava gjort, derest denne hade haft samma uppgift att lösa och till sitt förfogande vår tids tekniska resurser”. (Kongl. Överintendentsämbetet 1887, s. 96-97)

Stilrenhetsidealet framstår som kluvet när det gäller inredning. Sådär formulerades råden:

”Det må sålunda kunna tolereras att ett altare eller en predikstol från renässansens tidigare skeden får, då det är af högt konstvärde [...] kvarstå i den restaurerade medeltidskyrkan, under det likväl, utan all gensägelse, sådana interiör-partier, då de tillhöra de vidunderliga, upptornande barock- och rococoslaget, ovilkorligen måste aflägnas och ersättas [...] (Kongl. Överintendentsämbetet 1887, s. 99)

Vidare skulle de nya tilläggen smälta in i de äldre byggnadselementen så att byggnaden såg orörd men välbevarad ut. (Tegner 1969, s. 10-11) Det första stycket är formulerat nästan identiskt som det inledande stycket i Viollet-le-Ducs *Restoration* (1894). Det kan tyda på att Zettervall var bekant med denna text.

Helgo Zettervall blev – liksom Viollet-le-Duc – hårt kritiserad för sin gärning när den konserverande normen hade etablerats på svensk mark. (Edman 1999, s. 51)

Ett konkret tecken på att restaureringspraktiken började problematiseras var en diskussion mellan parterna Konstakademien och Riksantikvarieämbetet. Diskussionen kretsade kring den nationella nivån på registrering och uppmätning av kulturhistoriskt värdefulla byggnader och nivån på utbildning hos arkitekterna inom det antikvariska området. De som ville höja medvetenheten och drev utvecklingen framåt var Isak Gustaf Clason och Sigurd Curman. Dessa ingick i ett samarbete 1904 kring kulturminnesvård på Överintendentsämbetet, samsyn skapade förutsättning för nationell påverkan. (Bedeire 2004, s. 15)

Ett annat tydligt och omskrivet uttryck för vändningen mot en mer antikvariskt inriktad kulturminnesvård är reaktionerna efter Gustaf Uppmarks restaurering av Gripsholm slott. En kritisk falang hade börjat mobiliseras redan under Zettervalls restaurering av Uppsala domkyrka som färdigställdes under tidigt 1890-tal. Denna eskalerade 1893 då Verner von Heidenstam fick två debattartiklar publicerade som kritiserade stilrestaurering och framhöll ett utpräglat konserverande synsätt i Ruskins anda. (Tegnér 1969, s. 18)

Det var Sigurd Curman som skulle bli den antikvariska falangens frontman under tidigt 1900-tal. Curman utbildade sig i kyrkorestaurering i Venedig och inspirerades av Italiens konserveringstekniska och etiska försprång. Verksamheten och de tekniska landvinningarna beskrev han i artikeln *De senaste restaureringsarbetena i Venedig* (Kult och konst 1905) och senare, 1947, i föredraget *Något om byggnadskirurgi och vad därmed sammanhänger* (Kulturmiljövård 4/1991). Han lyckades befrukta den svenska praktiken med de nya konserveringsmetoderna och tankegångarna. Dessa blev snart praxis och stilrestaureringarna omoderna. Curmans uttalande 1906 i en refererad diskussion om restaurering avslutades med det blivande klassiska uttalandet [...]”Vi böra få mindre stil och mera konst!”. Detta beskriver både det tidiga 1900-talets vitala attityd och Curmans retoriska färdighet. (Kult och konst 1906, s. 273)

Goda retoriker har historiskt sett visat sig viktiga för utveckling och spridning av nya idéer och riktlinjer. Det finns fler exempel på konservatorer, arkitekter och teoretiker vars tankar spridits på grund av dessas förmåga att formulera enkla och tydliga argument och tekniska metoder. Förslag på detta är Morris och Ruskin (”-Gör ingenting!”), SPAB (gränsdragning) Boito (få och tydliga riktlinjer) och Riegl (kartläggning av värderingsgrunder) som med hjälp av sin tydlighet erbjöd ”konservatorsamhället” (mitt begrepp) användbara verktyg och moderna argument.

Curmans bidrag i detta sammanhang, förutom hans allmänna förmåga att formulera sig väl, är hans riktlinjer och metoder i bevarandearbetet av muralmåleri. Han var medveten om att riktlinjer inte skulle följas konsekvent, utan bistå som ett ramverk inom vilket man behöver ta en rad ad hoc-beslut. (Tegnér 1991, s. 29 och Kult och konst 1906)

På Stockholm slott sker också förändringar på grund av det nya antikvariska idealet. De historiserande omgestaltningarna som utfördes under 1800-talet ogillas på grund av att de utförts i ”oäkta material” och för att de inte åldrades med samma patina och tålighet som de bevarade 1700-tals miljöerna. Västra trappans vita marmorade väggar och många övriga dekorerade ytskikt i miljön flagar kraftigt. Kunskapen om konservering av de modernare materialen finns inte, men bevarande av ytskikten är inte heller något

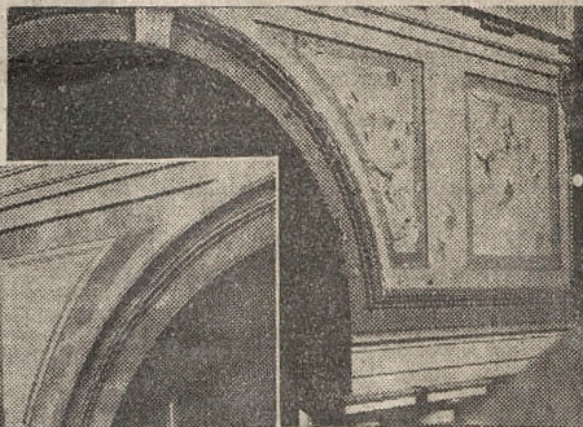
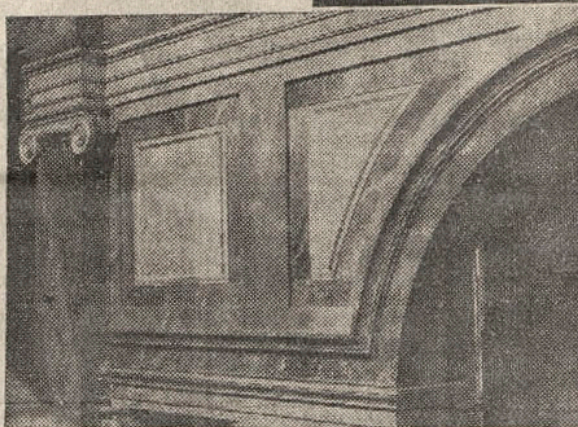
alternativ i diskussionen. Resultatet är att många av slottets 1800-talsmiljöer och ytskikt avlägsnas.

Ivar Tengbom var mellan 1920 och 1959 slottsarkitekt på Stockholms slott. Han var också den första slottsarkitekten som tillsattes och arbetade efter den nya lagstiftningen för offentliga byggnader och byggnadsminnen (1920:744) (Millhagen 2001, s. 11). Han var nyklassicistiskt orienterad och arvet efter Tessin skulle framstå i ett så genuint skick som möjligt (Millhagen 2001, s. 29). Resultatet blev en rad återställande restaureringar på Stockholms slott. Många 1800-tals tillägg tas bort och de äldre tidslagren lyfts fram, 1700-talets uttryck får en stark emfas. Under denna tid arbetade Tengbom i nära kontakt med Alfred Nilsson, tillsammans utför de många av de miljöer på slottet som ska återställas. 1700-talsskikten och Tessins ursprungliga design skulle inte döljas bakom senare tillskott. Curman och Clason, som vid denna tid var beslutsfattare på Byggnadsstyrelsen, ansåg att åtgärderna skulle återge miljöerna deras "intresse" och "skönhet". I en skrivelse är de djupt eniga om att omgestaltningarna till 1700-talsskick var det enda riktiga, då det i icke åtgärdat skick skulle "skola vara de i underhållavseende sämst lottade av staten byggnader". (Skrivelse från Kungl. Byggnadsstyrelsen till Riksantikvarieämbetet 1919. Genom Millhagen 2001, s. 29)

I källmaterial från trettiotalet hittas de första beskrivningarna av *konservatorns* uppgifter och *konservering*, i stället för beskrivningar av målare restaureringar, ommålningar. Det är alltså både förhållningssätt till bevarandearbetet av slottet och de begrepp som används som förändras under slutet av denna fas.

Slottet snyggas upp.

"Man skäms att vara svensk" — men nu skall det bli bättre.

T. h. Så här ser väggen i västra slottsvalvstrappan ut nu.

T. v. Den på prov reparerade fläcken.

Restaureringsarbetena i Södra valvet på Stockholms slott äro nu i full gång och ha pågått sedan i höstas, och till den 1 juli i år är det meningen att det hela skall vara klart. Nedre delen av väggarna skola befrias från den färgbeläggning, som pålades någon gång på 1800-talet, och den ursprungliga ännu bibehållna färgen skall bringas i dagen.

Fyra arbetare under ledning av konservator Nilsson ha fullt jobb hela dagarna med skrapning, målning etc. Södra valvet kommer alltså i sommar att visa sig i fint och nyputsat skick. Men värre är det med västra valvets trappuppgång. Fortfarande väntar man på det begärda rissdagsanslaget på omkring 200,000 kr. och till dess ser det ut som det gör. Färgflagorna hänga som trasor på väggarna och helhetsintrycket är beklämmande.

— Det är så man skäms för att vara svensk, har man hört folk säga när de gått uppför den här trappan, uttalar slottsarkitekten, då Aftonbladets medarbetare gör ett besök i västra valvet. Vi ha ju gjort vårt bästa att provisoriskt doja de värsta skröpligheterna, men det örlår inte i längden. De väggytor, det här är fråga

om, ommålades någon gång på 1800-talet med en glansig färg för att ge illusion av marmor; man önskade att väggarna skulle harmoniera med pelarna i trappan. Tyvärr har emellertid färgen visat sig ganska ohållbar, varefter man nu står inför nödvändigheten av en genomgripande reparation. Det har begärts 193,000 kr. av riksdagen för ändamålet, och reparationsarbetena skulle ta en tid av tre år. Meningen är nu att avlägsna det senaste färglagret och låta det ursprungliga framträda.

— Vi ha gjort en liten provreparation på en fläck här — arkitekten visar på ett väggparti, som fördelaktigt skiljer sig från det övriga — och så är det meningen att det hela skulle te sig efter reparationen.

Som framgår av bilden gör den provreparerade fläcken ett vackert intryck, vilket givetvis kommer än bättre fram när färgerna framträda. Man kunde tydligen konsten att måla så det stod sig i den gamla tiden. Men den konsten kan man även nu, och det är att hoppas att västra slottsvalvstrappan snart får genomgå den nydaning i vilken den är av ett så trängande behov.

Fig. 5. Artikel från Aftonbladet 1935. (ATA)

2.2.5 Sammanfattning

Artonhundratalets utveckling av restaureringsnormer utgår från en stark vilja att förvalta och lyfta fram ett nationellt präglat kulturarv. De europeiska länderna använde medeltiden för att förklara sin nations kulturella mylla, och lämningarna från medeltiden restaurerades för att motsvara dessa förväntningar. Kyrkor och historiska monument blev stilrestaurerade, den förhärskande stilen var gotiken. Det var inte bara historiska monument och byggnader som blev gotiskt omgestaltade. Den gotiska byggstilen var även en stark trend inom nybyggnationen, jämte nybarock och nyrenässans. Diskussionen om hur restaureringarna skulle utföras behandlade både vilken stil som var korrekt och användning av material och metoder. Dessa frågeställningar var till en början förhärskande. Under mitten av 1800-talet ändrades diskussionen och nu var frågan om stilrestaureringar överhuvudtaget var försvarbara. Samtidigt utformades lagar om skydd av historiska byggnader och monument.

Den antikvariska linjen som Ruskin har fått vara symbol för och som utvecklades på italiensk mark, blev början på framtidens förhållningssätt inom restaureringsetik. Den antikvariska linjen blev också den som skulle prägla UNESCO:s första dokument 1931, och bilda skola för internationellt restaurerings- och konserveringsarbete.

Svensk praktik följde samma mönster. Brunius och Zettervall var de stora namnen inom stilrestaurering. Både Brunius och Zetterberg fick i slutet av sina karriärer hård kritik, men de anpassade sig inte heller till den ideologiska utvecklingen. Under samma tid var slottsarkitekterna Nyström och Scholander verksamma på Stockholms slott och bedrev stilrestaurering och skapade historiserande miljöer.

Generationen restaureringsarkitekter och konservatorer som avlöste 1800-talets dito i 1900-talets början var bland annat Sigurd Curman och Ivar Tengbom. Curman hade under början av 1900-talet gett svensk restaurerings- och konserveringsväsende nya metoder och argument i den konserverande andan. Curman och Tengbom hade också stor inverkan på Stockholms slotts omfattande och återställande restaurering under början av 1900-talet. Även om återställandet innebar att ta bort ett helt århundrades tillägg, togs besluten med stöd av Riksantikvarieämbetet och de nyinstittade lagarna om skydd och förvaltning av offentliga byggnader och byggnadsminnesmärken. Det var först under slutet av denna fas som en nationell restaureringsetik växte fram.

2.3 Tredje fasen (1937 – 2012)

Den sista fasen löper från funktionalismen och fram till idag. Värderingarna utvecklas mot konserverande etik och värderingarna formuleras och sprids internationellt genom möten och samarbeten. Skiftet har påverkat praktiken inom bevaring av byggnader och monument. Detta har i sin tur skapat nya begrepp, såsom byggnadsvård och arkitektonisk konservering. Nästa rubrik kommer, som ett resultat av detta, ändras för att beskriva dessa tendenser.

2.3.1 Restaurering och konservering, internationellt perspektiv

Tredje fasen i beskrivningen av restaureringsnormernas etiska utveckling präglas starkt av UNESCOs arbete för att skapa uppdaterade riktlinjer kring förvaltning och vård av det internationella kulturarvet. Detta startade med Aten-mötet 1931 som avlöstes av Venedig-mötet 1964. Här utformades det inflytelserika Venedig-dokumentet som i stor utsträckning påverkade praktiken och än idag citeras och fungerar som ett verktyg vid argumentation för konservering. Om Aten-dokumentet var ett eko av den italienska konservatorn Gustavo Giovannonis (1873-1947) (Stubbs 2009, s. 242) mening, var Venedig-dokumentet starkt påverkad av Cesare Brandis (1906-1988) mening. Brandi var professor i konsthistoria, konstskribent och var aktiv i UNESCOs utåtriktade arbete. Han var också chef för *Instituto del Restauro* i Rom under 20 år, 1939-1959 (Jokilehto 1999, s. 228). Brandis åsikter sammanfattas i boken *Teoria del restauro* (1977) som är en filosofiskt präglad skrift med begreppsdefinitioner och argumentation om hur objekt och monument ska konserveras. Brandis tankar om originalmaterialet och metoder för åskådaren att kunna läsa originalets "helhet" är ett ämne som särskilt behandlas (s. 54). Han beskriver dessutom hur tillägg (s. 57 & 68) i originalmaterialet och dess patina (s. 74) ska behandlas.

Venedig-dokumentet syftade till att ge rekommendationer och definiera konserveringen för det byggda kulturarvet och de historiska monumenten. Texten gjorde tydligt att stilrestaurering tillhörde det förgångna och argumenterade för vikten att behålla objektets integritet och kontext. Brandis tankar om tillägg i ett monument märks framförallt i artikel 12 men också i artikel 13:

Replacements of missing parts must integrate harmoniously with the whole, but at the same time must be distinguishable from the original so that restoration does not falsify the artistic or historic evidence.

Ersättningsmaterial bör vara harmoniskt integrerat i helheten, men ska samtidigt vara tydligt urskiljbart vid sidan av originalmaterialet så att restaureringen inte förvanskar de konstnärliga och historiska vittnesbörden. (Artikel 12, min översättning)

Additions cannot be allowed except in so far as they do not detract from the interesting parts of the building, its traditional setting, the balance of its composition and its relation with its surroundings.

Tillägg tillåts inte, förutom i de fall där de inte avleder uppmärksamheten från de intressanta delarna av byggnaden, dess traditionella plats, balansen i kompositionen eller kopplingen till omgivningen. (Artikel 13, min översättning)

Brandis teorier gav inte bara material till Venedig-dokumentet (Jokilehto 1999, s. 237), de påverkade också medarbetare på UNESCO och ICCROM som i sin tur författade teorier om restaurerings- och konserveringsetik. En av dessa, som är särskilt relevant när det handlar om restaureringsnormer, är Bernard M. Feilden (1919-2008). Feilden förvaltade det vetenskapliga förhållningssättet genom att utveckla praktiska aspekter inom restaureringsetik. Boken *Conservation of Historic Buildings* (1982) och den senare *Management Guidelines for World Cultural Heritage Sites* (Feilden & Jokilehto 1998) beskriver arkitekturkonserverns roll och ger en historisk bakgrund till yrkets och normernas utveckling. Feilden lyfter fram Brandis etik när det gäller konservering av arkitekturbundet måleri. Feildens rekommendationer när det gäller förhållningssätt inom yrket: lägg mycket kraft på förundersökningen, gå varsamt fram och arbeta med reversibla metoder och främja samarbete mellan specialister. (Jokilehto 1999, s. 241) Del tre i Feildens bok *Conservation of Historic Buildings* (1982) behandlar enbart olika aspekter av *konserveringsarkitekterns* (conservation architect) arbetsuppgifter. Han beskriver vilka krav som yrket borde uppfylla och Feilden lyfter fram speciellt fram skyddet och den regelbundna kontrollen av byggnaden. Han hävdar att regelbunden skötsel och förvaltning kostar, men att kostnaderna för rekonstruktion eller renovering som ett resultat efter eftersatt skötsel, är dyrare (s. 238).

Inledningen av denna fas innebar specialisering inom konserveringsområdena och högre krav på vetenskaplig kunskapsbas. I Venedig-dokumentet tudelades konservering och restaurering 1964. Den italienska kunskapsbaserade konserveringen (*restauro filologico*) ersätts av vetenskaplig konservering (*restauro scientifico*), ett begrepp som får internationell spridning. Denna utveckling var möjlig på grund av den snabba tekniska utvecklingen under efterkrigstiden och av att utbildningskraven höjdes. Det var inte bara de praktiska delarna av konservering som diskuterades och blev mer medvetet genomförda. Det filosofiska tankegodset som Riegl och i viss mån Brandi använde som verktyg inom konserveringsetik, utvecklades vidare under 1900-talet. De värden som Riegl beskrev har fungerat som en modell i det fortsatta värderingsarbetet där värdena har blivit fler och bättre definierade. Värderingsarbetets ständiga definitionsarbete krävs i takt med att nya uppgifter och objekt tillkommer i internationellt och globalt bevarande.

Behovet av nya begrepp och metoder märks i de teman som de internationella konserveringsmötena har under 1990-talet och framåt. UNESCOs, ICCROMs och ICOMOS kulturarvförvaltning började under senare delen av 1900-talet sträcka sig långt utanför europeisk mark. Det uppkom därför behov att förstå kulturen i dessa områden för att inte skyddet skulle orsaka missförstånd eller förstöra en viktig plats eller byggnad. Nara-konventionen och Burra-konventionen är två exempel på resultat av möten där denna problematik diskuteras. Frågor som nu väcktes hade med lokala kulturer att göra. (Stubbs 2009, s. 263-264) Hur ska de internationella delegationerna kunna bedöma vad som är bevaringsvärdigt och autentiskt i en miljö där delegaterna inte själva är en del av kulturen?

Det västerländska perspektivet inom globalt konserveringsarbete har utvecklats och lokala värderingar lyfts fram genom att de länder som tidigare blivit hjälpta, får stöd att själva upprätta organisationer och skyddsföreskrifter. Exempel på det är den Indiska konventionen med riklinjer för konservering av "/... / Unprotected Architectural Heritage and Sites in India" (INTACH) från 2004 och Nya Zealands konvention för konserveringen av "/... / Places of Cultural Heritage Value" (ICOMOS) (Stubbs 2009, s.

264). Den inledande texten i den senare konventionen, beskriver anledningen till bevarandet av kulturarvet på detta vis:

The purpose of **conservation** is to care for **places** of **cultural heritage value**.

In general, such **places**:

- (i) have lasting values and can be appreciated in their own right;
- (ii) inform us about the past and the cultures of those who came before us;
- (iii) provide tangible evidence of the continuity between past, present, and future;
- (iv) underpin and reinforce community identity and relationships to ancestors and the land; and
- (v) provide a measure against which the achievements of the present can be compared. It is the purpose of **conservation** to retain and reveal such values, and to support the ongoing meanings and functions of **places** of **cultural heritage value**, in the interests of present and future generations. (ICOMOS-Nya Zealands hemsida)

I texten ovan beskrivs de platser vars mening och värden skall konserveras för kommande generationer. Platserna beskrivs ha ett inneboende värde som berättar om livet före vårt och därmed utgör en koppling över tid mellan generationer och kulturer.

Förvaltningen skall utföras för att platsen eller objektet ska kunna förmedla sin historia för dagens och framtidens generationer. En genomgående mening i dagens konventioner och värderingsarbete är att ge platsen, händelsen eller objektet liv genom att återupprätta eller underhålla platsen eller objektet och förmedla dess historia. Detta har kallats "storytelling" eller "historieförmedling" och tanken är att om ett objekt har en historia som en kultur, folkgrupp eller generation kan relatera till, så blir objektet en pusselbit i berättelsen om en period. Objektet blir då bärare av värden, *mening*, som kan vara helt privata, ha stor ekonomisk betydelse för en plats, eller ge bakgrund till en historisk händelse. Om denna mening angrips, försvinner en del av ett gemensamt eller privat kulturarv. Konservering borde utföras för att inte påverka objektets historia eller mening för dess brukare. Ett avlägset men intressant exempel på detta inom byggnadskonservering är ett europeiskt initierat bevarandearbete av japanska Shinto-tempel. Shinto-religionens anhängare är inte intresserade av att konservera byggnadskroppen, det är platsen som är helig och de tillhörande ritualerna. (Stubbs 2009, s. 267)

Den moderna konserveringsteorin och etiken beskrivs av Salvador Muñoz Viñjas i boken *Contemporary Theory of Conservation* (2005). Muñoz Viñjas beskriver den moderna konserveringsteorin utan kopplingar till konventioner och riktlinjer. Istället resonerar han om vad som dagens konservatorer egentligen konserverar och hävdar att det skett ett paradigmskifte under 1900-talet inom konserveringsteorin. Vad konservatorn konserverar är inte ett objekts autenticitet, utan objektets mening.

Meningarna eller värdena som ska konserveras är:

- /... / den vetenskapliga meningen hos objektet så att man i framtiden kan använda objektet i oförstört skick inom forskning.
- /... / den sociala och kulturella symboliken som ett objekt förmedlar till en stor grupp.

- /... / den känslomässiga symboliken som ett objekt förmedlar till en mindre grupp eller enskilda individer.

(Michalski, S. (1994) citerad av Muñoz Viñjas (2005) s. 175. Citatet är förkortat och översatt av mig. Michalski delar upp objektets "mening" i olika typer av meningar. Förklaringen av "meningen" blir på så sätt lik Riegls modell med definition av olika värden.

Muñoz Viñjas menar att många av de gamla sanningarna och begreppen inom konservering är oprecisa och förlegade. Han anser till exempel att begreppet reversibilitet är otydligt och att det i praktiken inte går att arbeta reversibelt. (s. 185) Muñoz Viñjas menar att begreppet hållbarhet betecknar god konserveringsetik. Hållbar konservering är ekonomiskt och ekologiskt motiverad, men för att översatt detta till konserveringsobjektet innebär hållbarhet att hantera objektet så att framtida generationer kan uppleva objektets (eller platsens) mening. (s. 196)

Användaren, brukaren eller intressenten, behandlar Muñoz Viñjas utförligt i boken sista del. Här framhålls att konservatorn bör utföra konserveringen med inställningen att användarens perspektiv och önskemål om resultat är de centrala. Användaren i sin tur är en komplex grupp bestående av mer eller mindre högröstade och kulturellt bildade individer.

Muñoz Viñjas menar att etik inom nutida konservering inte har färdiga svar på hur konservering ska utföras, utan etiken i sig ska uppmana och leda till diskussion och lösning mellan konservator och intressent. Denna diskussion ska också äga rum före utförandet. (s. 214) Enligt Muñoz Viñjas är konserveringsetik ingen regelsamling för specialister, utan något som utgår från kritiskt granskade och tydliga begrepp och en demokratisk process där intressenten och objektens mening är i centrum.

2.3.2 Restaurering och konservering, nationellt perspektiv

Fasen inleds av att Västra trappan står färdigrestaurerad, intentionen är att ge besökaren en bild av miljöns originalutseende. Samma didaktiska omgestaltning hade många kulturhistoriskt viktiga miljöer gått till mötes under denna tid, om dessa omgestaltningar skriver Victor Edman (2008) i sin bok *1700-talet som svenskt ideal* (s. 31). Det var nämligen inte bara en tid då miljöer omarbetades för att beskriva en utvald tid, det var dessutom 1700-talet som favoriserades (Edman 2008, s. 46). I Västra trappans fall var dock valmöjligheterna få. 1800-talets vita marmorering var irreparabel, förfallet hade uppenbarligen pågått för länge då beslutet togs av dåvarande slottsarkitekt Ivar Tengbom att restaurera miljön.

Nu slutfördes också praktverket *Stockholms Slotts Historia* (Ohlsson, M. et. al. 1940-41) som än idag fungerar som ett uppslagsverk om byggnadsverket, inredningen och upphovsmännen. Uppkomsten av verket låg i tiden, det fanns ett stort behov av inventering av slottsmiljön och denna skulle utföras enligt moderna och vetenskapliga metoder. Restaureringsidealen under mitten av 1900-talet var präglade av funktionalismens moderna material och tydlig avgränsning mellan gammalt och nyttillkommet. Riksantikvarieämbetets riktade kritik kring 1966 mot restaureringsmetoderna som utvecklades jämte funktionalismen, en period då byggnadsvården och de gamla traditionella metoderna och materialen lyftes fram inom restaurering och konservering. Den som drev utvecklingen var bland annat Ove Hidemark som på åttiotalet blev slottsarkitekt på Stockholms slott. Sextiotalets vurm för gamla metoder och material var en reaktion på de senaste årens rivningar i Stockholms

stadskärna och användandet av moderna material i historiska byggnader. (Edman, V. 1999 s. 144)

Hidemark hade en personlig arbetsmetod i sin roll som slottsarkitekt på Stockholms slott. Hans arbetssätt innebar upprättande av byggnadshyttor, mindre och lokalt upprättade verkstäder i anslutning till de miljöer som skulle åtgärdas.

Kommunikationen kring metoderna var viktiga, Hidemarks kontakt och samtal med hantverkarna var central i projekten (informant 1). Att Hidemark var noggrann med dokumentation blir tydligt i byggmötesprotokollen från slottets omfattande fönsterrenovering på nittiotalet. Dokumentationen har här en egen återkommande punkt i byggmötenas protokoll (Kungliga byggnadsstyrelsen, Östra regionen, F2BA). Dokumentationen i *sig* har dock inte hittats under arbetet med denna undersökning, vare sig från fönsterrenoveringen eller från restaureringen i Västra trappan. Dessa handlingar enligt informant 2 eventuellt blivit lagrade i Hidemarks eget arkiv som numera bevaras på Slottsarkitektkontorets arkiv.

Hidemarks metoder och tankar inom byggnadsvård och konservering blev mycket inflytelserika och har skapat en svensk norm. Hidemarks förmåga att låta gamla miljöer tala för sig själva och begränsa åtgärder till stabiliserande och konserverande (Hidemark 1991, s. 4-5) är också ett arv efter de principer Sigfrid Curman lanserade i Sverige under början av 1900-talet (s. 1). Hidemark nämner både Curman och Ruskin i texten *Dialog med tiden* (1991) där han beskriver sitt förhållningssätt till restaurering. Han beskriver arbetet med Skokloster med dessa ord:

Här blir restaureringsarkitekten såväl poet, historiker, som ingenjör och konservator på en gång. Underhållsarbetet syftade till att via materialen avläsa tid och åldrande i byggnaden och samtidigt planera för ett fortsatt genuint åldrande, att förmedla upplevelsen av tid och historia till nästa generation. Kanske var det en ideal situation. Här växte byggnadsarkeologi, gammalt byggnadshantverk och bevaringsideologiska problem till en viktig *syntes*. (s. 2)

Hög teknisk standard, historisk analys, kunnighet inom traditionellt byggnadshantverk och förmågan att skapa en *syntes* av dessa pusselbitar var Hidemarks mål för en lyckad restaurering. Han kommenterar sitt arbete som slottsarkitekt så här i tidskriften *Kulturmiljövård* 4/1991, s. 27:

Jag arbetar själv efter samma princip [som Curman, min anm.] med restaureringen på Stockholms slott: jag fyller i, skärper arkitekturen där den brustit i stenlisterna, där man tappat orienteringen, men jag rör inte det skulpturala. [Om att värna om konstens integritet]

Hidemarks arbetsmetoder och tankar om överföringen av historiskt berättande material till kommande generationer och att värna om verkets integritet är också de tankar som presenteras i Venedig-dokumentets etiska riktlinjer och som Bernard M. Feilden arbetade efter under samma tid. I och med beskrivningen av Hidemarks tid som slottsarkitekt är vi framme vid dagens förhållningssätt till restaurering på Stockholm slott. Sen Hidemarks period som slottsarkitekt har principerna kring vården och skyddet av miljöerna stått sig. Stockholms slotts lagstiftade skyddsföreskrifter infördes 1920 (Kungörelse (1920:744) med föreskrifter rörande det offentliga byggnadsväsendet) och sedan dess har inte texten moderniserats. Idag gäller Riksantikvarieämbetets normer för förvaltning, Statens fastighetsverk följer upp

riktlinjerna vid till exempel byggnads- och konserveringsprojekt. Skyddsföreskrifterna innebär att slottets miljöer inte skall utsättas för ändringar som påverkar dess konstnärliga- och kulturhistoriska värdering. Hur detta skydd ska upprätthållas berörs kortfattat, Riksantikvarieämbetet skall ta beslut som rör förändringar i den historiska miljön.

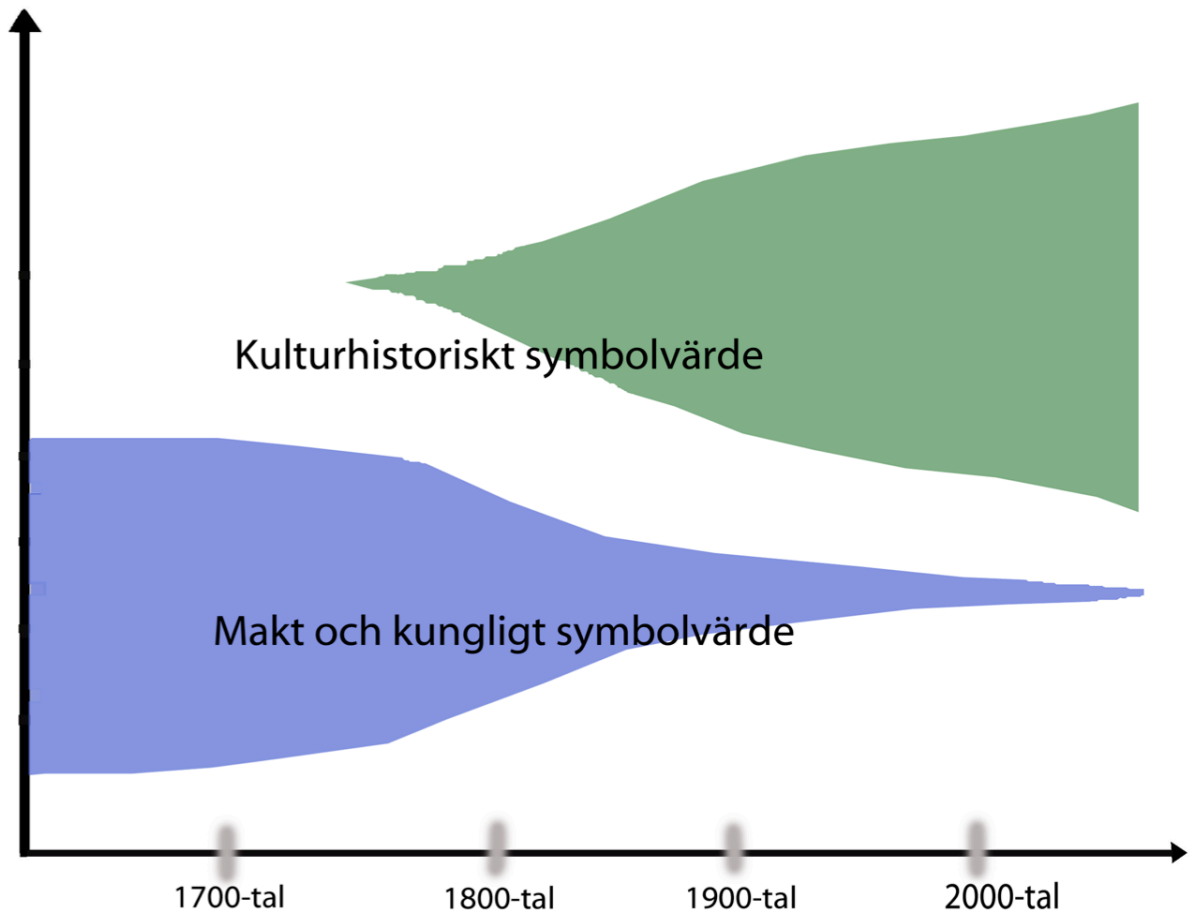
Riksantikvarieämbetets principer kring restaurerings- och konservering av byggnader och historiska monument beskrivs i boken *Fem Pelare* (Robertsson 2002). I boken läggs ett stort fokus på förundersökningen, hur den ska utföras och vad den har för betydelse. Hidemarks ord känns också igen, i avsnitt om materialfrågor och hantverkskunnande.

Nationell restaurerings- och konserveringsetik handlar idag främst om preventiv konservering, vetenskapligt utförda förundersökningar och analysarbete. Detta framgår i konserveringsutbildningarnas kursutbud och av de ämnen som behandlas på seminarier och i konserveringstidskrifter. Två för tiden välanvända begrepp är också hållbarhet och integrerad konservering. Hållbarhet kan jämföras med Venedigdokumentets inledande text om de historiska monumentens roll som kulturarv. Hållbarhet har formulerats på många sätt med både ekonomiska och ekologiska förtecken. Inom konservering har huvudsakligen "föra vidare"- motivet med hjälp av konservering varit argumentet för hållbar hantering. På senare år har man även diskuterat möjligheten att göra detta med miljömedveten praktik. Både hållbarhetsprincipen och formuleringar om integrerad konservering i bebyggelse behandlas i Riksantikvarieämbetets nyutgivna broschyrer *Riksantikvarieämbetet – i kulturarvets tjänst* (2013), *Landskap åt alla* (2012) och *Urban News* (2010). Integrerad konservering är konsten att anpassa kulturarvet efter dagens användares behov, utan att påverka objektets eller platsens värde. Detta tema behandlades på utbildningen Restaureringskonsts föreläsning *Vårt Kulturarv – för vem?* 2011, referat från denna finns i tidskriften *Kulturvärlden* 2012:1. Här behandlades moderna tendenser inom urvalet av vad som ska skyddas och betraktas som kulturarv och förvaltningen av kulturarvet. I och med brukarperspektivet, det som Muñoz Viñjas beskrev som helt centralt, är det inte självklart att de gamla sanningarna kring vad som ska bevaras står fast. Nya brukare innebär nya intressen och besökare. Här lyfts också vikten av "storytelling" in i arbetet med att göra kulturarvet förståeligt. Förvaltarens ansvar består i att bearbeta ett objekts olika meningar och sedan beskriva dessa för brukaren.

Den integrerade konserveringen och intressenternas behov har varit centrala ämnen för det senare 1900-talets konserveringsetiska diskussion. Riegls modell i den teoretiska diskussionen kring bevarande med hjälp av definition av värden har också fortsatt att utvecklas. För Stockholms slotts del har den kulturhistoriska värderingen under 1900-talet genomgått en förändring. Från att ha varit en symbol för kunglig makt och stormaktsambitioner, har Stockholms slott allt mer blivit en konst- och kulturhistorisk institution.

Slottet är inte kungafamiliens bostad och är inte heller ett epicentrum för makt och envælde. Slottet består till stor del av museiavdelningar, festsalar och visningsmiljöer. De värden som idag kopplas till Stockholms slott är de kulturhistoriska. Marianne Johnson har i Stockholms slotts vårdprogram formulerat en värdebeskrivning där hon beskriver hur värderingen ändrades under skiftet 1800- till 1900-tal. Efter att slottet blev betraktat som ett historiskt monument på 1800-talet och restaureringarna startade, beskriver Johnson att slottet allt mer fick en museal funktion. De främsta

värden är därför idag de som är förknippade med Tessin d y:s arkitektur, den unika inredningskonsten och konstnärliga utsmyckningen (s. 13). Johnsson beskriver till och med slottet som ett *kulturhus* eftersom de kungliga samlingarna är offentliga och för att slottet med början från 1910, kunde erbjuda publika visningar. Miljön anpassades för detta och pedagogiska visningsrum inreddes (s. 17). Växlingen i värde illustreras nedan i figur 6.

Figur 6. Illustration (egen) för värdeskifte över tid.

2.3.3 Sammanfattning

Den sista fasen beskriver utvecklingen av normer inom restaurering och konservering i en relativt modern värld och fram till idag. Fasens första årtionden präglas av utvecklingen av tekniska hjälpmedel inom kulturvården och mer detaljerade riktlinjer kring hur kulturarvet ska skyddas och vårdas. På grund av världskrigen, naturkatastrofer och lokala behov blir riktlinjerna skraddarsydd, och UNESCO utser objekt av "särskilt universellt värde" (outstanding universal value) för att minska risken för att dessa värdefulla objekt och platser skulle förstöras.

Riktlinjerna inom restaurerings- och konserveringsetik får en plattform att utvecklas från 1964, då Venedig-dokumentet skrivs under av internationella parter. Dokumentet innehåller rekommendationer som kortfattat beskriver vilken respekt man ska visa historiska monument.

Riktlinjerna har haft en ackumulativ utveckling under 1900-talet fram till idag. Mer detaljerade och tillämpade rekommendationer har tillkommit till de första dokumenten. Dagens rekommendationer handlar om hållbar utveckling, fokuserar på brukarens behov, lokala önskemål och preventiv konservering. Större krav ställs på specialistkunskaper och utbildning. Vetenskapligt utförd konservering skall innehålla och noggranna förundersökningar och dokumentation av samtliga faser i arbetet.

Venedigdokumentet refereras till i många kommande dokument och i Sverige blev Venedigdokumentet en del av undervisningen på skolor med undervisning i restaurering och konservering (Dokumentation, kap. 3.2.2 Nationella riktlinjer).

Den etiska utvecklingen följer den internationella och Sverige har idag byggnader på världsarvslistan och nationella sektioner inom till exempel ICOMOS. Det är Riksantikvarieämbetet som utarbetar regler och lagar kring skyddet och vården av det byggda kulturarvet. Rekommendationer för ett speciellt objekt och tillfälle skall diskuteras mellan de intressenterna då frågor uppstår. Denna inställning gör att diskussionen är i centrum och där både förvaltare, specialist och brukare i slutändan ska vara nöjda med resultatet. En flexibel hållning ska säkra objektets eller platsens mening till kommande generationer.

Stockholms slott utgör statligt byggnadsminne och skall skyddas enligt lagstiftningen från 1920. Som beskrivs ovan är denna lagstiftning inte en samling detaljerade regler, utan en tolkningsbar lagtext. Riksantikvarieämbetet är dock alltid delaktig i beslut kring bygg- eller konserveringsprojekt och kräver genomarbetade åtgärdsplaner som granskas. I beslut och vägval i denna direkta kommunikation kring detaljbeslut blir de etiska värderingarna möjliga att uttyda.

Praktik och ideal i Västra trappans dokumentation.

Västra trappans historia blir synlig i litteratur, fotografier, berättelser och källor. Här samlas historien om ändringar och ibland de inblandades åsikter. Den viktigaste källan för att förstå förloppen kring restaurering och konservering är dokumentationsmaterialet, rapporterna från praktiken i Västra trappan. Denna delundersökning syftar till att beskriva hur Västra trappan är dokumenterad och kartlägga det material som står till buds för att göra en kartläggning av Västra trappans praktik, ideal och dokumentationsrutin. Undersökningen består också i en utblick över de regler och rekommendationer som ges av organisationer inom konservering och byggnadsvård, både från internationellt och svenskt håll.

3. Dokumentation

3.1 Dokumentation i Västra trappan

Begreppet *dokumentation* används ofta när man syftar på källor som ger information om ett objekts historia. Materialet som man då syftar på har stor innehållslig variation och fysisk form. Jag vill definiera dokumentation tydligare utifrån detta. Materialet (dokumentationen) kan delas upp i dokument och dokumentation. Dokumentation betyder i detta sammanhang tidigare utförd dokumentation vid någon typ av förändring. Dokument betyder de källor som ger övrig information om objektets historia och data. När man ska insamla och undersöka ett objekts dokumentationsmaterial är det med andra ord både dokument och dokumentation som materialet består av. Dokumenten är den större andelen av den sammanlagda informationen.

Uppdelningen mellan dokument och dokumentation beskrivs nedan utifrån källorna från undersökningen av Västra trappans ändringshistorik:

- Konst- och arkitekturhistorisk litteratur: Dokument.
- Ritningar: I första hand dokument. Uppmätningar har sällan gjorts inför restaurering/konservering.
- Fotografier: I första hand dokument. Först under senare delen av 1900-talet finns krav eller förväntningar på fotodokumentation inför och under förändringsarbete.
- Muntliga källor om t.ex. restaureringsverksamhet: Om de nedtecknas övergår källorna till dokumentation.
- Arbetsbeskrivningar eller utlåtanden om skick: I första hand dokument.
- Restaureringsarkitektens eller konservatorns dokumentation: Dokumentation.

I denna undersökning är det dokumentationen kring restaurerings- och konserveringsfaser som är av störst intresse och som bäst beskriver restaureringspraktikens utveckling och förutsättningar vid olika tidpunkter. Dokumentens funktion och roll är också viktig. De har behövts för att bygga upp den inledande historiken och för att ge en historisk stomme till dokumentationsmaterialet.

Figur 7 beskriver hur dokumenten och dokumentationstillfällena är fördelade från Västra trappans byggfas till idag. De viktigaste källorna är nedtecknade längs en tidsaxel och källorna består av både dokument och dokumentation. I kommande avsnitt beskrivs hur detta material ser ut, vilken information det kan ge och var det är arkiverat.

3.1.2 Arkivöversikt.

Informationen om Stockholms slotts ombyggnads- och restaureringstillfällen, löpande fastighets skötsel och övriga källor är fördelad över Slottsarkivet, Kungliga Husgerådskammarens arkiv, Riksarkivet i Arninge och Marieberg, Antikvarisk-

topografiska arkivet, Nationalmuseums arkiv, Statens fastighetsverks arkiv, Slottsarkitektkontoret och slottsarkitekternas egna arkiv. Nedan beskrivs vilka dokument som är lagrade var och arkivens roll i undersökningen.

Slottsarkivet är den främsta källan till insamlingen av primära källor. Slottsarkivet har Ståthållarämbetets samlade information från cirka 1600 till idag. Ståthållarämbetet har historiskt sett, fram till idag, ett övergripande ansvar för Stockholm slotts drift. 1727 inrättades en enhet av staten, Slottsbyggnadsdeputationen (SBD), för att föra bok över slottsbyggets kostnader. SBD bytte senare beteckning till 1:a Slottedirektionen och därefter 2:a Slottedirektionen. Handlingarna övergår 1818 till Överintendentsämbetets arkiv (Danielsson, C. s. 465-467). I dessa handlingar hittar man räkenskaper, kontrakt och kvitton knutna till Västra trappan. I sällsynta fall kan man hitta arbetsbeskrivningar med information om material och teknik. Slottsarkivet har också ett ritningsarkiv och en avdelning med konsthistorisk litteratur kopplad till Stockholms slott.

Slottsarkitektkontorets arkiv, som tillhör Ståthållarämbetet men som också är en del av Riksarkivet, har dokumentationshandlingar från ombyggnadsfaser och restaurerings- och konserveringsprojekt. Här finns också en stor andel av slottsarkitekternas ritningar som också delvis återfinns på Riksarkivet. (Informant 1.)

Riksarkivet i Arninge har Överintendentsämbetets (1697-1817), Byggnadsstyrelsens (1818-1996) och Statens fastighetsverks arkiverade material. De tre beteckningarna är samma myndighet som ändrar namn två gånger under 1900-talet (Danielsson, C. 470). Myndigheten kan man se som den statliga parten, vid sidan av Ståthållarämbetet som är kunglig, i förvaltningen av Stockholm slott. (Informant 1.) Riksarkivet innehåller en stor mängd dokument kopplade till förvaltning, ombyggnadsfaser och ritningar. Handlingar som direkt rör Stockholms slott bevaras också på Slottsarkivet.

Riksarkivet i Marieberg har det Tessinska arkivet som huvudsakligen innehåller Nicodemus Tessin d y:s egenhändigt skrivna material och ritningar. Där finns också ett kart- och ritningsarkiv knutet till Stockholms slott.

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA) är centralt arkiv för Riksantikvarieämbetet, Historiska museet och Kungl. myntkabinettet. ATA bevarar handlingarna från Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer och från museets föregångare sedan 1666 (Källa: Statens Historiska museers webbplats). Riksantikvarieämbetet är den tredje parten i det "kontrollorgan" som Ståthållarämbetet och Statens fastighetsverk ingår i. Riksantikvarieämbetet har avskrifter eller kopior av Överintendentsämbetets, Byggnadsstyrelsens och Statens fastighetsverks material och ett bildarkiv med fotografier från Västra trappan, från 1760-tal till aktuella projekt. ATA inrymmer också konservator Alfred Nilssons och Bo Wildenstams arkiv. I ATA:s arkiv hittas material från mitten av 1800-talet till idag.

Statens fastighetsverks arkiv har material från restaurerings- och konserveringsprojekt från 1996 till idag. Äldre handlingar överförs kontinuerligt till Slotts- och Riksarkivet.

Kungliga Husgerådskammarens arkiv innehåller främst information om Stockholm slotts inredning och skulpturala utsmyckning. De har dock ett innehållsrikt fotoarkiv med

originalfotografier från Västra trappan. De har också ett bibliotek med konsthistorisk litteratur där Ingrid Sjöströms (tidigare Svensson) licentiatuppsats om Domenico Francia hittades.

Nationalmuseums arkiv har en del ritningar från Tessin och Hårleman. Vid tidpunkten för uppsatsens skrivande var arkivet inte tillgängligt på grund av Nationalmuseums evakuering och ombyggnad. En del ritningar är dock kopierade och spridda till bl a ATA.

Slottsarkitekternas egna arkiv. Under 1900-talet har slottsarkitekter i fler fall lagrat dokument i egna arkiv på externa arkitektkontor eller separata arkiv. Detta gäller bland annat för Ove Hidemark, Ivar Tengbom och Ragnar Johnsson. Idag är handlingarna lagrade på Slottsarkitektkontorets arkiv. Slottsarkitekternas självständiga hantering ledde till spridning av handlingar och brott i kontinuiteten. Detta gör att en del dokument blivit svåra att spåra.

3.1.3 Källöversikt

De källor och dokumenten som hittats i arkiv- och litteratursökning är nedan uppställda i sex punkter. Jag har utgått från det material som gett mig information om Västra trappans ändringshistorik. De är ordnade nedan med ökande relevans i nedåtgående riktning. Noten i parentes avser placering i modellen, figur 2.

Konst- och arkitekturhistorisk litteratur

- *Stockholms slotts historia, band 1-3.* Täcker Slottet Tre kronors och Stockholms slotts historia fram till 1941. Redaktör Martin Olsson. (A)
- *Domenico Francia: Quadraturista – En studie i italienskt quadraturamåleri.* Ingrid Svenssons licentiatuppsats (1966). Förefaller endast finnas på Husgerådskammaren.(B)
- *Tessin: Nicodemus Tessin d y Kunglig arkitekt och visionär.* Antologi från Nationalmuseum. (2002) (C)
- *Vårdprogram, Stockholms slott.* (2007) (D)

Ritningar

- Tessins ritningar från projekteringsfasen. Riksarkivet och Nationalmuseum. (E)
- Ritningar från tidigt 1900-tal. Slottet i helhet. Publicerade Stockholms slotts Historia. Riksarkivet. (F)
- HOS Arkitekters ritning av Västra trappan. Digital handling från Statens fastighetsverk. (G)

Fotografier

- Fotografier som beskriver vägg- och takpartier från 1870, från Kungl. Husgerådskammaren på Stockholms slott. Fotografierna är tagna av hovfotografen J. Jaeger. (H)
- Fotografier som beskriver vägg- och takpartier från sent 1800-tal och sekelskifte, från Husgerådskammaren och på ATA. Fotografierna är tagna av cirka fyra olika professionella fotografer, en del fotografier är dock omärkta. (I)

- Fotografier som dokumenterar det flagande färgskiktet i Västra trappan. Fotografierna är förmodligen tagna mellan 20- och 30-tal. Fotografierna är omärkta och är från Slottsarkitektkontorets fotografisamling. (J)
- Fotografi från 1949 av Sallstedts bildbyrå. Från Kungl. husgerådskammaren. (K)
- Fotografier från 1990-talets restaurering. Mycket få och endast detaljbilder på nedskrapning av takfärg. Fotografierna är tagna av praktikant på Slottsarkitektkontoret och bevaras där. (L)
- Fotografier tagna i samband med kolonnutbytet 2009. Digital handling i Statens fastighetsverks arkiv. (M)
- Fotografier från färgundersökning 2011. Digital handling i Statens fastighetsverks arkiv och ATA. (N)

Övriga avbildningar

- Grafiskt blad, beskriver Västra trappan i flerfärgstryck, ev. från sent 1800-tal, från Riksarkivet. (O)
- Tidningsartikel från Aftonbladet 1935. Från Alfred Nilssons arkiv på ATA. (P)

Muntliga källor

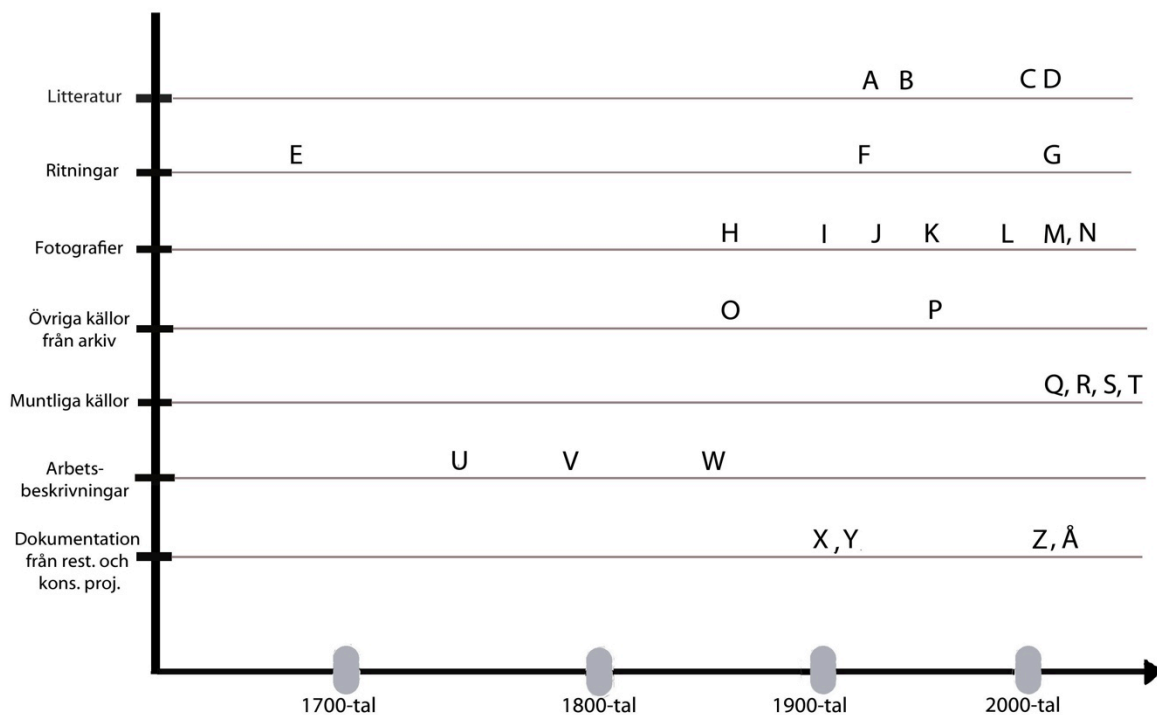
- Informant 1. (Q)
- Informant 2. (R)
- Informant 3. (S)
- Informant 4. (T)

Arbetsbeskrivningar (hantverkarens)

- Johan Paschs beskrivning av marmorering av Västra trappan 1750-tal. (U)
- Kortfattad beskrivning av ytskiktsbehandling, 1790-tal. (V)
- Kortfattad beskrivning av ommålning 1860-tal. (W)

Dokumentation från restaurering- och konserveringsprojekt

- Slottsarkitekt Ivar Tengbom beskriver Västra trappans skick, 1930-tal. Dokument finns på ATA Ivar Tengboms arkiv (SAK). (X)
- Alfred Nilsson beskriver kortfattat arbetsmetoder vid omgestaltning 1930-tal. Inga skisser eller detaljupplysningar är bifogade. Dessa dokument finns på Alfred Nilssons arkiv, ATA. Här finns även konserveringsteoretiska texter med Nilssons understrykningar och kommentarer. (Y)
- Handlingar om byte av kolonn. Utförlig dokumentation finns på SFV:s arkiv (Z)
- Notering om färgundersökning från 2012. Digital handling i SFV:s arkiv (el registratur). Utförlig rapport med fotografier och skisser finns på SFV:s arkiv och ATA. (Å)

Figur 7. Uppställning av undersökningens källor.

3.1.3.1 Sammanfattning, källöversikt

Utifrån de ovan sammanställda punkterna och diagrammet kan man se att *dokumentation* är ett 1900-tals fenomen. Dokumentation har egentligen aldrig utförts i Västra trappan vid en konservering eller restaurering förrän efter 2010, enligt rekommendationerna, som presenteras i nästa avsnitt.

3.1.4 Källornas användning och betydelse

Den *konst- och arkitekturhistoriska litteraturen* har haft stor betydelse i början av arbetet. Dess roll har varit att skapa en helhetsbild av ämnet, men också att genom författarnas referenser få en kännedom om källmaterial och arkiv. Jag har främst använt mig av litteratur från sextioalet och framåt. Det finns enstaka intressanta tidigare verk, t ex Rings *Sveriges Konungaborg* (1890). Den uppfyller dock inte kraven på vetenskaplig tillförlitlighet och beskriver historien anekdotiskt, utan referenser.

Ritningsmaterialet är inte stort, men förklaringen till detta är att Västra trappan inte är ombyggd, endast justerad i dekoration, ytskikt och utrustning. Den moderna uppmättningsritningen från 2010 har Elias Andersson utfört genom arkitektbyrån HOS AB.

Kvaliteten på *fotografierna* från sent 1800-tal och tidigt 1900-tal är överlägsna fotodokumentationen från modern tid. Att de inte är tagna av en konservator eller liknande är av mindre betydelse. Fotografierna från tiden har stor användbarhet på grund av hög kvalité och motivval. Tyvärr saknas bilder tagna under förändringar av miljön. Många saknar datering och data om upphovsman. Fotografierna från 2000-talet ska egentligen ligga under rubriken "Dokumentation..." men är bifogade också här.

Övriga källor från arkiv. Den här rubriken är lite udda, men är en samlingsrubrik för källor som inte passar in under de stora rubrikerna. Det grafiska bladet blev utfört när Västra trappan var nyrestaurerad vid 1870-talet och uppvisar en högtidlig och färggrann miljö. Tidningsartikeln beskriver mediebevakningen under 1930-tal och

bidrar också till fotodokumentationen. Fyndet av artikeln ledde till utökad arkivsökning som resulterade i fyndet på SAK av fotodokumentationen av flagande färgskikt som utförts 1930.

De *mundliga källorna* är mycket värda, men har fungerat som ledtrådar snarare än säkra "vittnesbörd". Men rekommendationerna från informanter om tänkbara sökvägar har varit ovärderliga. Muntliga källor täcker av naturliga skäl endast det senare 1900-talet.

Arbetsbeskrivningar från förändringsfaserna väger tungt vid upprättandet av ändringshistorisk översikt och byggnadsarkeologisk undersökning. De har även stor relevans vid jämförelser mellan *dokument* och *dokumentation* och vid beskrivning av dokumentationsmetodik. Det är intressant att den mest omsorgsfulla beskrivningen av hantverk är från 1750-talet (denna bifogas som bilaga). Eventuellt är det ett tecken på yrkesstolthet och en känsla hos Johan Pasch att han tog del av en händelse som skulle väga tungt i ett historiskt perspektiv.

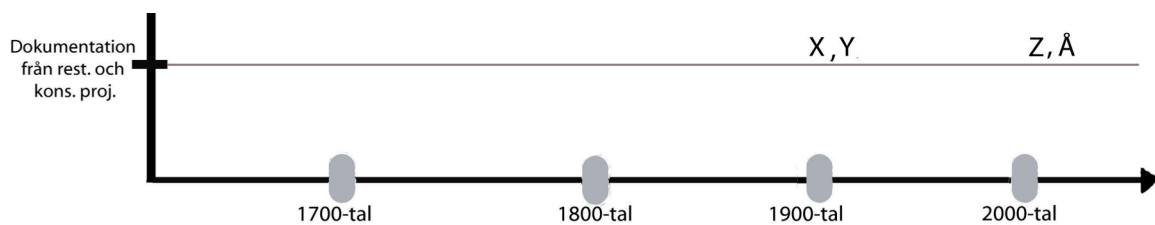
Material som knyts till sista rubriken *dokumentation* är tillkommen på 30- och 40-talen då arbetet i Västra trappan börjar likna och kallas *konservering*. Metoder och tankegodskunde börja kopplas till modern restaureringsetik under 30- och 40-talen. Arbetet som utförs under denna tid benämns också för första gången som konservering, utföraren som konservator. Man kan säga att då omgestaltning övergår till något som en konservator ska vara inblandad i ändras begreppen och metoderna.

3.1.5 Analys av dokumentationstillfällena, punkt X, Y, Z och Å.

Nedanstående dokumentationstillfällen ska analyseras i detta avsnitt. I analys texten kommer hänvisningarna anges med noterna X, Y, Z och Å.

Dokumentation från restaurering- och konserveringsprojekt

- Slottsarkitekt Ivar Tengbom beskriver Västra trappan skick, 1930-tal. Dokument finns bl a på ATA (X)
- Alfred Nilsson beskriver kortfattat arbetsmetoder vid omgestaltning 1930-tal. Inga skisser eller detaljupplysningar är bifogade. Dessa dokument finns på Alfred Nilssons arkiv, ATA. Här finns även konserveringsteoretiska texter med Nilssons understrykningar och kommentarer. (Y)
- Handlingar om byte av kolonn 2009-2010. Utförlig dokumentation finns på SFV:s arkiv (Z)
- Notering om färgundersökning från 2012. Digitaliserad notering hos SFV:s registratur. Utförlig rapport med fotografier och skisser finns på SFV:s arkiv och Riksantikvarieämbetets arkiv i Visby. (Å)

Figur 8. Uppställning (fig. 7), beskuren.

Syftet är att undersöka:

- Vad de innehåller för information,
- vad författaren av dokumentationsmaterialet hade för intentioner vid dokumentationsarbetet,
- vilka faktorer som styrde resultatet,
- vilka faktorer som skiljer "dagens" dokumentation, den från 2000 och framåt, från tidigare dokumentation.

3.1.5.1 Ivar Tengboms utlåtande till Ståthållarämbetet, källa X.

Dokumentationstillfälle X är slottsarkitekt Ivar Tengboms utlåtande till Ståthållarämbetet 1934 om Västra trappans skick före beslutet om restaureringen. Informationen som ges i dokumentet är att Västra trappans färgskikt flagar kraftigt både på väggar och kolonner och att miljön är i så dåligt skick att den skapar "[...] känsla av pågående förstörelse och vanvård." (se avsnitt 1.3.2. om Ivar Tengbom och Alfred Nilsson). Inga bilder eller detaljbeskrivningar är bifogat i Tengboms material om perioden före den stora omgestaltningen.

Tengboms text till Ståthållarämbetet kan tolkas som en motivering till varför Västra trappan ska restaureras, miljön beskrivs med målande och argument.

"Förfallet" framställs som något som endast kan hejdas genom en restaurering. De skikten som flagar har "[...] delvis fallit bort och delvis å stora partier i flagor blivit

kvarhängande å väggen.” I citatet från Tengbom tycks ändå huvuddelen av färgen vara kvar på väggar och pelare. Om färgskikten hade en högre historisk värdering, hade man förmodligen i varje fall diskuterat en åtgärd där färgen åter fästs vid det bärande underlaget. Inga sådana intentioner framkommer i källorna.

Intentionerna till texten tolkas som ett förslag och en motivering till restaurering där 1800-tals skikten ska avlägsnas. Foton som verkar komma från tiden före trettiotalets restaurering beskriver flera ytor i Västra trappan där färgskiktet på väggar och kolonner flagar. Ingen annan typ av dokumentation finns från tiden. Artikeln från 1935 är en medial källa som inte bidrar med så mycket stoff till denna analys.

Faktorerna som styr Tengboms dokumentationsnivå beror huvudsakligen på när texten utformades. När detta tidiga utkast skrevs fanns troligen inte något krav på närmare beskrivning, eftersom texten är tillkommen i ett tidigt stadium av projektet, eller innan projektets början. Det fanns heller ingen tradition av varken förundersökningar eller ”före & efter”-fotodokumentation. Att Tengbom överhuvudtaget ger en målande bild av flagande färg och dåliga spackelskikt är ett tecken på att det finns ett intresse för materialfrågor och en märkbar, men begränsad, historisk värdering av Västra trappan. Utlåtanden om ”skick” som kan jämföras med Tengboms uttalande har heller inte tidigare hittats i arkivundersökningen. Slottsarkitekten har historiskt sett haft rollen som visionär och projektledare snarare än administratör. Eftersom denne har haft en organisation kring sig som utförde de tillhöriga dokumentationsuppgifterna är det inte så konstigt att Tengbom inte heller utförde detaljerad dokumentation.

Figur 9. Marmoreringens skick innan restaureringen på 1930-talet. (SAK)

Under denna tid har en föreskrift kring skydd av slottet utformats (Kungörelse (1920:744) med föreskrifter rörande det offentliga byggnadsväsendet) och vid den här tidpunkten fanns en del regler att förhålla sig till. När det gäller omgestaltningen av Västra trappan är det följande punkter som Tengbom var tvungen att förhålla sig till. Till exempel det som föreskriften säger om åtgärder:

”[...] att förändring av byggnadsminnesmärke göres endast, såvida den är att anse såsom nödvändig, samt i förekommande fall utföres så, att byggnadens värde ur kulturhistorisk eller konstnärlig synpunkt icke förringas.” (§18)

Med detta menas att om en förändring måste göras, skall den utföras utan att minska byggnadens kulturhistoriska eller konstnärliga värde.

I dokumentationsmaterial X beskrivs att Västra trappan är ett hopplöst fall (mina ord). Färgskikten i rummet har passerat reparerbar nivå. Om denna åsikt delas av de

aktörer som ansvarar för byggnadens skydd, innebär omgestaltningen en kulturhistorisk vinst, sett ur tidens värdering av miljön. I detta perspektiv efterföljs föreskriften ovan om bevaring av kulturhistoriskt värde vid den kommande förändringen. Intentionen är också att höja värderingen.

Föreskriften innebär också att Tengbom och de inblandade i projektet förväntas utföra dokumentation:

”Innan rivning, förändring eller mera omfattande reparation av byggnadsminnesmärke, varom i § 18 förmäles” [...] ”Dessa dokument böra kompletteras med detaljfotografier av sådana partier, som borttagas eller förändras, samt med uppmätningar och fotografier av sådana kulturhistoriskt intressanta detaljer, som framkomma under arbetenas gång.” (utsnitt av § 19)

I texten framgår att när det utförs en stor förändring av en byggnadsminnes skyddad byggnad, ska fotografier och uppmätningar dokumentera förloppet.

På denna punkt kan man säga att Tengbom och hans medarbetare bra delvis uppfyllt kraven, med undersökningens källor som utgångspunkt. Den dokumentation som finns kvar är ett antal fotografier av flagande väggar och Tengboms beskrivning av miljön. Tengbom i sin roll som slottsarkitekt var troligen inte den tjänsteman som förväntades utföra dokumentation eller en förundersökning. Men eftersom dokumentationskrav vid denna tid fanns, borde en utsedd tjänsteman ha utfört detta arbete.

Föreskriften i sig är relativt modern, den skrevs före både Aten- och Venedig-dokumenterna och har trots detta formulerade krav som fortfarande är aktuella. Innebörden kan ha varit något före sin tid eftersom varken Tengbom eller hans samtid och medarbetare fullföljt dokumentationsarbetet.

3.1.5.2 Alfred Nilssons arbetsrapport, källa Y

Dokumentationstillfälle Y är konservator Alfred Nilssons rapport från omgestaltningen av Västra trappan. Den innehåller information om hur Nilsson behandlar färgskiktet, att han tar fram ursprungsfärglager och retuscherar småskador och rekonstruerar ytor med bortfall. Nilsson beskriver inte var han utför sin inledande färgundersökning, ingen fotodokumentation eller grafisk kartering utförs. Här blir återigen lagen om dokumentation som beskrivs på punkt W ignorerad. Nilsson är dock noggrann med att bevara så mycket originalmaterial som möjligt för att miljön ska få tillbaka ursprungligt utseende och ett åldrat intryck, patina. Patinan i en historisk miljö lyfts fram i paragraf 18 i samma föreskrift som ovan:

”Med reparations- och underhållsarbeten å byggnadsminnesmärke bör icke åsyftas att försätta detsamma i ett skick, som vore det nytt, utan böra dylika arbeten utföras så, att byggnadens ålderdomliga karaktär och patina i möjligaste mån lämnas oberörda.”

Paragraf 18 pekar på vikten av att inte återställa miljön vid underhållsarbeten på ett sätt så resultatet ger intryck av nyskick. Patinan ska behållas.

I Alfred Nilssons omfattande arbete med Västra trappans marmorerade väggytor och kolonner blev färgskikten han efterlämnade så homogena i färgbehandling och

patina att besökaren har svårt att se vad som är 1900-talsskikt och 1700-talsskikt. Det var tidens mål i omgestaltningen, att återskapa en tessinsk miljö med historisk och åldrad prägel. Om målet var att bevara patina, var Nilsson och Tengbom framgångsrika. När väggarnas omgestaltning utfördes var helheten i sig ett mål. Kala ytor integrerades mot de bevarades kulör och känsla, och de bevarade ytorna retuscherades för att bli helare. Patina skapades. Detta är i sin ordning eftersom de utfördes i samförstånd mellan förvaltare och utförare. Men återigen blev insatserna inte dokumenterade, vilket gör att de på den punkten inte följer förordningen om dokumentation, paragraf 19.

3.1.5.3 Slutsats källa X och Y

Exemplen X och Y är från samma tid men från olika tidpunkt i projektet och har olika avsändare. Båda händelserna saknar delvis den dokumentation som förordningen vid den här tiden kräver. Störst problem är detta för projektets ansvarige, Tengbom och dennes medarbetare, som borde ha utfört en övergripande dokumentation och gett Nilsson direktiv om lämplig dokumentationsnivå.

Man kan då fråga sig varför det inte finns någon dokumentation från Västra trappans omgestaltning. Ett par förslag på varför dokumentationen ser ut som den gör:

- Det kan ha funnits mer detaljerad dokumentation som under åren har gallrats ur Slottsarkitektkontoret eller annat arkiv på grund av platsbrist eller ointresse.
- Föreskrifterna om skydd av offentliga byggnader (Kungörelse 1920:744) var förhållandevis ny. En tröghet hos aktörerna att följa reglerna orsakar eftersläpning. Lagen kan också ha inneburit en stor förändring för det traditionella arbetssättet. Detta skapade eventuellt också en eftersläpning.
- I Alfred Nilsson arbetssätt ingick eventuellt inte dokumentation som en planerad del av arbetet. Hans intentioner är som konservator att utföra god dokumentation. Men tidsbrist och uteblivna krav från projektansvarig, Tengbom, kan ha lett till att idealen inte åtföljs.
- Den kulturhistoriska värderingen av trappan var under denna tid inte lika höga som nu. Värderingsarbetet av Stockholms slott var vid denna tid något som pågick med bl a Husgerådskammarens efterforskningar och skrivandet av Stockholms slotts historia. Västra trappan sågs förmodligen som förbisedd trapphall, restaureringen var en stark bidragande faktor till miljöns högre värdering. Den vanvårdade trapphallen omvandlades till ett tessinskt arkitektoniskt mästerverk. Men, under arbetets gång, var värderingen förmodligen fortfarande låg och de inblandade var kvar i en tidigare syn på Västra trappan som då var starkt präglad av 1800-talet, som hade låg värdering.
- Materialet som skulle åtgärdas var huvudsakligen färgskikt. Lagtexten ovan beskriver att förändringar av byggnader måste redovisas, det som tas bort och det som läggs till. Men gäller detta även färgskikt? Eller kunde man förhålla sig friare till förändringar som inte innebar förändring av t ex skulptural utsmyckning?

Bemålade ytor, som mer har prägel av dekoration än konst, har under 1900-talet stigit kraftigt i värdering. Marmorering och andra traditionella målningstekniker och färger har blivit eftertraktad kunskap, både för målare, konsthistoriker, arkitekter och konservatorer. Utifrån detta moderna perspektiv verkar det därför

främjade att riva ner en Carrara-imitation och sen utföra en historiserande omgestaltung utan att dokumentera insatserna.

Detta är troligtvis viktiga anledningar till att Västra trappan dokumentation kring omgestaltningen blev så knapphändig. Eftersom både materialet (färg) och miljön (ett trapphus) hade en relativt låg värdering kunde omgestaltningen ske utan att behöva lägga allt för mycket arbetskraft på dokumentationsarbete.

Vid samtal med informant 4 som forskar om Arvid Nilsson och konservering i ett historiskt perspektiv, bekräftar vederbörande att Nilsson i sin verksamhet hade intentionen att utföra dokumentation före och efter konserveringsinsatser. Att dokumentationen i efterhand inte går att hitta, kan vara ett tecken på att Nilssons arbete faktiskt inte i någon stor utsträckning innefattade dokumentation, trots goda föresatser. Informant 4 menar också att i och med att det inte fanns tydliga riktlinjer för dokumentation, fanns det ingen standard att peka på eller jämföra med i efterhand. Informanten menar också att långt efter andra världskriget har konservatorer i Sverige överlag varit dåliga på att redovisa och utföra förundersökningar och dokumentation. Varför det ser ut på detta sätt är enligt vederbörande svårt att hitta en förklaring till.

3.1.5.4 Kolonnbyte, källa Z.

Kolonnbytet var en spektakulär och akut åtgärd och en rad specialister var med i projektet. Dokumentationen från 2009-2010 är följaktligen utförlig och kommer från flera håll. I byggmöten presenteras aktörernas material och två elever från KTH utför parallellt ett arbete om åtgärden. Här kan man sammanfatta att dokumentationen är fullständig med förundersökningar, fotodokumentation, beskrivningar med beskrivande texter och skisser och anteckningar från anteckningar från arbetsmöten. Dokumentationen är också lätt att söka upp.

Vad inverkar i att dokumentationen kring denna händelse är så utförlig? Troligen beror det på att de medverkande har en modern utbildning som kräver ett underbyggt arbetssätt, förstudier utförs och att dokumentationen är ambitiös. Dokumentationsnivån är förmodligen också ett resultat av objektets placering och art. Faktorer som; god utbildningsnivå hos de inblandade aktörerna i projektet, projektets allvar (hög svårighetsgrad och säkerhetsrisk) och objektets höga kulturhistoriska värdering och placering är de troligen faktorerna till att dokumentationen fick sin utförliga form.

Kommentar till punkt Z i figur 7

I figuren som visar Västra trappans tidslinje och dess källor är punkt Z endast markerad på linjen för dokumentation. Eftersom projektet även dokumenterades av andra yrkesgrupper, som målare och ingenjörer, borde detta eventuellt ha markerats på linjen "Arbetsbeskrivningar". Men eftersom dokumentation vid denna tidpunkt ska utföras av fler än restaurerings- eller slottsarkitekt eller konservator, så har samtliga aktörers dokumentation innefattats under denna punkt. Samtliga entreprenörers dokumentation räknas alltså till dokumentation här, och inte arbetsbeskrivningar.

Man kan hävda att modern dokumentation som markeras på linjen i nutid, borde innehålla information från fler av de ovanstående källtyperna (foto, ritningar eller skisser, arbetsbeskrivningar, och ev. litteratur). Det skulle göra att de nutida händelserna, med nutida dokumentationskrav, endast skulle behöva markeras på dokumentationslinjen.

3.1.5.5 Färgundersökning, källa Å

Denna händelse är denna texts författares färgundersökning som egentligen inte resulterade i förändringar i Västra trappans miljö. Det är dock en händelse som innebar att miljön genomgick en kartläggning med arkivundersökning och färgundersökning som resulterade i ny kunskap. Dokumentationshändelsen resulterade också i en noggrann dokumentation där den destruktiva materialuttagningen blev karterad. Det gör den kvalificerad att ingå i Västra trappans översikt över dokumentationstillfällen.

Färgundersökningen utfördes som ett studentarbete där dagens krav på arbetsätt från konservatorutbildningar bestämde utformningen. Rapporten från färgundersökningen följer samtliga rekommendationer kring förundersökning, dokumentation av utförande, sluddokumentation och lagring. Spridning har utförts genom att hålla föredrag om arbetet. Uppföljning är inte aktuellt i detta fall, eftersom händelsen inte var en konservering utan en analys.

3.1.5.6 Slutsats källa Z och Å

Kolonnbytet 2009-2010 och färgundersökningen 2011-12 är båda exempel på händelser som dokumenterats väl. Händelserna i sig innebär vitt skilda ingrepp, ett strukturellt och ett ytligt. De har dock mycket gemensamt. Händelserna resulterar i en noggrann studie, förutom att ett ingrepp utförs. Kolonnbytet och förundersökningen präglas av ett starkt intresse av att undersöka ett historiskt element och att ställa frågan ”– Varför blev det såhär?” Attityden kan vara ett resultat av att miljöns höga kulturhistoriska värde och att intresset för gamla tekniker och material har ökat.

Sedan Tengboms och Nilssons restaurering har Västra trappan åldrats nästan hundra år. Att attityderna kring dokumentation och värdering har förändrats under detta tidsspänn är inte så konstigt. Men vad som är mest tydligt, det som går att avläsa, är inte de konkreta värderingsfrågorna. Vad som går att avläsa är det som saknas – dokument kring dessa ämnen, och dokumentation från åtgärderna från omgestaltningen kring 1930.

3.1.6 Sammanfattning

Det blir tydligt om man tittar på figur 7 att *dokumentation* är en 1900-talsföreteelse som utvecklats och blivit mer utförlig idag. Dokumentation och förundersökningar har fått en större betydelse, som Henningsson (2005) poängterar i nästa avsnitt. En illa utförd förundersökning godkänns inte av Riksantikvarieämbetet i ett statligt byggnadsminne (SBM), vilket leder till att t ex konserveringsprojektet inte blir utfört under de premisserna. Detta hänger i sin tur ihop med att konservatoryrket har fått högre vetenskaplig status och ska kunna redovisa analysresultat och argumentera för och emot olika metoder. Detta verkar också gälla övriga hantverkare. Denne ska utföra dokumentation över sina elinstallationer och jobba med grafisk dokumentation med hjälp av ritningar. Både de internationella rekommendationerna kring dokumentation och de nationella kan man uttyda att stor vikt ska läggas vid analys i förstudien, det blir tydligt i nästa avsnitt.

Förutom de få dokumentationsexemplen som hittades är Västra trappan väldokumenterad i form av räkenskaper från Ståthållarämbetets diarieföring från tidigt 1700-tal. Dessa dokument tar tid att gå igenom, men här är de flesta händelserna registrerade, om än helt kortfattat.

Det arkiv som varit till störst nytta har varit Slottsarkivet och ATA. Men alla de arkiv som är omnämnda ovan har material som bara verkar finnas just där. Detta gör att arkivsökningen inte har kunnat göras enklare genom att utesluta vissa arkiv.

En studie av miljöns dokumentationskällor handlar om att i första hand sammanställa *dokument* i form av hantverkarlöner, fotografier, handskrivna arbetsbeskrivningar och korta noter i översiktliga diarietabeller. I andra hand om dokumentationsrapporter från 1900-talets första hälft som i viss utsträckning liknar den dokumentation som riktlinjerna kräver. Dessa åtföljs dock först under 2000-talet.

3.2 Riktlinjer för dokumentation

För att beskriva de riktlinjer som finns för dokumentationsarbete i konserverings- och restaureringsprojekt jämförs i detta avsnitt de stora internationella och nationella organisationernas och institutionernas dokument. Dokumenten har betydelse för metoder och etik inom konservering och restaurering. På Institutionen för kulturvård på Göteborgs universitet och Chalmers tekniska högskola ingår orientering och tillämpning av Venedig-dokumentet i undervisningen. Man ska ha god kännedom om detta dokument och "andra viktiga dokument" som Amsterdam-fördraget (1975) och ämnena diskuteras utifrån elevernas projekt och examensarbeten (Blomé 1975, s. 6). Blomé hävdar också i skriften *Kulturmiljövård* (1/1991, s. 6) att Venedig-dokumentet påverkat utformandet av Plan- och byggnadslagen från (PBL från 1982) och haft betydelse för anvisningarna kring vården av byggnadsminnesmärken som föreslogs av Byggnadsstyrelsen (et al) i en skrivelse från 1981.

Många doktriner och mer vägledande rekommendationer har författats kring etiska förhållningssätt, god yrkessed och metodik. De multinationellt överenskomna handlingarna började författas under tidigt 1900-tal under konservatormöten med delegater från hela Europa. Handlingarna spreds, diskuterades och inspirerade till nya möten och doktriner. Doktrinerna har under 1900-talet behandlat aktuell problematik eller bemött ett behov kring skyddet av kulturarvet. Ett par skrifter handlar enbart om dokumentationsmetodik. I det kommande stycket beskrivs huvuddragen i dessa skrifter och doktriner. I jämförelsen har främst riktlinjer och dokument kring det byggda kulturarvet och platser studerats. Riktlinjerna är genomlästa med fokus på i vilken mån de behandlar följande punkter:

A: Förundersökning

B: Dokumentation av utförandet

C: Säker lagring av dokumentationsmaterial och god tillgänglighet

D: Dokumenterad uppföljning av fortsatt skydd eller vård av konserveringsobjekt

I genomgången har inte samtliga dokument och skrifter inom ämnet bearbetats. Texter som utformats vid konferenser i ämnet har bland annat uteslutits. Ett urval har istället gjorts av de texter som bedömts som de mest betydande. Doktriner som avviker från ämnena (dokumentation, monument och arkitektur) har också valts bort. Exempel på texter som i sig är betydelsefulla men som bara inte kommenteras i detalj är: *Statement of principles of documentation* från 1996 (ICOM-CIDOC) och ICOM Code of Ethics for Museums (2004). Dessa behandlar i hög grad arbete med samlingar och arbete på museer.

3.2.1 Internationella riktlinjer

Under UNESCOs möte 1964 författades Venedig-konventionen. Den är den första brett internationellt spridda doktrinen som ger riktlinjer kring dokumentation. Riktlinjen är kortfattad men innehåller rekommendationer om förundersökning, dokumentation av utförandet, lagring och tillgänglighet (de tre första kriterierna i punkterna på föregående sida).

Article 9. [Om respekt för historiska dokument och förundersökning]
The process of restoration is a highly specialized operation. Its aim is to preserve and reveal the aesthetic and historic value of the monument and is based on respect for original material and authentic documents. It must stop at the point where conjecture begins, and in this case moreover any extra work which is indispensable must be distinct from the architectural composition and must bear a contemporary stamp. The restoration in any case must be preceded and followed by an archaeological and historical study of the monument.

Den sista meningen i detta stycke understryker att restaurering och konservering ska föregås och avslutas av analys av objektet med inriktning på material och historia. I nästa stycke, nedan, beskrivs att alla åtgärder inom bevarandearbete ska dokumenteras. Handlingarna ska lagras säkert och tillgängligt för forskare. Publicering rekommenderas också.

Article 16. [Om dokumentation och publicering]
In all works of preservation, restoration or excavation, there should always be precise documentation in the form of analytical and critical reports, illustrated with drawings and photographs. Every stage of the work of clearing, consolidation, rearrangement and integration, as well as technical and formal features identified during the course of the work, should be included. This record should be placed in the archives of a public institution and made available to research workers. It is recommended that the report should be published.
(UNESCOs hemsida)

Många kommande doktriner anslöt sig till det inflytelserika organet UNESCOs konvention. 1975 hölls ett möte i Amsterdam med temat *the European Achitectural Heritage* som sammanfattade riktlinjer kring skydd och bevarande av det byggda kulturarvet. Riktlinjerna tar upp punkterna kring förundersökning, samlande och bevaring av projektets dokument. Det föreslogs också, vilket de är ensamma om, att tillgängliggöra projektets metoder och material i en "katalog", kanske jämförbar med dagens databaser. (ICOMOS hemsida)

Under 1990-talet hålls möten av UNESCO, ICCROM och ICOMOS (m fl) som syftar till att formulera rekommendationer för specifika objekt, miljöer och platser. Det leder till att riktlinjerna blir mer detaljerade. ICOMOS 10:e kongress 1993 hade temat *Guidelines for the Education and Training in the Conservation of Monuments, Ensembles and Sites*. Mötet resulterade i ett dokument som till stor del fokuserar på vad konservatorernas utbildning borde innehålla för att ge yrkesgruppen bästa möjliga kompetens. Dokumentet beskriver vilken dokumentations-kompetens konservatorn ska ha med sig i sin tjänstgöring. (ICOMOS hemsida)

Ett omfattande arbete utfördes av ovanstående organisationer då riktlinjer kring hur objekten på UNESCOs världsarvslista skulle förvaltas författades. Världsarvskonventionen författades redan 1972, men under 1993 och 1996 utvidgas konventionen med uppdaterade versioner. Författare till den senaste versionen, *Management Guidelines for World Cultural Heritage Sites* (1998), är Jukka Jokilehto och Bernard M. Feilden. De kommenterar och utvidgar resonemangen inom ramen för riktlinjerna. Eftersom rekommendationerna är inriktade på förvaltning och organisation, är riktlinjerna kring dokumentation i första hand inte åtgärdsinriktade. Dokumentationen beskrivs istället som en löpande administrativ uppgift (s. 42 och 93). Rekommendationerna beskriver också hur ett världsarvsobjekts basdokumentation ska vara utformad. De föreskriver att informationen ska vara tekniskt uppdaterad, standardiserad och säkert lagrad (s. 27). I avsnittet om lämplig bemanning menar Jokilehto och Feilding att dokumentationsspecialister har ett övergripande ansvar för dokumentationen för att ge innehållet en hög kunskapsnivå och för att effektivisera arbetet och spridningen av materialet (s. 53).

1994 utkom amerikanska IAC med den reviderade *Code of Ethics and Guidelines for Practice*. Den innehåller rekommendationer som beskriver i vilka skeden dokumentationen ska utföras och varför dokumentation är viktig. Dokumentationen beskrivs som nödvändig vid provtagning, förundersökning, vetenskaplig analys och konserveringsingrepp. Den ska helst utföras både som text och bild. Man menar också att dokumentationen *i sig* är en del av kulturarvet, detta beskrivs under rubriken Preservation of Documentation på sidan 10 i dokumentet. Dokumentationsmaterialet borde också innehålla rekommendationer kring fortsatt underhåll enligt dessa riktlinjer. (IAC:s hemsida)

Burra-konventionen utformades 1999 av den australiensiska ICOMOS-gruppen. Ämnet för Burra-konventionen var bevarandet av platser med stor kulturell betydelse och här beskrivs "platsen" och det immateriella kulturarvet. Eftersom konserveringsobjektet i detta sammanhang inte är ett traditionellt sådant, beskriver konventionen ett nytt förhållningssätt till förundersökning och därmed också andra rekommendationer kring tillvägagångssätt.

1999 publiceras också *Principles for the Conservation of Heritage Sites in China* som arbetades fram av The Getty Conservation Institute i samarbete med Kinas statliga institution för bevarande av kulturarv (SACH) och ICOMOS Kina. Principerna föranleddes av en undersökning av Kinas egna värderingar kring sitt kulturarv. Konventionen är inspirerat av Burra-konventionens arbete kring bevarandet av "platser" och immateriellt kulturarv. Dokumentet är ett undantag i mönstret att inte rekommendera uppföljning och fortsatt vård. Det är dessutom ett av de mer ambitiösa programmen för rekommendationer för dokumentationsarbete. (GCI:s hemsida)

Två exempel på riktlinjer eller doktriner som har ett specifikt tema och som är relevant för denna text är ICOMOS *Principles for the Recording of Monuments, Groups of Buildings and Sites* (från 1996, 11:e kongressen) och ISCARSAH:s (International Scientific Committee for Analysis and Restoration of Structures of Architectural Heritage), ingår i ICOMOS rekommendationer från 2003 med titeln *Recommendations for the Analysis, Conservation and Structural Restoration of Architectural Heritage*.

Den första texten är enbart fokuserad på riktlinjer kring dokumentation och har rubrikerna; Anledning till dokumentationsarbete och ansvar, planering, innehåll, lagring

och spridning av detsamma. Texten är ambitiös och är tydligt disponerad och har blivit underlag för GCIs skrift *Recording, Documentation, and Information Management for the Conservation of Heritage Places: Guiding Principles* (2007) Bland riktlinjerna finns en punkt som framstår som nytillkommen i utvecklingen av ämnet under titeln om lagring och spridning. Man rekommenderar att använda standardiserade format, som ständigt ska uppdateras, för att göra dokumentationen lättillgänglig. Texten innehåller inte punkten D, om uppföljning av konserveringsobjektet, men väl om uppföljning av dokumentationsmaterialet.

ISCARSAH:s text, som ger rekommendationer kring konservering och strukturell restaurering i arkitektur, har stort fokus på förstudien. Den ger detaljerade rekommendationer om hur förstudien eller analysen av byggnaden ska utföras. Det nya som tillförs om dokumentationsarbetet är det den källkritiska kommentaren i artikel 2.2 i del II, *Guidelines*:

It should be remembered that documents which may be used were usually prepared for purposes other than structural engineering and may therefore include technical information which is incorrect and/or may omit or misrepresent key facts or events which are structurally significant. (ICOMOS Australia's hemsida)

Kommentaren ovan menar att de källor man ska tolka ofta utformades för ett annat syfte än att informera om materialets data, därför bör källor läsas och tolkas med hänsyn till detta.

Några av de modernaste riktlinjerna för konservering är utformade av ICOM och ECCO. Dessa organisationers texter är utarbetade av arbetsgrupper av konservatorer som med jämna mellanrum ser över riktlinjerna i diskussionsforum. De har en mer informell och prägel än t ex UNESCO och består av yrkesverksamma konservatorer. ICOM har två förgreningar som specialiserar sig på dokumentation i museifältet på olika sätt, ICOM-CC och ICOM-CIDOC. Förenklat kan man säga att ICOM-CIDOC inriktar sig på frågor kring lagring av data, terminologi och standarder och rör fler yrkesgrupper än konservatorer (ICOM-CIDOC:s hemsida). ICOM-CC i sin tur, behandlar specifikt konservatorernas dokumentationsarbete. CC står för Committee for Conservation. ICOM-CC är en arbetsgrupp som lutar sig mot och vidareutvecklar ICOMs riktlinjer för dokumentation inom ramen för *Icom Code of Ethics*. Arbetsgruppens fokus under 2011-2014 hittar man på ICOM-CC:s hemsida. Frågorna med högst prioritet handlar om digitala dokumentationsmetoder, utveckling av dokumentations-ordbok och visuella, komparativa analysmetoder. ICOM:s skrift *Code of Ethics* kompletteras med *Statement of principles of museum documentation* som man hittar på ICOM:s hemsida. Dessa principer är utformade av ICOM-CIDOC och genomgår de krav som museer bör uppfylla kring god dokumentation av samlingar och ledning. I textens första stycke menar man att om ett museum har en fungerande dokumentationsrutin kan museet utveckla en museumspolicy, en säker miljö, tillgänglighet och forskning. Förutom rekommendationerna kring dokumentationsrutinerna för samlingarna ges i slutet av detta dokument en rad referenser till mer läsning inom området. Det samlade intrycket av dokumentationsrutinerna för konservatorer i museimiljö, som dessa skrifter är ett uttryck för, är att rekommendationer ges för många arbetssituationer och specifika objekt. I övrigt finns det ett aktivt nätverk genom ICOM:s arbetsgrupper och riktlinjer som har stor relevans.

ECCO, som står för European Confederation of Conservation-Restorers' Organisation, fokuserar inte på en specifik grupp eller arbetsmiljö. De arbetar för att öka medvetenheten i Europas länder (Eu och EFTA) kring integrerad konservering av kulturarvet. I sin skrift *European Recommendation for the Conservation and Restoration of Cultural Heritage* från 2013 beskriver de sitt arbete ligga nära Faro-konventionens mål och principer. Förutom ECCO:s omfattande arbete med att öka medvetenheten kring kulturarvet i Europa utformar de också mer detaljerade rekommendationer för konservatorns arbete. Rekommendationerna kring dokumentation tas endast upp i en punkt. Här menar man att dokumentation består av att tillvarata och organisera all information som finns att tillgå om objektet. I informationen ingår både fakta kring den aktuella åtgärden och tidigare åtgärder. Den samlade informationen är en del av kulturegendomen och behövs för att rättfärdiga och motivera åtgärden.

3.2.2.1 Sammanfattning

De internationella rekommendationerna är framtagna av de internationella kulturarvsskyddande organisationerna och är ofta författade i samband med konferenser. Konferenserna i sig har hållits för att möta nya behov inom kulturarvets skydd och underhåll. Rekommendationerna bygger på tidigare, vilket gör att formuleringar ofta återkommer eller att tidigare skrifter citeras. Detta gör att rekommendationerna liknar varandra men blir moderniserade och anpassas efter den miljö eller kultur som är temat för rekommendationerna eller konferensen. Angående bokstavsriterierna (de egna) innehåller rekommendationerna oftast de tre första punkterna. Få rekommendationer behandlar punkt D, dokumenterad uppföljning av konserveringsobjektet. Ett undantag från detta är *Principles for the Conservation of Heritage Sites in China* (1999) och *Recording, Documentation, and Information Management for the Conservation of Heritage Places: Guiding Principles* (2007) som på olika sätt rekommenderar uppföljning.

3.2.3 Nationella riktlinjer

3.2.3.1 Tillbakablick

Enligt Börje Blomé (1991) har nationell utveckling av restaurerings- och konserveringsetik påverkats mycket av den italienska skolan och Venedig-dokumentet (s. 4). Blomé utvecklar detta i artikeln *Venedig-dokumentet 1964 och dess betydelse och tillämpning i Sverige* (Kulturmiljövård 1/1991). En stark opinionsbildare som lade grunden för utvecklingen är Sigurd Curman som var påverkad av det italienska, vetenskapliga förhållningssättet. Curman var chef på Byggnadsstyrelsens kulturhistoriska byrå och senare riksantikvarie mellan 1923-46 (Edman 2008, s. 36). Dessa institutioner fick under denna tid ett mer vetenskapligt präglat arbetssätt när det gällde både metoder kring restaurering och konservering, men också förstudier, registrering och dokumentation. Detta gällde också arbetet på Kungl. Husgerådskammaren där John Böttiger var verksam mellan 1915-36 (Edman 2008, s. 31). Det är dock svårt att hitta tidens riktlinjer kring institutioners arbetssätt, kopplat till dokumentation. *Stockholms Slotts Historia* (Olsson, M. et. al.) från 1940-41 är dock ett resultat av tidens ambition att utföra konsthistoriska studier på vetenskapliga grund.

3.2.4 Nationella riktlinjer idag

Riktlinjer kring dokumentation utformas i samarbete mellan Riksantikvarieämbetet och Statens fastighetsverk. Statens fastighetsverk har inte författat egna dokument kring kraven på dokumentation, utan förlitar sig under till exempel konserveringsprojekt på konservatorns, den antikvariska expertens och/eller en utförandekontrollants dokumentationsrutiner. (SFV 2010, Tekniska anvisningar: Byggnadsmåleri) De, i sin tur, ska följa Riksantikvarieämbetets rekommendationer.

Riksantikvarieämbetet har under 1980-talet och fram till idag utformat och uppdaterat sina rekommendationer ett par gånger. 1980 gav Riksantikvarieämbetet ut boken *Handledning vid byggnadsarkeologisk undersökning* (Andersson & Hildebrand, 1988) Bokens budskap är bland annat att husets historia skall bevaras och att dokumentationen är av största vikt. Rekommendationer ges hur rapporter skall utformas för att bevara informationen från efterforskningarna.

1996 gav Riksantikvarieämbetet ut *Byggnader och byggda miljöer: Dokumentation och rapporter*. Skriften utgavs för att i första hand höja den tekniska och innehållsliga nivån i rapporteringen, i andra hand för att standardisera rapporterna så att arkiveringsprocessen blir lättare. Den beskriver vilka yrkesgrupper som har ansvar för dokumentationsarbetet: det övergripande ansvaret i projektet har den antikvariska kontrollanten, konservatorn utför dokumentationsarbetet för sitt område och har inte självklart ansvar för förstudier då detta kan kräva annan expertis. Dokumentationens utformning beskrivs i denna formulering:

”Rapportskyldighet alltid bör gälla för konserveringsarbeten som utförs i lagskyddade byggnader och/eller finansieras med statliga bidragsmedel”. Det uttrycks tydligt att det är den utförande konservatorn som är ansvarig för rapporteringen och att kostnaden för rapportarbetet ska ingå i konserveringsarbetet. Dessa rapporter är att betrakta som en typ av restaureringsrapporter. De är i regel inte så omfattande då konserveringsarbeten oftast omfattar endast delar av en byggnad eller inventarier” (s.15)

Två förslag på hur en rapport ska utföras ges: Den enklare rapporten kan bestå i en ifylld förtryckt rapporteringsmall (*Byggnader och byggda miljöer*, Bilaga 1.) där åtgärder och data om objektet bifogas. Den mer omfattande rapporten föreslås innehålla (s. 21):

1. En förstudie och beskrivning av föreslagna åtgärder (A)
2. Dokumentation från arbete (B)
3. Historisk utredning (A)
4. Summering av det slutförda arbetet. Metoder och material ska redovisas. Åtgärder skall beskrivas med text, ritning och bild. (B)
5. Fynd och materialprover skal bifogas till rapporten.
6. Rapporten skickas till aktuell myndighet och arkiveras. (C-)

Rekommendationerna fokuserar stort på att rapporterna ska vara arkivbeständiga och lätta att hantera i arkiveringsprocessen. Ovan beskriver versalerna inom parentes hur rekommendationerna följer de dokumentationspunkter som jag använde vid läsningen av de internationella dokumenten. Rekommendationerna uppmanar inte till publikation eller uppföljningsrapportering, punkt C och D. Det beror förmodligen på avsändarens intentioner med skriften – att bidra med kunskap för att möjliggöra standardisering av

rapportformatet. Dessutom hamnar dessa rapporter i ATAs arkiv som är en lättillgänglig kunskapsbas.

Riksantikvarieämbetets kortfattade skrift *Handbok för beställning och utförande av konservering av kyrkliga kulturminnen* från 2010 föreslår hur det administrativa arbetet vid ett konserveringsprojekt kan utföras. I beskrivningen av förarbetet, kostnadsförslaget från konservatorn, beskrivs att kostnaden för dokumentationsarbetet ska vara en separat post. Dokumentationen skall delas mellan den antikvariska experten och konservatorn, där konservatorn står för åtgärdsförslag, förstudie och beskrivning av konservering. Här finns också en punkt om att konservatorn ska ge rekommendationer för underhåll av det konserverade objektet, dock inte att underhållet också ska dokumenteras. Denna "handbok" innehåller kortfattade beskrivningar av punkt A, B, och D. Punkt C, som handlar om lagring ingår inte i textens tänkta fokus, eftersom den utgår från entreprenörens arbete.

Fem pelare (Robertsson, S. 2002) är Riksantikvarieämbetets utförliga beskrivning av god byggnadsvård. Den går igenom historiska principer kring bevaring och förutsättningar för den byggnadsvård som bedrivs idag. De lägger stor vikt på att beskriva förundersökningens utformning och motiverar varför den är viktig:

En byggnadsundersökning syftar dels till att förstå hur en byggnad är konstruerad och fungerar tekniskt, dels till att reda ut dess byggnadshistoria genom att tolka de spår som finns kvar. [...] Ofta kan den byggnadsarkeologiska undersökningen ge svar på tekniska gåtor. I byggnader som har en komplicerad byggnadshistoria eller där historiskt källmaterial saknas kan *byggnadsarkeologiska undersökningsmetoder* krävas för att beskriva det historiska förloppet. (s. 42)

Dokumentationsarbetet som omgärdar det praktiska arbetet innefattar att motivera de beslut som tas under arbetets gång och man rekommenderar att föra dagbok på arbetsplatsen (s. 54). Det slutgiltiga dokumentationsmaterialet ska innehålla hela projektets material. Dokumentationens vikt beskrivs så här: "En väl genomförd dokumentation är en förutsättning för att skapa kontinuitet i den framtida vården av byggnaden, inte minst i det närmast följande förvaltningsskedet." Innehållet ska i dokumentationsmaterialet vara anpassat till projektets storlek och övriga förutsättningar för arbetet, menar Danielsson. Men följande punkter, något förenklat, borde redovisas:

- Förundersökningen
- Miljöns utseende före arbetets början
- Dokumentation från det löpande arbetet
- Tydlig beskrivning av förändringar av objektet
- Beskrivning av lösa delar, eventuellt var de förvaras
- Stratigrafisk beskrivning av objektet
- Byggnadshistorisk utredning
- Fotodokumentation från utseende före ingrepp och efter. Även från löpande arbete.
- Mötesprotokoll och motivering kring beslut
- Dokumentation av de verktyg, metoder och produkter som använts (s. 57-58)

Punkterna avser arbete med byggnadsvård och inte konservering, men kraven på dokumentationens utformning är ändå lik de krav som beskrivits i liknande texter avsedda för konserveringsarbete. Kraven på konservatorns dokumentation innebär däremot, förutom de ovanstående punkterna, ofta detaljerad grafisk kartering. Karteringen ersätts i byggnadsvård av en översiktlig dokumentation av objektet på grund av objektets storlek och strukturella komplexitet.

Boken ger också goda råd för *förvaltningsarbetet* mellan restaurerande och konserverande ingrepp. Här uppmanar Robertsson till att dokumentera de mindre och löpande förändringarna en miljö med hjälp av att spara, märka upp och fotografera. (s. 90)

Boken innehåller gott och väl alla textens tidigare föreslagna dokumentationspunkter, även om punkt C, lagring av dokumentation och tillgänglighet, berörs mycket kortfattat. På sidan 144 utreds vilken roll dokumentationen har efter projektets avslutande. Här nämns inget om publikation, dokumentationen ska främst ge material för förvaltning och utformandet av vårdplaner, vilket i sin tur är ett sätt att sätta in dokumentationen i uppföljningsarbetet (punkt D).

3.2.5 Fler publikationer om dokumentation

Det finns ett par skrifter och böcker som detaljerat beskriver hur dokumentation inom konservering kan utföras, utifrån olika aspekter. De skiljer sig från de verken jag beskrivit ovan, eftersom de är mer specialiserade och inte är avsedda som riktlinjer eller rekommendationer. GCIs bok *Recording, Documentation, and Information Management for the Conservation of Heritage Places* (2007) är en omfattande guidning genom alla faser inom det administrativa arbetet vid konserveringsprojekt. Det riktar in sig på projekt med hög ambitionsnivå och stor budget och ett stort fokus ligger på planering och genomförande.

Den höga nivån återfinns också i GraDok från 1999 som utgavs efter ett ICCROM-seminarium. Temat för seminariet var nya system vid utförande av grafisk dokumentation inom mural konservering. Här ligger fokus på nya tekniska lösningar för att beskriva till exempel muralmålningar, dess skadebild och åtgärder med modern teknik. GraDok innehåller också utdrag från seminariets diskussioner kring konserveringsetik.

Anna Henningsson, konservator med inriktning på muralmålning, genomförde 2005 FoU-studien *Dokumentationsprocesser och metoder inom kalkmålerikonservering* i samarbete med Riksantikvarieämbetet. Henningsson fokuserar på dokumentationsprocesser och menar att i dagens dokumentation har fokus förskjutits i vad som lyfts fram som viktigt i dokumentationsarbetet. Förskjutningen har gått från att tidigare ha handlat huvudsakligen om dokumentation av konserveringens faser till dokumentation vid förstudier. Det menar hon är tydligt i etiska riktlinjer som anger få krav på den löpande dokumentationen men stora krav på efterforskningarna inför arbetet. Min tolkning av Henningssons text är att utförliga förundersökningar är av godo och att de ska vara utförda av konservatorer och kunna fungera som ett kommunikationsmedel mellan samtliga yrkesgrupper i ett större konserveringsprojekt (s. 28).

3.2.6 Västra trappans och Stockholms slotts lagskydd och dokumentationskrav

Sedan 1935 är Stockholms slott klassat som ett statligt byggnadsminne (SBM) enligt förordningen 1988:1229 (Bebyggelseregistret). En byggnad som utgör ett statligt byggnadsminne ska ha skyddsbestämmelser som anger hur byggnaden ska vårdas och underhållas samt vad som får och inte får ändras i byggnaden. Det finns inga reviderade eller nytillkomna skyddsföreskrifter eller dito bestämmelser. Det gör att bestämmelserna från 1920, med föreskrifter rörande vård och förvaltning av offentliga byggnader (18 § -21 § i 1920 års kungörelse, 1920:744, bifogad som bilaga) är de man ska förhålla sig till i dagens verksamhet (Vårdprogram, SFV:s hemsida). Riksantikvarieämbetet har det överordnade ansvaret att se till att skyddsbestämmelserna följs. Inför till exempelvis konserveringsprojekt krävs tillstånd härifrån. (Robertsson 2002, s. 151)

På SFV:s hemsida formuleras kraven på "dokumentation och kontroll av godkända ändringar":

Om RAÄ ger tillstånd till att göra avsteg från skyddsföreskrifterna ska en antikvarisk kontrollant följa arbetet. Dennes uppgift är att se till att arbetet utförs enligt de handlingar som RAÄ godkänt. Den antikvariska kontrollanten ska dokumentera de ändringar som utförs. Om det sker avvikelser från det godkända förslaget ska den antikvariska kontrollanten rapportera detta till RAÄ.

Kraven på dokumentation i Stockholms slott är med andra ord att det ska utföras vid åtgärdsförslag som ska godkännas av Riksantikvarieämbetet. Åtgärderna ska sedan följa den godkända planen och arbetet ska i första hand dokumenteras av en antikvarisk kontrollant. Dokumentationen ska sändas till Riksantikvarieämbetet och lagras på ATA och hos övriga inblandade verk och organisationer (i detta fall Ståthållarämbetet och SFV). I rapportens står det inget om i SFV:s Vårdprogram eller i skyddsföreskrifterna från 1920, men här hänvisar man i texterna till Riksantikvarieämbetets riktlinjer.

Dokumentation ska också enligt vårdprogrammet utföras löpande i nulägesdokumentation eller basdokumentation (begreppen hämtade från *Remiss – SFV:s interna riktlinjer för...*). Dokumentationen har två funktioner, basdokumentation som beskriver objektets skick regelbundet och åtgärdsdokumentation som beskriver konserverande eller återställande ingrepp. Vårdprogrammet i sig ska uppdateras med jämna mellanrum och i Riksantikvarieämbetets roll ingår att utföra regelbunden tillsyn av de statliga byggnadsminnena och se över skyddsföreskrifternas aktualitet. (SFV:s hemsida)

3.2.7 Sammanfattning

Sedan Venedig-konventionens artikel om dokumentation har många doktriner, etiska koder och rekommendationer utformats om hur dokumentation i bevarandet av kulturarvet ska utföras. Texterna utvecklas linjärt och bygger ofta på tidigare formuleringar. Det gör att rekommendationerna oftast liknar varandra med viss inbördes variation och att de med tiden blir mer utförliga. De flesta innehåller ämnena A, B och C, men sällan D. De mindre utförliga texterna hänvisar dock och knyter an till de mer utförliga doktrinerna. En annan trend är att rekommendationerna från nittioalet och framåt har högre och mer detaljerade krav i alla moment, speciellt när det gäller lagring och spridning av dokumentation. I de tidigare rekommendationerna återfinns

med andra ord ämnena (A-D) men de är mindre utförligt beskrivna än i de senare formulerade rekommendationerna. Rekommendationerna anpassas också till de objekt eller miljöer de ska appliceras och det blir tydligt i Burra-konventionen, ISCARSAH (ICOMOS) och ICOMOS:s *Principles for the Recording of Monuments* [...] (1996). I de senaste texterna från ICOM och ECCO lyser framtidens krav igenom. Här handlar rekommendationerna till stor del om standarder, datahantering och internationellt samarbete.

De svenska riktlinjerna är utformade av Riksantikvarieämbetet och är anpassade för praktik inom byggnadsvård och kyrkomiljöer. De svenska riktlinjerna skiljer sig i form från de internationella som ofta är punktvis uppställda. De är i stället ofta presenterade i löpande text och presenterar snarare en hållning och ger större tolkningsmöjligheter. Detta gör att det kan vara svårt att sätta fingret på vilka regler eller rekommendationer som gäller vid dokumentation. Men sammanfattningsvis kan man formulera detta som Stig Robertsson: Dokumentationen måste vara i balans med projektets storlek, men de grundläggande punkterna ska alltid redovisas, utförligt eller kortfattat.

4. Diskussion

Möjligheten att kartlägga änderingshistoriken var relativt god och till denna del av undersökningen hittades rikligt med källmaterial för att överblicka och sammanfatta Västra trappans historia. Källmaterialet bestod till stor del av primärkällor som var tidskrävande att hitta och i vissa fall svårtolkade. En erfarenhet av arbetet är att en arkivgenomgång tar för en icke-specialiserad person lång tid. Eftersom arbetet med arkivgenomgång är en obligatorisk del i undersökningar av t ex byggnaders historia gäller det att ha en realistisk tidsbudget. Resultatet av en genomgången blir sedan en uppställning som man får förhålla sig ödmjuk till. Det är lätt att det infinner sig småfel och luckor i en arkivgenomgång. Det kommer också att framkomma fel som man skulle vilja ha upptäckt tidigare, när sammanställningsarbetet fortfarande pågick. I de stora och många arkiv som besökts, är det svårt allt spåra allt av intresse. Källornas syfte och författare är också ett ämne som kan diskuteras. Eftersom källorna har så stor kronologisk spridning och form måste avsändaren och syftet analyseras. Det gör att det är lätt hänt att informationen formas efter de förväntningar man har på den. Ett exempel kan vara Johan Paschs beskrivning av marmoreringarbetet i Västra trappan från 1750-talet. Frågor som omger den källan är t ex: Varför är bara Paschs arbete i trappan beskrivet så ordrikt? Det framgår inte vem som egentligen utförde arbetet. Här finns alltså två risker för fel- eller över tolkning av källan. Den första risken består i att förväntningarna höjs på de kommande arkivfynden från Västra Trappans hantverkare. Den andra risken är att tolka texten som Paschs redovisning av dennes eget utförda måleriarbete. Båda antaganden är felaktiga och beskriver fallgropar från denna undersökning. Förväntningar på källorna och resultatet har också präglat hur jag tidigare tolkat Alfred Nilssons arbete i Västra trappan. Min läsning av informationen om Nilsson har präglats av anakronistisk tolkning. Den har bestått av att tro att Nilsson målningsrestaurerade Västra trappan med "inbyggd" patina delvis för att underlätta för framtida insatser. Detta har förmodligen varit resultatet, men det var förmodligen inte hans intention. Denna tolkning applicerar samtida konserveringsmetodik på dåtida konserveringsarbete. Denna feltolkning uppstod förmodligen vid läsningen av Anders Bergströms text i Stockholms slotts Vårdprogram, en text som i sig är helt korrekt men som gav mig (som konservator) näring till övertolkningen som resulterade en periods anakronistiskt läsande av Nilssons insatser.

Slutsatsen är att primärkällor till Västra trappan finns, de är tidskrävande att hitta och sammanfatta och de kräver att man läser dem utan förväntningar och raster. Samtidigt krävs det nyfikenhet och associationsförmåga att göra en förgrenad och noggrann arkivgenomgång.

Sekundärkällorna, den konsthistoriska litteraturen, var också delvis till god hjälp för att fastställa och sammanfatta historiken. Litteraturen i sig skiljde sig dock mycket åt. De senare texterna, skrivna i akademiska sammanhang, var de mest användbara och hade regelrätta hänvisningar och byggde på noggranna arkivstudier. Den litteratur som var äldre, från första delen av 1900-talet, var inte lika källkritisk och en del texter innehöll fel. I två verk menar man att det var under Oscar II:s regeringsperiod som Västra trappan omgestaltades. Denna studie har hittat källor som pekar på att arbetet inleddes 1864, alltså under Carl X:s tid (regerade 1859-1872). Man kan dock inte utesluta att Oscar II var med i, eller hade åsikter om utformningen. Att äldre texter innehåller information som i nyare tid behöver nyanseras eller rättas till är i sig helt i sin ordning.

Studiens andra delundersökning, *Restaurering – historia och normer*, resulterade i en undersökning av Europas och Sveriges restaureringshistoria och framväxandet av normer kring hur historiska monument ska behandlas. Texten hade som syfte att undersöka när och var normer formulerades och i vilken mån de påverkat Sverige och slutligen behandlingen av Västra trappan. Slutsatsen i denna delundersökning blev att restaureringsetikens utveckling blev viktig för Västra trappan först under tidigt 1900-tal. Då förändrades organisationen kring förvaltning av svenskt kulturarv och började styras av en generation med en modernare kulturhistorisks medvetenhet och med ett stärkt Riksantikvarieämbete. Innan detta skifte avgjordes Västra trappans ändringar och restaureringar endast av moderniseringsbehov och stiluppdatering och manifesterande av kungamakt. Ett bra exempel på detta är plafondmålningarna som fogades till miljön 1894, en allegori över Oscar II:s rike och makt.

Utifrån detta resultat kan man hävda att det har lagts mycket tid på undersökning av restaureringshistoria och kopplingar mellan Europa och Sverige, med slutsats liknande denna: "det sker stora framsteg i t ex England, men detta påverkar inte tidens beslutsfattare på Stockholms slott". Alltså, etiken utformades stegvis internationellt och Sverige präglades och utvecklades åt samma håll, med tidsförskjutning. Normernas utveckling under 17- och 1800-tal påverkade dock inte Västra trappan, då den under denna tid var relativt ny och ännu inte behandlades som ett historiskt monument. Vid förnyelsebehov var det inte restaureringsetik som påverkade, utan de för tiden gällande hovstilarna. För att detta skulle belysas mer effektivt skulle frågeställningen inledningsvis formulerats annorlunda. Frågeställningen skulle då ha riktat arbetet så att mindre kraft hade lagts på att hitta tidiga tecken på svensk restaureringsetik på Stockholms slott. Denna "metod-omväg" har dock arbetet med studien gjorts tydlig, och den kan inte annat än beskrivas och lära ifrån.

Källorna för delundersökningen har varit goda, även om det finns få böcker om svensk restaureringshistoria som problematiserar utvecklingen över en längre tid. Här är Jukka Jokilehtos bok *The History of Architectural Conservation* (1999) förebilden, en bok som undersökningen lutar sig mycket på. Trots att det inte finns någon motsvarighet till denna bok för den Svenska eller nordiska utvecklingen, har undersökningen inte haft brist på källor. Det har skrivits många artiklar och akademiska arbeten om restaureringsfrågor. Texter som beskriver slottens specifika restaureringsfrågor är få, de som belyser problematiken för slott som fungerar som en kunglig bostad och representationslokal och för slott som övergått till museala, stillastående miljöer. Victor Edman berör ämnet i *Sjuttonhundratalet som svenskt ideal: moderna rekonstruktioner av historiska miljöer 1700-talet som svenskt restaurerings ideal* (2008) där Edman beskriver hur en viss stil bestäms vara den svenska korrekta antika stilen.

Dokumentationsundersökningen inleddes med att schematisera tillgången på just *dokumentation* på att försöka definiera begreppet, då det kan användas på fler sätt. Resultatet blev en tabell där tillgången på användbara källor ställts upp på en tidsaxel. På axeln sorterades alla källor som använts i detta uppsatsarbete för att sammanställa Västra trappans ändringshistoria. Dokumentationen, källor från restaurerings och konserveringsarbete, placerades på axelns 1900- och 2000-talsmarkering. De nutida dokumentationskällorna innehåller mer data. De innehåller alltså inte bara text, utan därtill fotografier, skisser och diverse bilagor. Det gör att dessa blir mer komplexa och inte låter sig definieras på samma sätt som äldre källor som huvudsakligen bestod av

text eller fotografier. I denna sammanställning besvarades frågan *Hur har ändringarna i Västra trappan dokumenterats? Finns det dokumentation som täcker samtliga faser i miljöns historia?*

Undersökningen av dokumentationen sökte sedan svar på vad som påverkat utformningen av dokumentationsarbetet under 1900-talet fram till i dag. Resonemanget som fördes grundade sig på att dokumentationsmetoderna ändrades på grund av de nya kraven kring förvaltning av slottet, förvaltarnas och utförarnas utbildning, arbetets svårighetsgrad och Västra trappans värdering. Värderingen beskrivs genomgå en förändring i samband med 1930-talets omgestaltning då trapphuset genomgår en återställande restaurering. Syftet att återge miljön dess ursprungliga utseende blir en insats som avkläder miljön ett skikt som verkar vara för tiden negativt laddat, ett snabbt åldrande 1800-talsskikt. Miljön får en ökad kulturhistorisk värdering i och med detta och det är intressant hur väl detta fungerade.

Man kan ställa sig frågan vad som hade hänt om Ivar Tengbom och Alfred Nilsson hade valt att konservera 1800-talsskikten. Hypotetiskt sett hade Västra trappan då blivit en miljö som fått uppvisa fler stilmässiga ideal. Miljön hade också framstått som ett exempel på något pietetsfullt och stor känslighet för tidigare generationers smak. Under tidigt 1900-tal skulle inte detta ske. Både på grund av tidens värderingar och konservatorns roll och tekniska begränsningar.

Dokumentationsarbetet som utförts under de senaste tio åren är mycket detaljerad och lättillgänglig. Moderna insatser har dock också luckor. Målningsrestaureringen och rengöringen under mitten av 1990-talet har få dokumentationskällor, likaså de mindre retuscheringsinsatser som utfördes 2010. Detta beror troligen på tidsbrist och bristande eller otillräckliga rutiner vid arkivering.

I avsnittet *Riktlinjer för dokumentation* ses internationella och nationella rekommendationer för dokumentation över. Här besvarades också frågan: *Vad finns det för etiska krav kring dokumentation inom restaurering och konservering av historiska miljöer?* En modell prövades vid läsningen av texten för att sortera innehållet, där fyra kriterier eftersöks i rekommendationerna. Det visade sig att de tre första kriterierna, som kan ses som grundläggande kriterier för konserveringsarbete, ingick i alla texter. Det sista kriteriet, dokumenterad uppföljning av konserveringsobjektet, sällan ingick. Uppföljningsmomentet faller utanför ramen på gängse krav, men detta togs med för att undersöka om de stora organisationernas rekommendationer även blickar framåt, på förvaltningen och råd för denna. Eftersom fortsatt skötsel oftast lämnades okommenterad i äldre texter men ett par gånger i modernare, sker eventuellt en långsam utveckling inom detta kriterium. Den svenska boken *Fem pelare* (Robertsson, S. 2002) behandlar dock uppföljning. Men eftersom denna text inte är en etisk rekommendation utan en helt modern bok om god byggnadsvård ter sig textens utförlighet självklar. Efter läsningen av svenska rekommendationer för dokumentation finner man att det finns nationell dokumentationsstandard, som i sin tur följer internationella rekommendationer. En intressant diskrepans mellan svenska och internationella rekommendationer är hur dokumentationsmaterialet borde spridas. Internationellt rekommenderar man att materialet ska publiceras och göras tillgängligt för forskning, medan man nationellt menar att dokumentationen ska arkiveras. Här kan det vara en fråga om en kulturell skillnad i hur konservatorer ser på sitt arbete – skriva en vetenskaplig artikel och publicera eller arkivera? Det första alternativet gör konservatorernas arbete synligt och fungerar både som PR och spridning av allmännyttig information om kulturarvet. Att uppmanas att skriva om

konserveringsprojekt kan leda till detta, om det utförs. Att en internationell rekommendation hävdar att publicering borde avsluta ett projekt kan eventuellt öka konservatorernas synlighet och belysa frågor kring kulturarvet. Det skulle vara intressant att se vad Riksantikvarieämbetet skulle åstadkomma om de aktivt stöttade konservatorerna i arbetet att i högre grad sprida med information om konserveringsprojekt eller forskningsarbete.

Här vill jag kommentera Hélène Swahn-Garreaus (informant 4) tanke om skillnaden mellan svensk och internationell konservering (t ex italiensk, tysk eller engelsk dito). Swahn-Garreau menar att den svenska konserveringspraktiken hamnat efter i den internationella utvecklingen vad gäller forskning och dokumentationstekniker. Vad detta beror på är osäkert. Men med tanke på tidigare diskussion om publicering, kan detta vara ett utslag av denna yrkeskulturella skillnad. Då skulle den nationella konservatorarkåren delvis ha hamnat i den position Swahn-Garreau beskriver idag, på grund av osynlighet.

Metoden, med tre delundersökningar, disponerade efter en modell där praktik och ideal skulle relatera till en syntes i form av dokumentation fungerar, mycket på grund av sin enkelhet. Dokumentationen och de övriga källorna är det som ger svar på hur Västra trappan har behandlats och vilka ideal som styrts. Samma princip gäller om man vänder på modellen, idealen och ändringarna har styrts dokumentationens utformning. Vad som har blivit tydligt vid användningen av denna teoretiska modell är att den verkar fungera bäst om man inte vänder på den.

Dess ursprungliga uppställning: praktik + ideal= dokumentation, fungerar. Problem uppstår i denna konstellation dokumentation= praktik + ideal. Om man utgår från att denna variant betyder att i dokumentationen och källorna finns informationen om praktik och ideal som gäller för Västra trappan, uppstår det problem. I dokumentationen finns inte alla svar. Den information som hittas här ger inte svar på vilka influenser som påverkade beslutsfattare, eller på vilka grunder vissa beslut fattades eller vilka personer som ingick i beslutsfattandet. Dessa ingår inte i dokumentation eller källor och detta är frågor man bara spekulerar kring. Alltså, i källor och dokumentationsmaterial hittar man en del information om Västra trappans historia, men långt ifrån all.

Detta gör att modellen fungerar, men bara i sin grunduppställning och med förbehåll för den information som har är av vilje- och smaknatur. Information som troligen spridits i samtal och möten.

Ett par observationer har dykt upp under arbetet som är av mer reflekterande karaktär än diskuterande. Den första är en inledande tanke som jag ger uttryck för i inledningen. Jag anade att Västra Trappan i någon mån var särbehandlad, sämre dokumenterad och i viss mån åsidosatt i dokumentation och litteratur. Stämmer detta och i så fall varför? Västra trappan har en historia som är svår att omfatta, och den färgundersökning denna författare gjorde före detta examensarbete bidrog inledningsvis till förvirring men i ett senare skede till att förstå källorna bättre. Västra trappan är inte särbehandlad, det har bara inte funnits tillfällen tidigare i historien då en historisk genomgång med sammanställning av arkivmaterial efterfrågats och genomförts. Dessutom finns det utförligt genomförda undersökningar av miljön, som licentiatuppsatsen *Domenico Francia: Quadraturista – En studie i italienskt quadraturamåleri* (1966) av Ingrid Svensson (numera Söderström). Dessutom har Västra trappan omvärderats kulturhistoriskt, och gått från att vara en hall för processioner till en historisk, museal miljö. Denna omvandling har betytt att miljön nu mer tilldrar sig ett annat intresse,

vilket ökar chansen att bli behandlad som det konsthistoriskt innehållsrika och arkitekturhistoriska monument det bör vara.

Ytterligare en observation som bearbetades inledningsvis, var frågan huruvida dokumentationen har ändrat syfte under Västra trappans historia. Den löst sammanhållna tesen var att dokumentation har ändrat karaktär på grund av administrativa och ekonomiska skäl. På 1700-talet och 1800-talet är dokumentationsmaterialet inrättat i pärmar där allt är systematiserat i en räkenskapsmodell. Utifrån denna hittar man hantverkarens arbetsbeskrivningar. Mycket kortfattat, men sammanhållet och lättöverskådligt. Materialet lagras till största delen på Slottsarkivet i Stockholms slott. Under 1900-talet blir materialet svårare att sammanställa. Det är utspritt över fler arkiv och systematiseringen av dokument är förgrenad och är svår att överblicka för den som inte är arkivarie. Aningen när arkivmaterialet bjöd på motstånd var att det blir svårare att studera historien ju närmare man kommer nutiden. Modern dokumentation kan vara svårare att hitta än historisk. Kan dokumentationen av konservering och liknande arbeten ha blivit svårare att sammanställa och organisera på grund av att den tidigare ingick direkt i räkenskaperna, men nu ingår i ett annat administrativt system som inte har direkt koppling till ekonomi?

Resonemanget är drivet av min oro för att den altruistiskt präglade kulturvården hamnar i bakvattnet när ekonomi prioriteras. Då "dokumentation" och ekonomi gick hand i hand, var detta inte ett problem. Här är snarare problemet att dokumentationen var väl kortfattad.

Vid detta uppsatsarbetes slutskede är det tydligt att dokumentationen oftast går att hitta, och att den idag håller en hög innehållsmässig kvalitet. Mycket information skulle dock behöva systematiseras från 1900-talet i arkiven, så att framtida forskning kan utföras av många olika yrkesgrupper. Alltså, både av arkivvana personer och de som kommer från andra fält.

5. Sammanfattning

Ämnet för studien är en undersökning av Stockholms slotts Västra trappas historia och de ideal som styr förändringsarbetet i miljön. Studiens syfte är att öka förståelsen kring Västra trappans historia med fokus på de ändringar som miljön gått igenom.

Undersökningens mål är att kartlägga Västra trappans ändringshistorik, att koppla förändringarna till tidens stilideal och/eller restaureringsprinciper och slutligen undersöka hur insatserna i miljön har dokumenterats.

Västra trappans ritades av Nicodemus Tessin d y under sent 1600-tal med det nya kungliga slottet. Hela byggnaden blev utformad med kraftigt italienskt-barockt formspråk och Västra trappan, som är slottets huvudtrappa, blev monumental i både storlek och uttryck. Byggandet av slottet tog långt mer tid än planerat, och Tessin fick överlämna projektet att slutföra byggandet av Västra trappan till Hårleman. Hårleman ska ha följt Tessins ritningar troget, men var samtidigt den svenska rokokons främste uttolkare och lät en del element i Västra trappan präglas av detta. Miljön färdigställdes under 1750-talet. Då var Västra trappan dekorerad med perspektivmålningar utförda av Domenico Francia, lampetter av Bouchardon och marmorering av Johan Pasch.

Väggarna hade omväxlande kolmårdsarmorfillningar och marmorerade fält med koloristisk växelverkan. Utformningen som Västra trappan fick vid färdigställandet behölls under 1700-talet och under halva 1800-talet. Vid 1860-talet utförde slottsarkitekten Scholander omgestaltning av Västra trappan som innebar ommålning och förändring av många ytor i Västra trappan, delar av de marmorerade väggfälten ändrade kulör och miljön blev betydligt ljusare. Kolmårdsarmorimitationen fick drag av Carrara-marmor. Scholanders förkärlek för historiserande omgestaltning med drag från renässans kan ha haft en avgörande roll då miljön fick en antik och vit inramning.

Slottsarkitekterna och kungarna under 1800-talets bidrog med ytterligare förändringar i Västra trappan. 1894 dekorerades Västra trappans stora takytor med plafondmåleri utförd med barock stil av Julius Cronström, en allegori över Oscar II:s styre. 1800-talets restaurering av väggytor och kolonner visade sig strax efter sekelskiftet 18-1900 vara utförd på ett sådant sätt och med material som inte klarade av miljön i Västra trappan. Under 1930-talet flagade de bemålade ytorna kraftigt och slottsarkitekten Ivar Tengbom beslutade att miljön skulle restaureras. Tillsammans med konservatorn Alfred Nilsson utfördes friläggningar på väggytorna som tydde på att miljön skulle kunna återställas till 1700-talets skick. Den återställande restaureringen resulterade i en enhetlig miljö, dominerad av kolmårdsarmorerna dova gröna kulör som var Tessins ursprungliga val.

Allt sedan Tengboms och Nilssons ursprungssökande restaurering har Västra trappans dekorerade ytor förvaltats med konserverande åtgärder och inte förändrats. Odekorerade takytor och socklar har målats om under 1960- till 90-tal. Det största ingreppet, eller åtgärden, är det kolonnutbyte som utfördes 2009-2010 då sprickbildningar i sandstenskolonner på nedersta plan krävde en akut insats. Västra trappans utformning, förvaltning och restaureringsåtgärder har påverkats av normer kring stil inom arkitektonisk utsmyckning och senare, ideal kring bevarande. Dessa influenser har under Västra trappans historia kommit från utländska teoretiker och arkitekter. Tessin var i utformningen av Västra trappan influerad av bland annat Bernini, Scholander var som slottsarkitekt influerad av europeisk nyrenässans och Curman och Hidemark av den engelska och italienska antikvariska hållningen.

Eftersom Västra trappan under de första hundra åren var en förhållandevis ny – men kanske inte modern – miljö, var intentionerna och tankarna som påverkade trappans förvaltning inte jämförbara i en restaureringsetisk kontext. Restaureringsideal

blev inte aktuellt för Stockholms slott under 1800-talet eftersom slottet var en byggnad skulle uppvisa stilistisk aktualitet och kungamakt, inte konserveras. De internationella influenserna inom bevarande förändrade synen på hur Västra trappan bevarades. I samband med att stilrestaureringarnas tid var förbi i Europa blev de också illa sedda i Sverige. Under sekelskiftet 1900 innebar för Västra trappan denna fas att de ansvariga arkitekterna och konsthistorikerna på Riksantikvarieämbetet Överintendentensämbetet förändrade sin syn på det byggda kulturarvet och omorganiserade skyddet av detta. 1920 infördes förordningar som angav regler kring vården av offentliga byggnader och byggnadsminnen. Dessa förordningar rörde Västra trappans fortsatta förvaltning och samtidigt som förordningarna började gälla tillträdde Ivar Tengbom som slottsarkitekt. Tengbom gjorde medvetna insatser för att höja den kulturhistoriska värderingen i många av slottets miljöer genom återställande restaureringar. Insatsen i Västra trappan kan ses som den första insatsen i miljön som byggde på intentioner med restaureringsetisk medvetenhet.

Idag utgör förordningarna från 1920 de regler som gäller vid förändringar av Västra trappan. De etiska ramarna vid restaurering bygger dock på överenskommelse mellan förvaltaren (Statens fastighetsverk) och Riksantikvarieämbetet. Vid restaureringen på trettioalet gjordes stora förändringar vilka kan diskuteras om de var förenliga med förordningarna. Då parterna var eniga om att de stora förändringarna ändå i slutändan skulle innebära ett för slottet viktigt resultat, ansågs ingreppen försvarbara. Dessutom var de 1800-talsskikt som man offrade lågt värderade, inte tillräckligt gamla för att utgöra en kulturhistoriskt intressant yta.

Västra trappans ändringshistorik har under sin historia blivit omskriven och dokumenterad med metoder som skiftat utifrån hur Västra trappan har varit värderad. Så länge Västra trappan inte har behandlats med antikvarisk medvetenhet har ändringarna noterats i räkenskaper, inte med utförlig beskrivning om vad som har gjorts och var detta har gjorts. Dokumentation av åtgärder ändrar karaktär när åtgärderna börjar kallas konservering och när den som utför detta kallas konservator. Detta sker under tidigt 1900-tal då Ivar Tengbom och Alfred Nilsson utför den återställande restaureringen av Västra trappan och fler stora projekt tillsammans. Denna fas, från 1930-tal och framåt, präglas av ett större intresse för vetenskapligt utförd konservering, förundersökningar och dokumentation. Influenserna till detta kommer från Italien och sprids i Sverige av Sigurd Curman. Rekommendationer från internationella organisationer som UNESCO, ICCROM och ICOMOS börjar efter andra världskriget samla Europas länder för att författa dokument kring skyddet och vården av kulturarvet. I dessa dokument författades också riktlinjer kring dokumentation. Riktlinjerna kring dokumentation har i linje med modern teknik och större spridning av objekt utvecklats och blivit mer specifik. De internationella riktlinjerna ingår idag i konservatorutbildningen, tillsammans med undervisning i Riksantikvarieämbetets rekommendationer. Vid studerandet av de samlade källorna för Västra trappans ändringshistorik kan man dela upp dessa i dokument och dokumentation. Dokumentation är den information som skapats vid restaureringsinsatser av parter inblandade i dessa. Dokumentation kring Västra trappan är en liten andel av de källor som lagrats. Undersökningen av den faktiska dokumentationsmängden visar att dokumentation som någorlunda följer riktlinjerna kommer från 2000-talet. Innan dess dokumenterades ytterst sparsamt vid insatser. Detta trots att det funnits riktlinjer som beskrivit krav på dokumentation vid förändringsarbete, krav som angivit en relativt låg dokumentationsnivå.

Undersökningen utmynnade i slutsatsen att Västra trappan först under tidigt 1900-tal blev behandlad utifrån ett antikvariskt förhållningssätt. Tidigare var Västra trappan en miljö som följde skiftande stilideal och ämnade representera kunglig makt. Dokumentationens innehåll styrs av denna förändring. Då 1900-talets kulturhistoriskt medvetna förvaltare trädde in ökade kraven på dokumentation. Men trots detta är det först under tidigt 2000-tal som ändringsinsatserna i miljön har getts en fullgod redovisning, med samtida dokumentationskrav som ideal.

6. Käll- och litteraturförteckning

6.1 Otryckta källor

6.1.1 Arkiv

Antikvarisk-Topografiska arkivet (ATA)

Alfred Nilssons och Bo Wildenstams arkiv

Alfred Nilssons manuskript, F 2 a

Handlingar rörande Alfred Nilssons verksamhet 1920-1950, F 4 a

Alfred Nilssons byggnadsrelaterade kons.projekt, F 4 aa

Fotografisamlingen, byggnadsrelaterade kons.projekt, F 5 aa

Tidningsklippsamlingen, F 5 b

Kulturhistoriska byrån.

Skrivelse från Ivar Tengbom till Ståthållarämbetet, 1934-09-04,

mapp -1937, Antikvarisk-topografiska arkivet,

Handlingar angående profana byggnader, F 1 ab

Foton av profana byggnader, Up. Stockholm, Stockholms slott, K 2

Kungliga husgerådskammarens arkiv

Fotografisamling

Riksarkivet i Arninge

Kungliga Byggnadsstyrelsen

Intendentbyrån AB 301.

Östra regionen (KBSÖ), Handlingar rörande fastighetsförvaltning,

F 2 BA: 191-193

Verksgemensamma ritn.arkivet. AB 301, blad 13

Riksarkivet i Marieberg

Överintendentämbetet, Profana byggnader

Stockholm, Kungliga slottet

Objekt och ritningar,

420475 (:01) PS107: 7-11, Planritning, västra längan i två plan m.

trappa

420475 (:01) PS107: 35, "Westra Trappvestibulen"

Slottsarkitektkontorets arkiv

Ivar Tengboms arkiv

Slottsarkivet

Ståthållarämbetets på Stockholm slotts arkiv.

Slottsbyggnadsdeputationen

1:a Slottsbyggnadsdirektionen
2:a Slottsbyggnadsdirektionen

Statens fastighetsverks arkiv

Digital registratur, diarielistor 2009-2011, dossié 223
Slottsarkitektens årsrapporter. (1921-1981)

6.1.2 Informanter

Informant 1: Berit Edling, Arkitekt, Slottsarkitektkontoret , Stockholms slott.
Kontaktades: 2012-04-26.

Informant 2: Calle Althoff, Arkitekt, Althoff AB.
Kontaktades: 2012-09-24.

Informant 3: Jan Brunius, Slottsarkivarie, Slotts- och Riksarkivet.
Kontaktades: 2013-04-16.

Informant 4: H el ene Svahn-Garreau, Konservator, Tyr ens AB.
Kontaktades: 2013-06-23.

6.1.3 Seminarier och föreläsningar

”Vårt Kulturarv – för vem?” Restaureringskonst, Konsthögskolan, Skeppsholmen,
Stockholm. 14-15 dec, 2011

6.2 Tryckta källor och litteratur

Alm, Göran (2000): Fullbordaren och v gr jaren. *Carl Hårleman – människan och verket*. Stockholm: Byggförlaget, s. 54-65.

Allmänna anvisningar rörande kyrkobyggnader [...](1887): Stockholm: Kongl.  fverintendent-embetet.

Barasch, Moshe (1990): *Modern Theories of Art, 1. From Winckelmann to Baudelaire*. New York: New York University Press

Bedoire, Fredric (1997): ”Restaurering som samhällsbyggande”. *Kulturmiljövård*, nr 4, s. 15-23.

Bedoire, Fredric (2004): ”400  r av restaurering: i v stg taperspektiv”. Bedoire, Fredric & Friberg, Anders. (red.) *V stg takyrkor 400  r av restaurering*. Konsthögskolans arkitekturskola, Restaureringskonst, Stockholm: Carlssons. s. 7-29.

Bergström, Anders (2001): *Arkitekten Ivar Tengbom – byggnadskonst på klassisk grund*. Diss. Kungl. Tekniska Högskolan. Stockholm: Byggförlaget.

Blomé, Börje (1991) ”Venedigdokumentet 1964”. *Kulturmiljövård*, nr 1, s. 3-6.

Brandi, Cesare (1977): *Theory of Restauration*. Instituto Centrale per il Restauro, Rom: Nardini Editore.

Byggnader och byggda miljöer: dokumentation och rapporter. 1. uppl. (1996): Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Brønne, Jon (1998): *Dekorasjonsmaling. Sjablon- og strekdekor, strukturmaling, lasering, marmorering, ådring*. Oslo: Teknologisk forl.

Calissendorff, Karin (2012): *Färgundersökning av grön marmorering i Västra trapphuset på Stockholms slott*. Rapport och kurstext. Institutionen för kulturvård, Göteborgs Universitet.

Cnattingius, Lars (1976): "Riksantikvarieämbetets restaureringsprinciper genom tiderna". *Byggnadsvårdsåret 1975: rapport*. (1975-1978): Stockholm: Svensk Byggtjänst. s. 15-20.

Curman, Sigurd (1905 & 1906): "De senaste restaureringsarbetena i Venedig" (1905) och citat från s. 273 (1906). Båda i *Kult och konst*. Stockholm: P. A. Norstedt & söners förlag.

Curman, Sigurd (1947): "Något om byggnadskirurgi och vad därmed sammanhänger". *Kulturmiljövård nr 4*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet. s 15-26.

Danielsson, Christer (1995): *Riksarkivets biståndsöversikt. Del 4 Kammararkivet*. Stockholm: Svenska Riksarkivet.

Edman, Victor (1999): *En svensk restaureringstradition. Tre arkitekter gestaltar 1900-talets historiesyn*. Diss. Kungl. Tekniska Högskolan. Stockholm: Byggförlaget.

Edman, Victor (2008): *Sjuttonhundratalet som svenskt ideal. Moderna rekonstruktioner av historiska miljöer*. Stockholm: Nordiska museets förlag.

Feilden, Bernard M. & Jokilehto, Jukka (1998): *Management Guidelines for World Cultural Heritage Sites*. Andra uppl. Rom: ICCROM.

Feilden, Bernard M. (2003): *Conservation of Historic Buildings*. Tredje uppl. Oxford: Elsevier.

Fridell Anter, Karin & Wannfors, Henrik (1989): *Så målade man. Svenskt byggnadsmåleri från senmedeltid till nutid*. Solna: Svensk byggtjänst

Grandien, Bo (1974): *Drömmen om medeltiden. Carl Georg Brunius som byggmästare och idéförmedlare*. Nordiska museets handlingar, 82. Stockholm: Nordiska museet.

Grandien, Bo (1979): *Drömmen om renässansen. Fredrik Wilhelm Scholander som arkitekt och mångfrestare*. Nordiska museets handlingar, 93. Stockholm: Nordiska museet.

Haslingen, Birgitta von (2000): "Att bättra och förändra". *Carl Hårleman – Människan och verket*. Stockholm: Byggförlaget. s. 264-283.

Hidemark, Ove (1991): "Det Curmanska idégodset". *Kulturmiljövård nr 4*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Hidemark, Ove (1991): *Dialog med tiden*. Stockholm: Svensk Byggtjänst AB.

Hulusjö, Nataliya (red.) (2010): *Urban news*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Jokilehto, Jukka (1999): *A History of Architectural Conservation*. Andra uppl. Oxford: Butterworth-Heinemann.

Jonsson, Marita (1976): *Monumentalvårdens historia: Restaurering och friläggning av antika monument i Rom 1800-1830*. Uppsala Studies in the History of Art, New series 16. Stockholm: Almquist & Wiksell Int.

Kungörelse (1920:744) med föreskrifter rörande det offentliga byggnadsväsendet. Svensk författningssamling. Riksdagsbiblioteket. (Tillgänglig på internet)

Kåring, Göran (1995): *När medeltidens sol gått ner: Debatten om byggnadsvård i England, Frankrike och Tyskland 1815-1914*. Andra uppl. Diss. Konstvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet. Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie- och Antikvitets Akademien.

Laine, Christian (1987): "Slottsarkitekter igår, idag – och sedan?" *Slottsarkitekter*. Engfors, C. (red.) Arkitekturmuseet. Årsbok nr. 1987. Stockholm: Arkitekturmuseet. s. 89-99.

Lihammer, Anna (2012): *Landskap åt alla*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Lindahl, Göran (2002): "En arkitektkarriär i maktens följe" *Tessin – Nicodemus Tessin d y Kunglig Arkitekt och visionär*. Snickare, Mårten (red.) Nationalmusei årsbok 48. Stockholm: Nationalmuseum. s. 13-36

Lindblom, Andreas (1941): *Stockholms slotts historia. Från Fredrik I till Gustaf V*. Bd 3, Olsson, Martin, Böttiger, John & Lindblom, Andreas (red.) Stockholm: Norstedt. s. 16-17

Magnusson, Börje (2002): "Studier i Europa". i *Tessin – Nicodemus Tessin d y Kunglig Arkitekt och visionär*. Snickare, Mårten (red.) Nationalmusei årsbok 48. Stockholm: Nationalmuseum. s. 37-60

Millhagen, Rebecka (2001): *I Tessins anda: en studie av Ivar Tengbom som slottsarkitekt*. Magisteruppsats, Konstvetenskapliga institutionen, Stockholm universitet.

Morrison, Jeffrey (1996): *Winckelmann and the notion of aesthetic education*. Oxford: Clarendon Press

Mårtelius, Johan (1987): *Göra arkitektur historisk. Om 1800-talets arkitekturtänkande och I G Clasons Nordiska museum*. Diss. Kungl. Tekniska Högskolan. Stockholm: Ordfront.

Nisser-Dalman, Margareta (2006): *Antiken som ideal: Det antikiserande inredningsmåleriet och dess sociala funktioner i högreståndsmiljöer i Dalarna och Gästrikland 1791-1818*. Diss. Uppsala universitet. Uppsala: Fronton förlag.

Olauson, Magnus (2000): "I Paris och Rom". *Carl Hårleman – Människan och verket*. Stockholm: Byggförlaget. s. 42-53.

Olin, Martin (2002): "Kyrkor och kyrkoutsmyckningar". *Tessin – Nicodemus Tessin d y Kunglig Arkitekt och visionär*. Snickare, Mårten (red.) Nationalmusei årsbok 48. Stockholm: Nationalmuseum. s. 167-187.

Olsson, Martin (1940): *Stockholms slotts historia. Det tessinska slottet*. Bd 2. Olsson, Martin, Böttiger, John & Josephson, Ragnar (red.) Stockholm: Norstedt s. 80-83.

Potts, Alex (1994): *The Flesh and the Ideal: Winckelmann and the Origins of Art History*. New Haven: Yale University Press.

Riegl, Alois (1903): "The Mordern Cult of Monuments. It's Essence and It's Development" *Historical and Philosophical Issues in the Conservation of Cultural Heritage* (1996) Price, Nicolas Stanley, Talley, Mansfield Kirby, Jr & Vaccaro, Alessandra Melucco (red.) Los Angeles: The Getty Conservation Institute. s. 69-83.

Riksantikvarieämbetet – i kulturarvets tjänst. (2013): Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Robelin, Roger de (2000): "Biografiska anteckningar". i *Tessin – Nicodemus Tessin d y Kunglig Arkitekt och visionär*. Snickare, Mårten (red.) Nationalmusei årsbok 48. Stockholm: Nationalmuseum. s. 6-29

Robertsson, Stig (2002): *Fem pelare. En vägledning för god byggnadsvård*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Rönn Mellander, Fredrika & Svahn, Hélène (2001): *Konservator Alfred Nilssons kyrkorestaureringar 1925-47*. Magisteruppsats. Avdelningen för kulturvård, Göteborgs universitet.

Salvius, Lars (1760): *Den upriktiga laquer-konsten, uti hwilken finnes all, til laquering nödig underrättelse, jämte tilförlåtelig beskrifning på oljefärgor, m.m.* Stockholm: Tryckt på direct. Lars Salvii kostnad.

Sandels, Karl (1959): *Sjuttiofem år i fotografins tjänst*. Stockholm: Forsners AB.

Schmid, Werner (red.) (2000): *GraDoc: Graphic Documentation Systems in Mural Painting Conservation*. Rom: ICCROM.

Schück, Henrik (1931): *Riksantikvarieämbetet genom 300 år: högtidstal vid K. Vitterhets historie och antikvitets akademiens minnesfest den 6 nov. 1930*. Stockholm. s. 30-31

Snickare, Mårten (red.) (2002): *Tessin. Nicodemus Tessin d y Kunglig arkitekt och visionär*. Nationalmusei årsbok 48. Stockholm: Nationalmuseum.

Stubbs, John (2009): *Time Honored . A Global view of Architecural Conservation*. New Jersey: John Wiley & Sons.

Svensson (1941): *Stockholms slotts historia. Från Fredrik I till Gustaf V.* Bd. 3. Olsson, Martin, Böttiger, John & Lindblom, Andreas (red.) Stockholm: Norstedt. s. 245.

Svensson, Ingrid (1966): *Domenico Francia: Quadraturista – En studie i italienskt quadraturamåleri.* Licentiatavhandling. Institutionen för konstvetenskap, Stockholms universitet.

Tegnér, Göran (1969): *Sigurd Curmans kyrkorestaureringar.* C-uppsats, Institutionen för konstvetenskap, Stockholms universitet.

Tessin, Nicodemus (1714): *Observationer Angående så wähl Publiqve som Priuate huus byggnaders Stakheet, beqwämligheet och skiönheet, in rättade, effter wår Swänska Climat och oeconomie.* Vahlne, Bo (red.) Kungliga Akademien för de fria konsterna, skrift nr 8, 2002. Stockholm: Byggförlaget.

Vahlne, Bo (2000): "Kungliga rum". *Tessin – Nicodemus Tessin d y Kunglig Arkitekt och visionär.* Snickare, Mårten (red.) Nationalmusei årsbok 48. Stockholm: Nationalmuseum. s. 66-125.

Viollet-le-Duc, Eugène-Emmanuel (1854): "Restoration". *Historical and Philosophical Issues in the Conservation of Cultural Heritage*, (1996). Price, Nicolas Stanley, Talley, Mansfield Kirby, Jr & Vaccaro, Alessandra Melucco (red.) Los Angeles: The Getty Conservation Institute. s. 314.

Wetterberg, Ola (1992): *Monument & miljö. Perspektiv på det tidiga 1900-talets byggnadsvård i Sverige.* Diss. Göteborg. Chalmers tekniska högskola.

Wollin, Nils Gustaf (1941): *Stockholms slotts historia. Från Fredrik I till Gustaf V.* Bd 3. Olsson, Martin, Böttiger, John & Lindblom, Andreas (red.) Stockholm: Norstedt. s. 136-137.

Byggnadsmåleri: tekniska anvisningar. (2010): Stockholm: Statens fastighetsverk. (Tillgänglig på internet)

6.2.1. Elektroniska källor

AIC – Code of Ethics and Guidelines for Practice.

<http://www.conservation-us.org/index.cfm?fuseaction=page.viewPage&PageID=858&d:%5CCCFusionMX7%5Cverity%5CData%5Cdummy.txt>
[2013-06-05]

Andersson, Bååth & Rosenberg (2007): "Byggnadshistoriska korologier". *Vårdprogram Stockholms slott: En kunskapsöversikt.* Statens fastighetsverk. s. 107-120.
http://www.sfv.se/cms/showdocument/documents/sfv/vardprogram/stockholms_slott_kap_1_3.pdf
[2013-05-01]

Bebyggelseregistret (BBR) *Stockholms slott*.

<http://www.bebyggelseregistret.raa.se/bbr2/anlaggning/visaLagskydd.raa?anlaggningId=21300000015878&page=lagskydd>

[2013-04-30]

Bergström, Anders (2007): "Stockholms slott under 1900-talet". *Vårdprogram*

Stockholms slott: En kunskapsöversikt. Statens fastighetsverk. s. 62-106.

http://www.sfv.se/cms/showdocument/documents/sfv/vardprogram/stockholms_slott_kap_1_3.pdf

[2013-05-01]

Burra charter.

http://australia.icomos.org/wp-content/uploads/BURRA_CHARTER.pdf

[2013-05-30]

Chinese charter.

http://www.getty.edu/conservation/publications_resources/pdf_publications/heritage_sites_china.html

[2013-05-30]

European Charter of the Architectural Heritage.

<http://www.icomos.org/en/charters-and-texts/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/170-european-charter-of-the-architectural-heritage>

[2013-05-30]

European Recommendation for the Conservation and Restoration of Cultural Heritage.

<http://www.ecco-eu.org/documents/ecco-documentation/index.php>

[2013-06-05]

ICOM-CC Working group programmes 2011-2014.

<http://www.icom-cc.org/54/document/documentation-working-group-triennial-programme-2011-2014/?id=1123#.Ua8zWOD3dUM>

[2013-06-05]

ICOM-CIDOC

<http://icom.museum/the-committees/international-committees/international-committee/international-committee-for-documentation/>

[2013-06-16]

Johnsson, Marianne (2007): "Kulturhistorisk värdebeskrivning". *Vårdprogram*

Stockholms slott: En kunskapsöversikt. Staten fastighetsverk, AB3010001-003 s. 12-19.

http://www.sfv.se/cms/showdocument/documents/sfv/vardprogram/stockholms_slott_kap_1_3.pdf

[2013-04-19]

New Zealand Charter.

<http://www.icomos.org.nz/nzcharters.htm>

[2013-05-30]

Recommendations of ISCARSAH.

<http://australia.icomos.org/wp-content/uploads/Recommendations-of-ISCARSAH1.pdf>

[2013-05-30]

Riksantikvarieämbetet (2007): *Remiss – Statens fastighetsverks interna riktlinjer för kulturhistorisk bas- och åtgärdsdokumentation.*

http://old.raa.se/cms/showdocument/documents/extern_webbplats/2007/mars/yttrande_over_sfvs_interna_riktlinjer.pdf

[2013-04-26]

Riksantikvarieämbetet (2010): *Handbok för beställning och utförande av konservering av kyrkliga kulturminnen.*

<http://www.raa.se/publicerat/9789172095571.pdf>

[2013-04-26]

Statens Historiska museers webbplats.

http://www.shmm.se/shmm_templates/Page_340.aspx

[2013-04-19]

Svenskt biografiskt lexikon (SBL) *Johannes W. Jaeger.*

www.nad.riksarkivet.se/sbl/Presentation.aspx?id=12023

[2013-05-27]

Venice Charter.

http://www.international.icomos.org/charters/venice_e.pdf

[2013-05-30]

7. Bilagor

7.1 Uttolkning av Johan Paschs handskrifter i Ståthållarämbetets räkenskaper

Sida 2978 i Ståthållarämbetets räkenskaper.

Utläst av Kajsa Rudling.

Kongl. Slotts Bygnaden
Pr???at d. 7 Aug. 1774
Debet.

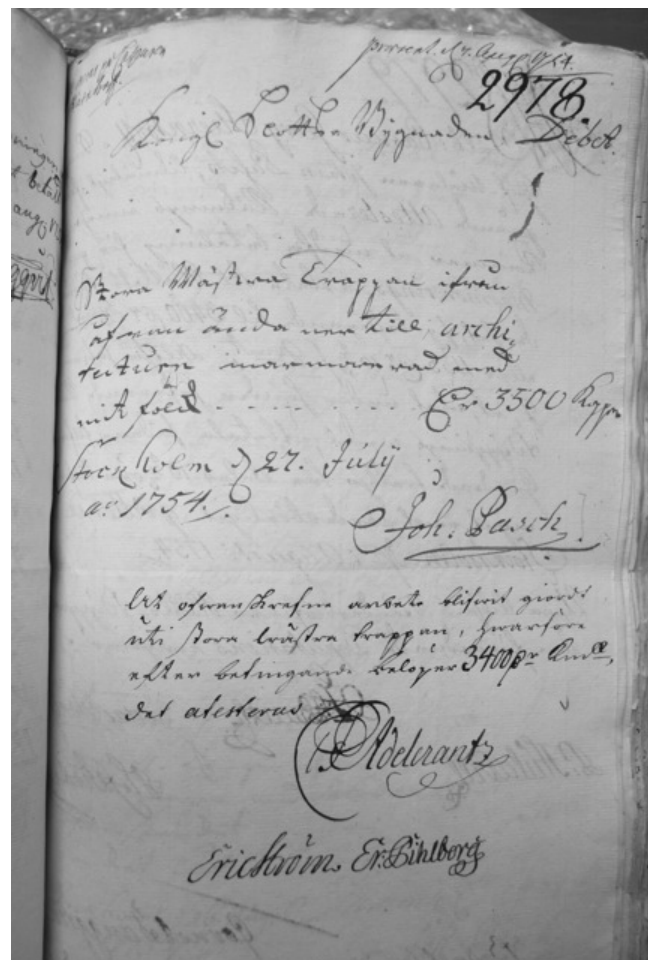
Stora Västra Trappan ifrån åfvan ända ner till, architecturn marmorerad med mit folk
Cr 3500 koppar

Stockholm d. 27 julij 1754 Joh. Pasch

det (?) ofvanskrefna arbete blifvit gjordt uti stora västra trappan, hvarföre efter
betingade beloper 3400 pr Rml (?),
det atesteras

Adelcrantz

Erichström
Er. Pihlborg

7.2 Figurförteckning

Figur 1 & 2. Nicodemus Tessin d y:s planritning av trapphuset (överst) och västra längan med dess trapphus i två våningar. Västra trappan är markerad med grönt. Foto av kopia från ATA resp. Riksarkivet. Originalritningarna bevaras i båda fall på Nationalmuseum.

Figur 3. Ett av Francias quadraturamotiv i Västra trappan. (Foto: K. Calissendorff)

Figur 4. "Westra Trappvestibulen i Kongl. Slottet", grafiskt blad från cirka 1870. Text på bladet från tryckeri: Tr??h Schlachter & Seedorff Stockholm. Riksarkivet.

Fig. 5. Artikel från Aftonbladet 1935. Alfred Nilssons och Bo Wilderstams arkiv, ATA

Figur 6. Illustration för värdeskifte över tid.

Figur 7. Uppställning av undersökningens källor.

Figur 8. Uppställning (fig. 7), beskuren.

Figur 9. Marmoreringens skick innan restaureringen på 1930-talet. (Foto: SAK)

Omslagsbild och övriga illustrationer är utförda av Karin Calissendorff.